Det tidigvikingatida runmaterialet: En inventering

Hanna Åkerström (Uppsala University)

Abstract

The main purpose of this article is to make an inventory and then establish a register of the Scandinavian runic inscriptions that belong to the period of the early Viking Age (circa 700–950/970). The beginning of the period is demarcated by a change in the system of writing characters: the older Proto-Nordic rune-row with twenty-four characters is replaced by the younger Viking Age rune-row with sixteen. The spread of the tradition of Christian memorial inscriptions marks the end of the period. The inventory necessitates the formulation of criteria for this delimitation based on these two pivotal moments. A secondary purpose of this article is therefore to elaborate such criteria. The transition from the older to the younger rune-row can be used as a criterion for the entire Scandinavian rune-carving tradition, although it is necessary to develop separate selection criteria with respect to the end of the period for Danish, Swedish and Norwegian territories respectively. The group of inscriptions found outside Scandinavia is also discussed separately. On the basis of the established criteria, a total of 132 inscriptions are classified as belonging to the early Viking Age. This includes both inscriptions on portable objects and on stone. Of the 132 inscriptions, fifty-six are from Danish territory, fifty-three from Swedish, nineteen from Norwegian and four from outside the Nordic region.

Keywords: Runic inscriptions, early Viking Age, inventory of runic inscriptions, Scandinavia, inscriptions on portable objects, runestones

En ny skriftkultur växer fram i Norden någon gång under början av 700-talet. Denna period utmärks även av andra förändringar. Stadslika handelsplatser som Ribe i Danmark och Åhus i Skåne växer fram, och lite senare under samma århundrade anläggs Birka (Ambrosiani 1995, 36–38).

Åkerström, Hanna. "Det tidigvikingatida runmaterialet: En inventering."

Futhark: International Journal of Runic Studies 8 (2017, publ. 2019): 7–88.

English: "The runic material of the early Viking Age: An inventory."

DOI: 10.33063/diva-384654

Fyndet av båtgravarna i Salme, Estland, daterat till 650–750, visar vidare att skandinaver troligen redan då har börjat resa med segelförsedda skepp och man kan också se att besättningen deltagit i någon typ av väpnad konflikt (Peets et al. 2013, 44, 57). Vad gäller skriftkulturens utveckling kan en brytpunkt med tidigare runristartraditioner tydligast ses i förändringar av teckensystemet; runt år 700 sker en övergång från den urnordiska 24-typiga runraden till vikingatidens 16-typiga (Knirk 2002, 634, 640). Men under tidig vikingatid börjar dessutom runfynden bli allt fler, och inskrifterna blir längre. Innehållsmässigt dyker också nya texttyper upp, medan andra överges. Hur och varför man ristat runor förändras. Medan den tidigvikingatida perioden knappast uppvisar ett homogent bruk av runskrift—ramarna för vad som uttrycktes i skrift var ännu inte tydligt definierade—blir bruket i slutet av 900-talet mer likartat (åtminstone om man ser till steninskrifterna). Utvecklingen är sammankopplad med den kulturella brytpunkt som kristendomens intåg innebar. En särskild inskriftstyp får nu nämligen spridning och blir snart den dominerande. Det rör sig om stereotyp formulerade kristna minnesinskrifter på resta stenar som kom att ristas i stort antal. Traditionellt anses denna sed inledas med den danska Jellingstenen (DR 42) daterad till mellan 965 och 970-talet (Stoklund 2006, 369, 371), för att sedan spridas till Sverige och Norge. En konsekvens av den ökade produktionen av resta steninskrifter är att det tidigvikingatida materialet proportionellt sett består av en större andel lösföremål än det senvikingatida. Övergången till detta senvikingatida runbruk innebär i Sverige, och till viss del i Norge, också en förändring i runformer; de så kallade kortkvistrunformerna får stå tillbaka för långkvistvarianten (Källström 2013b, 112).

De runinskrifter som ristats mellan 700-talets början och mitten av 900-talet representerar alltså något eget—om än väldigt heterogent—och avgränsningsbart från tidigare och senare perioder. Tidig (eller äldre) vikingatid är också en relativt etablerad periodavgränsning inom runologisk forskning. Bara för att ta ett exempel diskuterar Källström (2007a, 33) den tidigvikingatida runristaren jämfört med den urnordiska. Ännu vanligare är kanske att perioden förutsätts genom att forskare talar om senvikingatid (så i t.ex. Bianchis 2010 studie av senvikingatida skriftkultur). Gränserna för tidig vikingatid och vilka inskrifter som egentligen räknas dit preciseras emellertid sällan på ett tydligt sätt, utan studierna förutsätter i allmänhet tyst kategorins existens. Mitt huvudsyfte är därför att göra en inventering av vilka inskrifter som kan föras till perioden mellan övergången från den äldre till den yngre runraden och den kristna minnesinskriftstraditionen. Resultatet presenteras sist i en inskrifts-

förteckning. För att kunna göra detta måste specifika kriterier formuleras för hur gränsdragningen i praktiken ska göras med utgångspunkt i dessa två stora kulturella brytpunkter som ramar in perioden tidig vikingatid. Att upprätta sådana kriterier är därför ett delsyfte.

En förteckning över vilka inskrifter som troligen kan räknas till perioden ifråga har inte tidigare upprättats. Forskare som har skrivit om (delar av) det tidigvikingatida materialet har inte haft som syfte att specificera inskriftsgruppen. Birkmann (1995, 1) behandlar endast en del av det tidigvikingatida materialet i sin presentation av inskrifter daterade mellan sent 400-tal och sent 800-tal. Hans intresse är inte heller det tidigvikingatida materialet i sig, utan förändringar i språk och teckensystem under hela perioden ifråga. Stort fokus lägger han (1995, 187–226) till exempel på hur övergången mellan äldre och yngre runraden kan ha gått till. Imer (2015, *Kronologi og kontekst*, 9 f., 20, 48) behandlar ungefär samma tidsperiod som Birkmann, närmare bestämt järnålderns runinskrifter från Norden, och diskuterar kronologin för de tidigaste fynden fram till cirka 750/800. Syftet är att möjliggöra en studie av hur runskriftens sociala betydelser förändras över tid. Imer (2007, "Tekst", 30 f.), som Imer (2015) bygger på, inkluderar däremot material fram till 1050, det vill säga hela den tidsperiod och mer därtill inom vilken det tidigvikingatida materialet, så som jag definierar det, hör hemma. Imers inventering är dock inte fullständig eftersom hon här fokuserar på inskrifter på lösföremål. Hennes gränsdragning för vikingatidens början och slut tar heller inte sin utgångspunkt i förändringar i runtraditionen, utan följer den traditionella dateringen av vikingafärder, det vill säga mellan 775/800 och 1050. Utifrån Imers (2007, "Tekst", 27, 30 f., 62 f.) indelning är det snarast yngre germansk järnålder fas II (efter år 675), samt äldre vikingatid (775/800–900) som jag vill behandla som en sammanhållen period. Slutligen finns ytterligare ett antal studier där delar av det tidigvikingatida materialet berörs, av exempelvis Johnsen (1968) i undersökningen av kortkvistinskrifterna, Snædal (2002) om språket i de gotländska runinskrifterna och Pereswetoff-Morath (2017) om runbleck. I övrigt förekommer framförallt studier av enskilda inskrifter vilka å andra sidan är mycket omskrivna, exempelvis Ög 136 Rök eller DR 209 Glavendrup. Dessutom finns ett antal översikter över utvecklingen av runristartraditionen, utan syfte att göra en inventering av materialet. Senast har Källström (2013b) diskuterat vikingatida och medeltida skrifttraditioner, utifrån fallstudier hämtade från svenskt område. Han beskriver (2013b, 102–116) variationer mellan det äldre urnordiska och det tidigvikingatida runskicket, respektive det tidigvikingatida och det senvikingatida. En äldre presentation av skrifttraditioner från norskt, danskt respektive

svenskt område där det tidigvikingatida materialet berörs finns också i Olsen (1933, 83–113), Brøndum-Nielsen (1933, 114–144) och von Friesen (1933, 145–248). Presentationerna tycks emellertid i olika hög grad vara fokuserade på att redovisa hela materialet. Exempelvis redogör Brøndum-Nielsen (1933, 116–118) för många av de tidigvikingatida steninskrifterna, medan von Friesen (1933, 145–244) i första hand verkar vilja demonstrera olika skriftsystem med hjälp av exempelinskrifter samt presentera olika landskaps runtraditioner. Dessa presentationer är dock inaktuella både på grund av att nyfynd har gjorts samt att vissa dateringar är föråldrade (framförallt eftersom man ofta räknade med att övergången till den 16-typiga runraden sker först runt år 800). Vad gäller kronologiska översikter där tidigvikingatida inskrifter i olika grad avgränsas som grupp finns sådana framförallt för det danska materialet. I *Danmarks Runeindskrifter* (DR, Text, sp. 1013–1042) gör Jacobsen en kronologisk indelning, där de tidigvikingatida inskrifterna framförallt återfinns i Helnæs–Gørlev- och för-Jelling-gruppen. Även denna förteckning är emellertid inaktuell på grund av nyfynd och föråldrade dateringar. Mer fullständig (om än inte helt) är Moltkes (1985) genomgång av de danska inskrifterna. Även databasen *Danske Runeindskrifter* (förkortat *DaRun*) har en kronologisk indelning, dock inte med syftet att skilja ut den period jag definierar som tidig vikingatid. Här återfinns inskrifter från tidig vikingatid i flera olika arkeologiska perioder. Inskrifterna har också givits en datering i årtal, som dock ofta är så vid att den är svår att använda som urvalsverktyg. Slutligen behandlar också Stoklund (2006, 364–371) bland annat inskrifter med en extern datering till tidigvikingatid då hon beskriver utvecklingen av den danska runristartraditionen. Här justerar hon också dateringar i *Danmarks Runeindskrifter*. Vad gäller de norska inskrifterna gör Olsen (i *NlyR*, 5: 238–245) ett försök att ställa upp en kronologi. Slutligen finns också en kronologisk indelning av runmaterialet i *Samnordisk runtext-databas* (förkortat *SRD*).

Nyttan med en inventering av det tidigvikingatida materialet är flera. Som framgår ovan är materialet som grupp underutforskat. En förteckning över inskrifterna ifråga kan därmed användas som utgångspunkt för fortsatt forskning. Mitt avhandlingsprojekt kommer att ta upp vissa aspekter av materialet (bl.a. läsordningsprinciper i Åkerström Manus), men mycket mer kan göras. En inventering gör också runmaterialet mer lättillgängligt för forskare som inte i första hand är runologer; med tanke på hur komplicerad frågan om datering av runinskrifter ofta är måste man vara väl insatt i ämnet för att kunna hantera det vikingatida materialet kronologiskt. En inventering ger också möjlighet att studera det

tidigvikingatida materialet i sin egen rätt, vilket det finns all anledning att göra. Perioden utgör som nämnts starten på en ny skriftkultur; mitt intryck är att tiden utmärks av ett experimenterande med vad man kan göra med text. Detta bör utforskas utan att sammanblandas med det senvikingatida runbruket men också utan att dessa experiment tolkas utifrån en senvikingatida slutprodukt. Vidare kan en förteckning över det tidigvikingatida materialet förhindra att det oreflekterat behandlas tillsammans med det senvikingatida. Mer konkret kan det exempelvis vara ett komplement till Gräslunds (2006) periodindelning efter stilgrupp som ofta används som ett verktyg för att dela in det svenska senvikingatida materialet kronologiskt. Det tidigvikingatida materialet förs i allmänhet till kategorin RAK (d.v.s. med rak avslutning). I denna kategori kan man emellertid som bland andra Källström (2007a, 65–67) påpekar även hitta kristna inskrifter från 1000-talet och början av 1100-talet. Om RAK behandlas som en sammanhållen grupp finns alltså en risk att det äldre materialet inte hålls isär från det yngre.

En inventering av det tidigvikingatida materialet kräver som ovan nämnts relevanta avgränsningskriterier. Kort kan sägas att kronologiskt dras en bakre tidsgräns till cirka 700. Detta är visserligen ungefär ett sekel tidigare än den traditionella dateringen av vikingatidens början (år 793), men motiveras alltså av att de inskrifter som produceras under 700-talet snarare är en del av den vikingatida runtraditionen än den urnordiska. En främre tidsgräns dras i princip vid cirka 950/970 och syftar i första hand till att exkludera den senvikingatida kristna minnesinskriftstraditionen.¹ Det konkreta arbetet vid urvalet handlar framförallt om att bestämma huruvida specifika ristningar ska räknas till den tidsperiod jag vill ringa in. Jag utgår från generella principer för datering av runinskrifter vilka presenteras nedan. I praktiken handlar dock denna avvägning om att ta del av, och värdera tillförlitligheten hos, tidigare forskares argumentation för en viss datering, samt att väga deras argument mot de kriterier för dateringar som jag formulerat. Framförallt är det Källströms och Barnes dateringsresonemang som har visat sig bli styrande för materialurvalet, samt för de danska inskrifterna de kronologier som ställts upp i *Danmarks Runeindskrifter* (samt Stoklunds modifiering av dessa) och i databasen *Danske Runeindskrifter*. För själva inventeringsarbetet har även *Samnordisk runtextdatabas* spelat en stor roll.

¹ Istället för uppdelningen i tidig och sen vikingatid kan man tänka sig en tredelning av perioden. I detta sammanhang är dock en tvådelning en tillräckligt komplicerad avgränsning att arbeta utifrån.

Jag inkluderar inskrifter på både lösföremål och stenar i inventeringen. Anledningarna är två. För det första är mitt syfte att göra en så fullständig förteckning som möjligt över de tidigvikingatida runinskrifterna. Om materialet ska ligga till grund för studier av textproduktion under den tidigvikingatida perioden är det viktigt att inkludera alla språkliga lämningar därifrån, särskilt som inskrifterna totalt inte uppgår till mer än ett hundratal. För det andra representerar de två materialtyperna förmodligen olika texttyper. Lösföremål knyts vanligen till den privata sfären och resta stenar till den offentliga (se Williams 1990, 15, 20), och medan många forskare, just på grund av att de ser de två grupperna som representerande olika texttyper, brukar utforska dem separat, tror jag att studier där dessa båda texttyper jämförs med varandra skulle ge andra möjligheter att lyfta fram karakteristiska drag hos den tidigvikingatida skriftkulturen.

En geografisk avgränsning görs inte, däremot en språklig. Inventeringen gäller den skandinaviska runtraditionen från perioden ifråga. I huvudsak innebär det att inskrifterna hör hemma någonstans i den skandinaviska runtraditionens kärna, det vill säga på danskt, svenskt eller norskt område. Men ett fåtal inskrifter från platser i nordiska kolonier inkluderas också, även om de flesta exkluderas på grund av materialets osäkra dateringar (se nedan). Då jag i det följande talar om Sverige, Norge eller Danmark menar jag områdenas utsträckning under tidig vikingatid.

Sist presenteras en förteckning över de inskrifter som samlats in. Inskrifterna delas upp i kategorier utifrån geografisk tillhörighet och material. Dessutom har jag en "osäker grupp" dit inskrifter vilka jag av olika anledningar är osäker på huruvida de ska inkluderas eller ej förs. Jag har valt att inte göra en kronologisk indelning av det insamlade materialet (men inkluderar dateringar från i huvudsak *DaRun* och *SRD* i förteckningen). Även om en indelning av enskilda inskrifter till början respektive slutet av den tidigvikingatida perioden kan göras med lätthet, är materialet i stort för komplext för att en sådan kategorisering ska vara möjlig i detta sammanhang.

Kronologisk avgränsning

Datering av runinskrifter baseras på olika faktorer med varierande grad av säkerhet. En mer utförlig diskussion om dateringsgrunder finns hos Palm (1992, 22–33), Spurkland (1995), Hagland (1998) och Imer (2015, *Kronologi og kontekst*, 25–54), och det är utifrån dessa jag formulerar de generella utgångspunkter som presenteras här.

En första skiljelinje kan dras mellan absoluta och relativa dateringar. En relativ datering indikerar endast om en viss inskrift är yngre eller äldre än en annan inskrift, medan en absolut datering knyter inskriften till en specifik tid exempelvis på innehållslig grund genom att en historisk händelse refereras som är möjlig att datera (Spurkland 1995, 1–4). Även vissa typer av arkeologiska dateringar (t.ex. C14-metoden eller dendrokronologi) kan användas för att tidfästa inskrifter absolut (Imer 2015, *Kronologi og kontekst*, 25). Inskrifter som kan dateras absolut hör dock till undantagsfallen. Oftast måste man förlita sig på en relativ kronologi upprättad utifrån en indelning på typologisk grund, exempelvis runformernas variation; en inskrift ristad med tecken ur den 24-typiga runraden är typologiskt äldre än en inskrift ristad med tecken från den 16-typiga. Palm (1992, 29–33) lyfter fram ett antal variabler som ofta används av runologer för att ställa upp relativa kronologier (närmare bestämt utgår han från de vanligast använda dateringsgrunderna i *SRI*, *DR* och *NIyR*): innehåll (förkristet eller kristet), design (textband och ornamentik), språk (stadier i språkutvecklingen) samt skrift (runformernas utveckling). Med Spurklands (1995, 1) ord handlar variabeln skrift också ofta om att en kronologi upprättas utifrån ”grafofonologiska korrelationer”, det vill säga utifrån vilka runformer som används för att beteckna vilka ljud. En fallgrop vad gäller typologiska dateringar påtalas av Hagland (1998, 12 f.): då språkliga eller runologiska novationer används som dateringsgrund kan frånvaron av dessa i en inskrift inte fungera som ett argument för att inskriften har en tidigare faktisk ålder än det äldsta belagda exemplet på novationen ifråga, det vill säga man måste räkna med en överlappningsperiod mellan äldre och yngre former. Slutligen finns typologiska indelningar som hör till andra vetenskaper än runologin. Imer (2015, *Kronologi og kontekst*, 25) tar till exempel upp konsthistoriska, som bygger på en utveckling av olika konststilar, och sådana som bygger på utvecklingen av olika föremålstyper.

Förutom gränsen mellan absoluta och relativa dateringar kan en skillnad göras mellan dateringgrunder tillhörande runologins ämnesområde och sådana som ligger utanför detta. De sistnämnda kallar jag fortsättningsvis för externa dateringar. Dessa kan alltså vara antingen relativa eller absoluta. Jag räknar runologiska och språkliga dateringar som interna där de sistnämnda inkluderar dateringar utifrån språkformer, ord- och formelval. Datering utifrån historiska skeenden som nämns i inskriften eller utifrån inskriftdesign bedöms som externa (även om de ofta används av runologer). Andra exempel på externa dateringar är kontextuella där inskrifter kan tidfästas utifrån den fyndkontext de återfunnits i, eller strati-

grafiska där fyndlager dateras relativt utifrån inbördes ordningsföljd.² Dateringsarbetet för runologen innebär enligt Hagland (1998, 11 f.) att utgå från en extern datering av en inskrift, och därefter knyta denna datering till de runologiska och språkliga drag inskriften uppvisar. Med hjälp av flera sådana externt daterade inskrifter kan en kronologi för runologiska och språkliga drag upprättas, utifrån vilka de inskrifter som saknar extern datering kan tidfästas relativt (t.ex. kan Gräslunds 2006 stiltypologi som upprättats utifrån externa dateringskriterier användas på detta sätt). Problematiskt är enligt Hagland dels att hitta pålitliga externa dateringar, dels att avgöra i vilken grad kopplingen mellan vissa språkliga och runologiska drag och en extern datering kan ligga till grund för generalisering, det vill säga i vilken grad dessa språkliga och runologiska drag kan användas för att tidsbestämma inskrifter som saknar extern datering.

Den tidsperiod jag har valt att undersöka är definierad utifrån typologisk variation, i första hand runologisk. Den typologiska variationen har tidfästas absolut utifrån två (relativt säkert) externt daterade inskrifter. Början på den tidigvikingatida perioden representeras av inskriften på Ribekraniet (DR EM85;151B) daterad cirka 725–750 (Søvsø 2013, 175), vilken är den första inskrift som säkert kan sägas vara ristad utifrån ett 16-typigt system samt har en i sammanhanget säker datering. Den främre tidsgränsen representeras av Jellingmonumentet, närmare bestämt den äldre av de två stenarna (DR 41). Inskriften har fått en relativt säker datering till före år 958 (Stoklund 2006, 369). Den yngre Jellingstenen (DR 42) är som ovan nämnts den inskrift man vanligen låter symbolisera startpunkten för det kristna runstensmodet och jag vill utesluta inskrifter från och med denna, varför den äldre Jellingstenen får representera slutet på den tidigvikingatida perioden. Av praktiska skäl har den absoluta kronologiska avgränsningen utifrån dessa två inskrifter anpassats till cirka 700–950/970, eftersom det övriga materialet ofta dateras antingen före eller efter 700 (där inskrifterna efter 700 hör till en vikingatida runtradition), respektive före eller efter 900-talets mitt. Att den främre gränsen i princip sträcker sig fram till cirka 970 beror framförallt på att det för de svenska inskrifterna är nödvändigt att använda tidpunkten då Birka övergavs som utgångspunkt vid urvalet (se nedan), men också för att jag i undantagsfall har inkluderat inskrifter vilka har givits en datering till 900-talets senare hälft om de samtidigt uppvisar typologiska drag

² Ofta använder jag ”arkeologisk datering” som ett paraplybegrepp för t.ex. stilhistoriska, kontextuella eller stratigrafiska dateringar.

som tydligt knyter dem till en tidigvikingatida runtradition (t.ex. vissa inskrifter från Gotland, samt Gorodiščeblecken, se nedan).

Relativa externa dateringar kan i allmänhet anses mer pålitliga än språk- eller runtypologiska, eftersom de förstnämnda baseras på ett mycket större jämförelsematerial (Imer 2015, *Kronologi og kontekst*, 25 f.). Det är dock problematiskt att jag själv inte är kvalificerad att bedöma hur pålitliga de externa dateringarna är, särskilt i de fall dessa inte stämmer överens med den runologisk-språkliga tidfästningen (se t.ex. N 450 Strand och Man-inskrifterna nedan). I praktiken baseras dock materialurvalet i de flesta fall på kronologier upprättade utifrån runologiska kriterier. Språkliga kronologier användas endast undantagsvis, i första hand eftersom inskrifter oftare innehåller ett relevant runologiskt diagnostiskt drag än ett språkligt. Man kan emellertid hävda att ett runologiskt kriterium är mer pålitligt än ett språkligt, eftersom det senare är beroende av (eventuellt osäkra) tolkningar. Dock måste runtecknens notation ibland tas med i beräkningen, vilket kräver en språklig tolkning för att kunna säkerställas (jfr Barnes 1998, 449). Även Palm (1988, 214 f.) kritiserar kronologier på språktypologisk grund, eftersom de kan vara missvisande då språkliga variationers eventuella regionala koppling sällan uppmärksammas, en iakttagelse som förmodligen borde utsträckas till fler typer av typologiska kronologier. För att undvika cirkelresonemang är de runologiska och språkliga kriterier som används vid materialurvalet såklart inte lämpliga att utgöra föremål för analys i studier av inskriftsgruppen (vilket är ett skäl till att dessa kriterier bör redovisas i samband med att en inskriftsförteckning presenteras).

Inskrifter med en extern datering till perioden cirka 700–950/970, men utan en säker runologisk eller språkligt grundad datering, inkluderas. Detta gäller ofta korta inskrifter på lösföremål, vilka saknar runformer som skulle föra dem till exempelvis äldre eller yngre runraden. Inskrifter utan extern datering inkluderas om de på run- eller språktypologisk grund kan föras till perioden ifråga. I de fall en extern relativ datering och en runologisk-språklig inte är förenliga utesluts inskriften i regel, eller placeras i gruppen osäkra om dateringsformen som placerar inskriften mellan cirka 700 och 950/970 verkar väga tyngre. Här väger jag in att en extern relativ datering som ovan nämnts ofta är mer pålitlig än en runologisk-språklig. En inskrift med en absolut extern datering till perioden 700–950/970 inkluderas däremot oavsett run- eller språktypologisk tillhörighet. Inskrifter där inget talar för att den ska föras till den tidsperiod jag undersöker, men heller inget talar emot att inskriften hör hemma där, inkluderas i regel inte. I allmänhet är jag mer sträng vid bedömningen av fragmentariskt

bevarade inskrifter. Jag använder mig som ovan nämnts av en kategori ”osäker grupp”. I första hand förs sådana inskrifter hit vars dateringar inte bestämt knyter dem till tidig vikingatid men som jag av olika anledningar inte vill avfärda helt. Men även inskrifter, för vilka en säker bedömning inte är möjligt på grund av att de är för osäkert tolkade, för fragmentariskt bevarade eller helt har gått förlorade, kan placeras i denna grupp.

Helt går dateringsgrunderna inte att kontrollera, det vill säga i vissa fall utgår jag från redan upprättade kronologier som jag inte har överblick över. I första hand gäller det typologin som Jacobsen (i *DR, Text*, sp. 1013–1042) ställer upp över det danska materialet. Hennes typologi grundar sig på både externa dateringar (som ornamentik och innehåll) samt runologisk-språkliga. Men jag är även beroende av Olsens (i *NlyR*, 5: 238–245) kronologi för urvalet av de norska inskrifterna.

Som Palm (1992, 33) poängterar ska man också komma ihåg att en typologisk datering inte är samma sak som inskriftens verkliga ålder. För en materialavgränsning är detta problematiskt eftersom två samtida inskrifter skulle kunna tillhöra olika run- eller språktypologiska grupper, vilket kan resultera i att bara en av dem inkluderas om en extern datering saknas.

Kriterierna för den kronologiska avgränsningen bakåt respektive framåt i tiden diskuteras i det följande var för sig, eftersom principerna för urvalet skiljer sig åt. Den bakre tidsgränsen, cirka 700, definieras som ovan nämnts av övergången mellan äldre och yngre runraden. I detta sammanhang är diskussionen kring vad som utmärker den yngre runraden samt när denna antas vara utformad särskilt intressant. Den främre tidsgränsen definieras på flera olika grunder och eftersom villkoren för runristandet skiljer sig åt i olika delar av Skandinavien diskuteras kriterier för det danska, svenska respektive norska materialet var för sig.

Kronologisk avgränsning cirka 700

Övergången från 24 till 16 runtyper bör markera en större omvälvning av skriftkulturen varför det är motiverat att använda detta som en utgångspunkt för materialurvalet. En fördel är också att en sådan avgränsningsprincip bör vara tillämpbar inom hela det område jag undersöker. Mycket har skrivits om övergången från den urnordiska 24-typiga runraden till den vikingatida 16-typiga (se t.ex. Birkmann 1995, 187–226 m. litt.; Barnes 2009, 2010 m. litt.; Stoklund 2010 m. litt. eller Schulte 2011 m. litt.). Knirk (2002, 635–640) beskriver reduceringen på följande sätt: Förändringen är uppdelad i flera steg. Det är troligt att runorna $\mathfrak{J}$, $\mathfrak{D}$ och $\mathfrak{L}$ slutade

användas på ett tidigt stadium. Runan $\mathfrak{J}$ är bara belagd ett fåtal gånger, och det är oklart vilket ljud som betecknas, medan runan $\mathfrak{O}$ kan ha blivit överflödigt då den inte representerar ett eget fonem utan en sekvens /ng/ eller en allofon [ŋ]. Runan $\mathfrak{L}$ representerade /p/, ett sällsynt fonem i språket, vilket tidigt ska ha börjat betecknas **b** $\mathfrak{B}$. Förutom att runor faller ur bruk sker även andra förändringar. Runorna hade beteckningar vars (i allmänhet) inledande ljud var identiskt med det ljudvärde runan representerade, något som kan ha fungerat som en hjälp för minnet. På grund av de stora språkförändringar som skedde mellan cirka 450/500 och 700/800 förändrades beteckningarna, vilket fick konsekvenser för runornas användning.³ Den urnordiska runan **j** började exempelvis representera /a(:)/ istället för /j/, eftersom runans beteckning övergick från **jāra* till **āra*. De tre urnordiska runorna **w**, **e** och **o** har också fått sina beteckningar påverkade av förändringen (t.ex. **w** **wunju* > **ynn-*). Dessa tre runor hör också till de som uteslöts ur runraden, möjligen på grund av att förändringen skapade förvirring kring hur de skulle användas. De sista två urnordiska runor som gick ur bruk är **d**- och **g**-runorna. Varför detta skedde har dock inte förklarats på ett övertygande sätt.

Förutom förändringar i teckensystemet har också runornas form skiftat, både innan och efter att antalet tecken reducerats till 16. Tidigt ska exempelvis **k**-runans äldre variant $\mathfrak{Y}$ fått formen $\mathfrak{V}$, **s**-runan $\mathfrak{Z}$ skrivs istället $\mathfrak{H}$, och **r** $\mathfrak{Y}$ stupvänds och skrivs $\mathfrak{A}$ (Imer 2015, *Kronologi og kontekst*, 43), medan en övergång från de äldre formerna **h** $\mathfrak{H}$, **m** $\mathfrak{M}$ och **a** $\mathfrak{A}$ till de former man normalt förknippar med den vikingatida runraden, **h** $\mathfrak{H}$, **m** $\mathfrak{M}$ respektive **a** $\mathfrak{A}$, skedde först senare (Knirk 2002, 641). Beskrivningar av yngre runradens bildande har ibland kopplat samman reduktionen av antalet tecken med den sistnämnda förenklingen av äldre runradens former med två huvudstavar. Dessa två processer bör dock enligt Stoklund (1996a, 207, senare också Barnes 2009, 125–127) hållas isär. Eftersom DR EM85;151B Ribe inte uppvisar de förenklade vikingatida formerna för **h**, **m** och **a** kan man mycket väl anta att teckenreduceringen skedde först och förenklingen senare menar Stoklund (1996a, 206 f.).

Vad gäller tidfästningen av reduktionen till 16 tecken har olika budgivits. Knirk (2002, 640) menar att man baserat på Ribekraniets datering kan räkna med att reduktionen var fullbordad runt år 700. Imer (2015, *Kronologi og kontekst*, 43–48) sätter istället en gräns vid 675. För runradens kronologi menar hon att de externt daterade N KJ101 Eggja (ristad med ett

³ Jfr dock Barnes (2010, 201) om exempel som talar mot att förändringar i runornas namn skulle ha påverkat vilket ljudvärde de betecknade.

icke-reducerat system) och Ribekraniet är viktiga, och dessa två placeras på var sin sida om 675. Anledningen till att hon lyfter fram just Eggjastenen och Ribekraniet är att dessa innehåller relativt långa inskrifter vilket gör antagandet om deras teckenuppsättning säkrare. Hon poängterar dock att materialet är litet och att gränsen kan behöva justeras om nya fynd görs. Även Düwel (2008, 89) öppnar för att skriftreformen ska ha skett före år 700, då han ser G 361 Hallbjäns och DR 263 Skabersjö (båda från runt 700) som de tidigaste beläggen på en färdigbildad yngre futhark. Också Birkmann (1995, 231) menar att Ribekraniet, kanske tillsammans med Skabersjöspännet och Hallbjänsblecket, utgör de tidigaste beläggen för en yngre runrad. En något annorlunda bedömning gör Stoklund (1997b, 2006). Hon överväger att flytta uppkomsten av det skriftsystem som används på Ribekraniet så tidigt som till mitten av 600-talet. Anledningen är att hon menar att runbruket ifråga finns representerat i ett fåtal korta inskrifter på lös-föremål vilka har givits en tidig extern datering. Om jag förstår Stoklund (1997b, 26–28; 2006, 360) rätt syftar hon framförallt på DR AUD1995;277 Kalmergårdens daterad externt till (630)650–700, men möjligen också på DR EM85;160 Ålborg (extern datering till c:a 700–750) och Skabersjöspännet (extern datering till c:a 720). De två sistnämnda nämns i hennes artikel från 1997b men diskuteras inte uttryckligen. Stoklunds resonemang kring dateringen av det skriftsystem som återfinns på Ribekraniet handlar i förlängningen också om en modifiering av tidfästningen av det äldsta skiktet av Jacobsens (i *DR, Text*, sp. 1020–1022) Helnæs–Gørlev-grupp. Jacobsen (i *DR, Text*, sp. 1013–1042) delar in det danska runmaterialet i olika typologiska grupper ordnade i en relativ kronologi. Grupperna och de typologiska drag hon låter definiera dem utgår från det fåtal inskrifter vilka har en extern datering. Helnæs–Gørlev är den äldsta gruppen Jacobsen för till den vikingatida runtraditionen, därefter följer för-Jelling, Jelling och efter-Jelling. Jacobsen daterar hela Helnæs–Gørlev-gruppen till cirka 750/800–900 (*DR, Text*, sp. 1022), men eftersom Stoklund (1997b, 26 f.; 2006, 367 f.) menar att skriftsystemet i det äldre skiktet i denna grupp motsvarar Ribekraniets och Kalmergårdensspännets vill hon alltså skjuta bak dateringen för dessa inskrifter (bl.a. DR 190 och DR 248) till cirka 650–750/800.⁴ I en senare artikel är dock Stoklund (2010, 245) mer

⁴ Denna äldre grupp utmärks av äldre former för **h** **h** och **m** **ṡ** samt ***** för /a/ (Stoklund 2010, 244 f.). Det typologiskt yngre skiktet av Helnæs–Gørlev-gruppen kan enligt Stoklund (1997b, 28; 2010, 244 f.) representeras av DR 239 Gørlev och DR NOR1988;5 Malt; här finns de yngre runformerna för **h** ***** och **m** **ṡ**/Y, och skillnaden mellan **a**- och **n**-runorna visar sig i bistavens riktning och dessutom finns här de första uppteckningarna av en 16-typig futhark.

försiktig, och lyfter fram Ribekraniet som utgångspunkt för en datering av de äldre Helnæs–Gørlev-inskrifterna, vilka hon därmed menar kan vara från cirka 700.

Även om det är möjligt att Kalmergårdenspännet är ristad utifrån samma system som Ribekraniet, bedömer jag den som ett alltför osäkert exempel på detta system (se nedan) för att använda den som utgångspunkt för ett materialurval. Jag sätter alltså gränsen för övergången till den yngre runraden runt år 700, och använder detta absoluta årtal som utgångspunkt då inskrifter med en extern eller runologisk-språklig datering bedöms.

Avgränsningskriterier

De konkreta kriterier jag använder för att avgöra om en inskrift typologiskt bör ses som utförd i den yngre 16-typiga runraden är i första hand förändringar i teckensystemet (d.v.s. i de grafofonologiska korrelationerna) inte formförändringar av enskilda tecken. Som Birkmann (1995, 188 f.) påpekar sker formförändringar kontinuerligt under den tid runor är i användning, likväl som i alla alfabet, och är alltså inte per automatik knutna till att alfabetet som system förändras. Formförändringar som tidsmässigt kan placeras före respektive efter systemskiftet används dock som stöd vid materialurvalet.

Jag utgår i likhet med exempelvis Barnes (2009, 124 f.) från att om det notationssystem som finns belagt i inskriften ifråga tyder på att ristaren använde ett 16-typigt system, då visar inskriften att en övergång till den yngre futharken har skett. Detta till skillnad från Stoklund (2010, 240–245) som istället menar att inskrifter ristade under perioden efter brakteatinskrifterna och fram till och med det äldre skiktet i Helnæs–Gørlev-gruppen ska ses som övergångsinskrifter, och att växlingen till den yngre futharken först kan anses dokumenterad på DR 239 Gørlev och DR NOR1988;5 Malt.⁵ Om jag förstår Stoklund (se t.ex. 1997b, 27 f.; 2010, 248 f.) rätt gör hon denna bedömning i första hand eftersom det är tidigast på Gørlev- och Maltstenen (och Hedeby-pinnen) som en 16-typig futhark ristas i sin helhet, inte på grund av att **h** †, **m** †/‡ och **a** † på Gørlev–Malt har typologiskt yngre former. Stoklund menar hur som helst att före Gørlev–Malt kan man inte, även om inskriften uppvisar en förändrad notation princip, veta huruvida ristaren utgick från ett system om 24 eller

⁵ Även Moltke (1985, 148–169) räknar med att övergången till den yngre runraden börjar 650 och slutförs runt år 800, och kallar inskrifter från denna period för övergångsinskrifter.

16 tecken. Stoklund har visserligen rätt i att det inte går att säga att en föreställning om en runrad med endast 16 tecken säkert fanns vid tiden då Ribekraniet ristades, men det är som sagt troligt att Ribekraniets ristare utgick från ett notationssystem där endast 16 tecken var nödvändiga (jfr Barnes 2009, 125), och det är detta skifte i alfabetets notationssystem som jag använder som kriterium för den yngre runraden.

IFörsta hand bygger jag som ovan nämnts mina kriterier för när inskrifter kan anses utförda i den yngre futharken på grafiska (runologiska) drag. Närmare bestämt utgår jag från Barnes (1998) definition av övergångsinskrifter som just baseras på närvaron av vissa runformer och deras notation (se Schulte 2000 m. litt. för en diskussion av övergångsinskrifter med utgångspunkt i fonologiska förändringar). Inskrifter som innehåller någon av de runor som uteslöts då teckenuppsättningen reducerades från 24 till 16 stycken inkluderas inte i mitt material. Det gäller åtta tecken: $\mathfrak{J}$, $\mathfrak{O}$, $\mathfrak{L}$, $\mathfrak{X}$, $\mathfrak{M}$, $\mathfrak{M}$, $\mathfrak{X}$ och $\mathfrak{P}$.⁶ Det finns också vissa äldre urnordiska runformer som enligt Barnes (1998, 451) normalt inte antas vara en del av den yngre runraden: **k** $\mathfrak{c}$, **n** $\mathfrak{t}$, **j** $\mathfrak{z}$, **z** $\mathfrak{Y}$ och **s** $\mathfrak{Z}$. Inskrifter som innehåller dessa äldre former inkluderas inte. Dock ska nämnas att runan **n** med formen $\mathfrak{t}$ kan dyka upp i vikingatida inskrifter (t.ex. Ög 96, Ög 121, Sö 260, Sm 73 och U 661).⁷ För att inkluderas i mitt material räcker det dock inte att en inskrift saknar ovan nämnda drag, utan den måste också innehålla sådant som med säkerhet knyter den till yngre runraden. Barnes (1998, 450) menar att den avgörande skillnaden mellan den äldre och den yngre runraden ligger i hur $[g] \sim [\gamma]$ och $[d] \sim [\delta]$ betecknas, det vill säga dessa språkljud representeras i den äldre urnordiska runraden av **g**- respektive **d**-runan, men i den yngre futharken istället med **t**-runan $[t] \sim [d]$, **k** $[k] \sim [g] \sim [\gamma]$ och **p** $[\theta] \sim [\delta]$. Kriteriet för att en inskrift ska bedömas som ristad utifrån den yngre runraden är därmed att —då ljuden ifråga förekommer— $[g] \sim [\gamma]$ betecknas med **k**-runan, inte **g**, att $[d]$ betecknas **t**, inte **d**, och att $[\delta]$ betecknas **p**, inte **d**. Det bör nämnas att **t** för /d/ som antagits på N KJ101 Eggja (en övergångsinskrift enligt Barnes 1998, 450) har förklarats genom slutljudsskärpning, det vill säga att *land* realiserats *lant* (Grønvik 1985, 71 f.). Skrivningen skulle därmed som förväntat vara i linje med den äldre runradens notation.

⁶ Barnes (1998) bedömer dock **w**-runan $\mathfrak{P}$ som möjlig i en inskrift ristad med yngre futharken, eftersom han, förmodligen felaktigt (se nedan), menar att **w** förekommer på DR 356 Sölvesborg som i övrigt följer den 16-typiga runradens notation.

⁷ En av de anonyma bedömarna av denna uppsats påpekar dock att ”det rör sig om enstaka förekomster, där övriga **n**-runor i inskriften har fullt normal form. Det rimligaste är därför att det rör sig om en tillfällig förväxling med den snarlika **a**-runan, alltså en felristning”.

I den äldre urnordiska runraden användes **e** för /e(:)/, **o** för /o(:)/ och **w** för /w/. Den yngre futharkens notation är istället **i** för /e(:)/ samt **u** för /o(:)/ respektive /v/ (/w/). Vad gäller **e** och **o** verkar dessa runor vara i bruk ända fram till de sista stadierna av reduktionen, medan bruket av **w** tycks vackla tidigare än så. Att **i** istället för **e** används för /e(:)/ finns nämligen inga säkra exempel på i inskrifter som annars ristats i den äldre runraden, utan det första tämligen tillförlitliga belägget är N 450 Strand (som jag räknar med har ristats utifrån ett 16-typigt system, se nedan). Inte heller runan **u** istället för **o** för /o(:)/ finns det några säkra exempel på i det urnordiska materialet. Däremot finns det alltså exempel på att **u**-runan istället för **w** har använts för /w/ (**farauisa** *farawisa* på DR IK98 utan proveniens). Inskrifter som använder **i** för /e(:)/ respektive **u** för /o(:)/ inkluderas därför, medan däremot en inskrift med **u** för /v/ (/w/) exkluderas om inte andra drag finns som pekar mot yngre runraden.

Som ovan nämnts har det allmänt antagits att **p**-runan **ᛚ** övergivits redan tidigt och att /p/ istället betecknades med **b** **ᛞ**. Det finns emellertid inte några språkligt säkra exempel på **b** för /p/ i inskrifter ristade med den äldre runraden, varför man inte kan veta detta säkert. Runföljden **sba** *spa* på Björketorpstenen (DR 360) kan inte räknas som ett belägg för detta eftersom det efter /s/ sker en neutralisering av klusilers tonande respektive otonande kvalitet (Antonsen 1980, 13, not 18). Runan **b** för /p/ finns dock belagd på N KJ101 Eggja (**kaiba** fornvästnordiska *keipa* ack. pl. 'keiper (i båt)' Grønvik 1985, 51), som av Barnes (1998, 450) räknas till övergångsinskrifterna. Skrivningen innebär därmed inte att jag räknar inskriften som utförd enligt den yngre runradens notationsprinciper. Vidare fick den gamla **j**-runan ett förändrat ljudvärde (/a/) innan reduktionen till 16 tecken är slutförd, då denna, med formen ***ᚠ**, används för /a/ i övergångsinskrifter. Att **i** istället för **j** betecknar ursprungligt /j/ ses därför inte som en indikation på att en inskrift är utförd med den 16-typiga runraden. Enligt Grønvik (1987, 53) används dessutom **i** för /j/ redan på N KJ17A Eikeland (som alltså är äldre än övergångsinskrifternas bruk av ***ᚠ** för /a/). Vad gäller de äldre urnordiska formerna av **k** **ᚔ**, **n** **ᚗ**, **j** **ᚢ**, **z** **ᚦ** och **s** **ᚱ** är det slutligen inte givet att deras yngre motsvarigheter (**k** **ᚔ**, **n** **ᚗ**, **a** ***ᚠ**, **r** **ᚱ** och **s** **ᚱ**) endast finns i inskrifter som följer yngre runradens notationssystem.

Ett undantag från de ovan anförda kriterierna är de fall då tecken ur den äldre runraden används i inskrifter som annars uteslutande är utförda i den yngre futharken. Detta är dock snarast fråga om runformer vilka givits olika typer av markerad användning. På Ög 136 Rök används till exempel en variant av den äldre runraden som ett bland flera typer av runchiffer, och på Ög 43 Ingelstad har en urnordisk **d**-runa troligtvis funktionen av

en begreppsruna (om begreppsrunor se t.ex. Düwel 1976). Inskrifter med sådana typer av skrivningar kan inkluderas. De isolerade urnordiska **d**- och **g**-runor som möjligen kan läsas på ett antal vikingatida mynt kan kanske också räknas som en markerad användning (se Hammarberg och Rispling 1985, dock menar Knirk 2006, 176, not 8 att framställningen inte är tillförlitlig).

Ribekraniet—den första inskriften ristad utifrån en 16-typig runrad

Jag räknar som sagt inskriften på DR EM85;151B Ribe som det tidigaste säkra exemplet på användning av den yngre futharken. Dess datering fungerar därmed som ett absolut datum för avgränsning bakåt i tiden. Alternativa inskrifter som hade kunnat ges denna uppgift är N 450 Strand och DR AUD1995;277 Kalmergården, därför diskuteras även dessa nedan.

På grund av inskriftens längd kan man med stor säkerhet anta att Ribekraniet är ristat utifrån ett notationssystem identiskt med den yngre vikingatida futharkens. Förutom **ansur*-runan, vilken heller inte behövs i texten, används samtliga runor: Runan **b** betecknar /p/ och /b/, **t** /t/ och /d/, **k** /k/ och /g/, **p** /p/ och /ð/, **i** /i/ och /e/, **u** /u/, /o:/ och /w/ (Stoklund 1996a, 206). Den urnordiska **g**-runa som Moltke (1985, 151–153) läser är enligt Stoklund (1996a, 203) snarast ett **n**. Ytterligare en anledning att låta Ribekraniet representera avgränsningen bakåt i tiden är att inskriften har givits en säker absolut extern datering. Kraniet hittades i ett arkeologiskt lager tillsammans med trä som kan dateras med hjälp av dendrokronologi, och utifrån detta samt dateringar av föremålsfynd kan lagret som helhet tidfastas till cirka 725–760, medan kraniet bör ha hamnat i jorden cirka 725–750 (Søvsø 2013, 175 f.).

Bronsspännet från Strand har givits en stilhistorisk datering till 650–700, däremot är fyndförhållandena oklara och kan inte ge vidare riktmärke för datering (Imer 2015, *Katalog*, 267). Inskriften är kort (**siklisnahl**) men uppvisar ett notationssystem som hör till den yngre runraden, förutsatt att man accepterar den framlagda tolkningen, *sigli's n[auð]a hlé'smykket er nød'ers læ'* (Olsen i *NlYR*, 5: 9). Relativt säkert tolkat bör dock det inledande **sikli** *sigli* 'ei slags prydnål el. sölje' (*Norrøn ordbok*) som beteckning för själva spännet vara, vilket innebär att **k** används för /g/. Men möjligen används även **i** för /e:/ (**hli** *hlé* 'læ'). Av runformerna är **k** ^Y och **s** ^h typologiskt yngre former. Inskriften innehåller också formerna ***** och **h** i likhet med de äldre danska inskrifterna i Helnæs–Gørlev-gruppen. Barnes (1998, 453) menar att utifrån hans definition kan Strand inte räknas som en övergångsinskrift, även om inskriften kan vara samtida med andra övergångsinskrifter. Dock

uttalar han sig inte mer precist om inskriftens teckensystem än att runformerna "has more to do with younger than older *fupark* practices". Birkmann (1995, 220) menar att man inte kan vara säker på om Strand är ristad utifrån en 16-typig runrad eller om ristaren utgår från ett system där fler runtecken än så ingår. Krause (1966, 49) och Nielsen (1970, 24) är av samma åsikt. Utifrån de grafonologiska korrelationer och runformer som faktiskt finns på Strand finns det dock inget som tyder på att inskriften inte är ristad i yngre runraden. En anledning till förbehåll är dock inskriftens korthet, samt att den som helhet inte har givits en tillfredställande tolkning. Kanske skulle en längre text givit ristaren möjlighet att använda tecken som pekade mot den äldre runraden. Att inskriftens status ifrågasätts beror givetvis på att dess stilhistoriska datering föregår den period då man räknar med att den yngre futharken utformades. Men som Barnes (2009, 128) påpekar har dateringen av den yngre runraden skiftat; före upptäckten av Ribekraniet ansågs den länge ha kommit till först runt år 800. Mer bindande bevis än Strandspännet behövs dock för att uppkomsten av den yngre futharken ska flyttas till 600-talet. En annan möjlighet är att ifrågasätta den stilhistoriska dateringen. Den vedertagna tidsbestämningen till 650–700 är framförd av Nerman (1947, 129) och får anslutning av Shetelig (1948, 50). Före Nerman verkar emellertid flera forskare ha ansett att Strandspännet snarast är ett halvt århundrade yngre. Olsen (i Olsen och Shetelig 1933, 69 f.) refererar Petersen som menar att spännet kan dateras till 700-talets första hälft (med medhåll av Shetelig). Även Gjessing (1934, 141) tidfäster spännet till omkring mitten av 700-talet. Nermans (1947, 110–112, 129) kronologi utgår från det tidiga gotländska materialet, vars stilutveckling Nerman menar är i överensstämmelse med den i övriga Norden. Dateringen av Strandspännet grundar han på dess storlek och ornamentik. Det förstnämnda för spännet till tiden mellan 650 och 700. Bandflätningen på spännets kant återfinns på föremål daterade mellan 650 och 750, men Strandspännets enklare variant är enligt Nerman typisk för 650–700. Ett förhållande som kan ge anledning att revidera Nermans kronologi är att hans bedömning av de gotländska bildstenarna inte är i överensstämmelse med den Snædal (2002, 48–66) gör utifrån nyare arkeologiska arbeten (hon nämner Eshleman 1983 och Varenius 1992). Utifrån stenarnas ornamentik för Nerman (1947, 133–141) G 110 Tjängvide, G 268 Lillbjärs, G 252 Lokrume, G 310 Hangvars kyrka och G 109 Ollaifs till samma period som Strandspännet. Snædal (2002, 64) daterar däremot Tjängvidestenen till tidigast 900-talets senare hälft och de övriga, förutom Lillbjärsstenen som Snædal inte behandlar, tidigast till 800-talets mitt. Om detta faktum är anledning nog att ifrågasätta Nermans kronologi och därmed hans datering av Strandspännet måste en stilhistoriker avgöra,

men möjligheten finns alltså. Eftersom inskriftens grafonologiska korrelationer pekar mot yngre runraden inkluderar jag inskriften, men för den till gruppen osäkra på grund av den gällande stilhistoriska dateringen. Strandspännets datering används dock inte som avgränsning för materialurvalet; eftersom denna gräns ska vara utslagsgivande då andra externt daterade, men typologiskt tvetydiga, inskrifter bedöms, måste den vara satt med säkerhet.

Kalmergårdensspännets är som sagt den inskrift som Stoklund (1997b; 2006) i första hand tar upp som argument för att flytta introducerandet av det runbruk som finns på Ribe–Helnæs–Snoldelev (d.v.s. enligt min definition den yngre runraden) till 600-talets mitt (som ovan nämnts tycks hon emellertid göra en annorlunda bedömning i en senare artikel från 2010). Stoklund (1997a, 5 f.) meddelar att inskriften (...**ualis**) är ofullständig och finns på ett fibulafragment. Spännets har en arkeologisk datering till (630)650–700 (Stoklund 2006, 365). De drag som Stoklund (1997b, 26 f.) lyfter fram som gemensamma mellan denna inskrift och Ribe–Helnæs–Snoldelev är **u**-runa för /w/, ***** för /a/ och en **s**-runa med en vikingatida form **h**. Hon tolkar inskriften som genitivform av mansnamnet **Valir* (eller **Vellir/VæliR*) (men hon har också föreslagit (1996b, 278) en alternativ tolkning **ual is** '... er vel(?)'). Jag menar att det är tveksamt om dessa drag är tillräckliga för att knyta en så tidigt daterad inskrift till runbruket på Ribe–Helnæs–Snoldelev och en 16-typig runrad. För det första är inskriften skadad och tolkningen måste därför anses som osäker. Därmed är också korrelationen mellan runform och språkljud inte tillförlitlig. För det andra hittar man de typologiskt yngre runformer Stoklund tar upp även i inskrifter ristade utifrån fler än 16 tecken. Formen ***** för /a/ finns exempelvis på DR 360 Björketorp och DR 357 Stentofte. Formen **h** finns på DR EM85;161 Lousgård (se nedan), samt på N KJ101 Eggja. Även **u**-runa för /w/ är som ovan nämnts ett drag man har räknat med i en urnordisk inskrift. Trots att flera faktorer alltså pekar mot den yngre runraden, bedömer jag dessa som för svaga för att säkert knyta en inskrift med en så tidig stilhistorisk datering som Kalmergårdensspännets till ett system om endast 16 tecken. Därför exkluderas inskriften.

Problematiska fall

Påstådda runor ur äldre futharken i inskrifter ristade utifrån ett 16-typigt system

På vissa inskrifter har man inom tidigare forskning velat läsa runformer som utmärker den äldre runraden, trots att inskrifterna i övrigt är ristade

utifrån principer jag definierar som yngre. Hade det funnits säkra exempel på detta skulle de ovan uppställda kriterierna för vad som utmärker det 16-typiga systemet kunna ifrågasättas. Det är emellertid osannolikt att något av exemplen bör accepteras. Framförallt Källström (2013b, 105) argumenterar för att gränsen mellan den äldre och yngre runraden kan ha varit skarp. Kriterierna som formulerats ovan anpassas därför inte utifrån en sådan möjlighet.

Runstenarna Bo Peterson1992 Hoga respektive Bo KJ80 Rävsaal är daterade till tidig vikingatid (SRD) och tycks vara ristade med den yngre futharken. På Hogastenen finns den yngre formen av **m** **Y**, och **o** **†** (alternativt **‡**). I båda inskrifterna finns äldre **h** **h**, men **a** och **n** skiljs åt med hjälp av bistavens riktning (runan **h** på Bo Peterson1992 är dock osäkert läst). Båda inskrifterna har emellertid var sin runform där en läsning **w** **P** har övervägts (t.ex. Peterson 1992, 93–95). Källström (2013b, 105) menar emellertid att tecknet ifråga på Rävsaalstenen definitivt bör läsas **p** (så också Allén 2007, 17 m. litt.; Pereswetoff-Morath 2017, 45 m. litt.). Även formen på Hogastenen menar Källström (2007a, 416) ligger närmare **p** än **w**. Dessa båda inskrifter inkluderas därför i mitt material.⁸

Ett liknande fall finns på DR 356 Sölvesborg. Inskriften räknas på typologiska grunder till gruppen Helnæs–Gørlev i *Danmarks Runeindskrifter*. En runform vars nedre halva är skadad har emellertid lästs **w** **P**. Inskriften är för övrigt ristad utifrån den yngre futharken, **t** betecknar /nd/ och **u** /o/. Källström (2013b, 105) föreslår att den skadade runformen möjligen kan läsas **b**, ett förslag som också ges i en kommentar i databasen *Danske Runeindskrifter* samt föredras av Pereswetoff-Morath (2017, 43 f.). På grund av runformens något oklara status förs inskriften till gruppen osäkra.

Den otolkade runföljden på G 268 Lillbjärs har bedömts bestå av ett par urnordiska **d**-runor samt av kortkvistformer. Enligt Källström (2012, 123 f.) kan vissa av runornas linjer i själva verket höra till den ristade bilden av ett skepp som finns intill runföljden, vilket skulle innebära att Lillbjärsstenen är ristad helt i den äldre runraden. Även Pereswetoff-Morath (2017, 45 f.) instämmer i detta, medan Imer (2012, 117) istället föreslår att de urnordiska **d**-runorna kan förstås som skiljetecken (se annorlunda terminologi i Åkerström 2013, 14 f.). Eftersom mycket talar för att inskriften ristats med äldre runor exkluderas den.

⁸ Tolkningar, om än inte fullständig vad gäller Hogastenen, har också föreslagits med läsningen **p** (Källström 2007a, 416; Krause 1966, 184 f.).

En äldre **g**-runa har också identifierats på G 157 Gothem som i övrigt är ristad med kortkvistformer. Formen ifråga är enligt Källström (2012, 123 f.) snarare ett skiljetecken. Inskriften inkluderas.

En norsk inskrift, N KJ68 Vatn, innehåller runföljden **rhoaltz** *Hroaldz*, och är på runologisk grund daterad till 560/570–775/800 (Imer 2015, *Katalog*, 315). Krause (1966, 153) bedömer inskriften vara ungefär samtida med N KJ101 Eggja, det vill säga senast från 700. Inskriften har alltså antagits kombinera en urnordisk **o**-runa med den yngre notationsprincipen **t** för /d/. Bedömningarna av inskriften går emellertid isär. Barnes (1998, 451) menar att allt som kan ses av **t**-runan är en vertikal linje och (förutsatt att **t**-runan är felaktigt läst) kategoriserar Vatnstenen som en övergångsinskrift. Källström (2013b, 105) ifrågasätter istället läsningen av **o**. Teckenuppsättning och notation pekar alltså åt två olika håll, samtidigt som runorna ifråga är långtifrån säkert lästa. Skadorna på runan **t** gör att den kan läsas **i** (visserligen med en etymologiskt problematisk tolkning). Även **o**-runan ser (utifrån fotografier) mycket osäker ut. Jag har tyvärr inte haft möjlighet att undersöka inskriften själv. Inskriften fortsätter med runföljden **fai--** ... vilket givits en osäker tolkning *fai[do]/fai[da]* ... 'målade/ristade'. Ordformen ifråga hör hemma i urnordiska inskrifter och om tolkningen är riktig bör inskriften exkluderas. Sammantaget bedömer jag argumenten för att föra inskriften till tidigvikingatid som alltför svaga; inskriften exkluderas därför.

På tre runbleck har man läst tecken från äldre runraden. Det gäller RU Melnikova2001;181 Gorodišče I, RU Melnikova2001;196 Staraja Ladoga amulett samt möjligen U NOR1994;26A Hovgård. Pereswetoff-Morath (2017, 256–261) menar att de äldre urnordiska tecken som Mel'nikova läst på Gorodiščeblecket I troligen ska förstås på annat sätt; **g** kan vara ett inledningstecken, **w** ett **p**, samt **d** en äldre **m**-runa i balansform.⁹ Ett av Pereswetoff-Moraths argument är emellertid antagandet att **g** och **w** inte är belagda i vikingatida runinskrifter. Inskriften har givits en arkeologisk datering till mellan 950 och 1000-talets början men kan typologiskt knytas till andra bleck från tidigvikingatid enligt Pereswetoff-Morath (2017, 256) (se nedan). På grund av den sena arkeologiska dateringen förs Gorodiščeblecket till gruppen osäkra.

⁹ Med en balanserad runa menar Pereswetoff-Morath (2017, 56 f.) en runform som modifierats på så sätt att dess högra och vänstra sida eller dess över- och underdel motsvarar varandra. Hon poängterar att det i första hand är den högra och vänstra sidan som får identisk form, medan runornas över- och underdel ges samma form i de fall den högra och vänstra sidan på runans ursprungsform redan motsvarar varandra.

Ladogablecket har enligt Pereswetoff-Morath (2017, 264, 272) inte runformerna **w** och **d**, såsom föreslaget av Kuz'menko. Runan **d** läser hon (Manus, "Katalog", 33, 35) istället som en **h**-runa, och **w** som **p**. För bleckets datering gäller ungefär samma förhållande som för Gorodiščeblecken (se nedan) och det förs till gruppen osäkra.

På Hovgårdsblecket har Pereswetoff-Morath (Manus, "Katalog", 45 f.) läst en osäker **d**-runa, och överväger närvaron av en **g**-runa (alternativt ett inledningstecken) samt en **e**-runa. Inskriften är enligt Pereswetoff-Morath uppbyggd av olika slags krypterade runformer och användningen av de äldre tecknen tänker jag mig möjligen kan förklaras som markerad (se ovan). Pereswetoff-Morath (Manus, "Katalog", 45 f.) jämför också Hovgårdsbleckets urnordiska former med chifferpartiet med urnordiska tecken på Ög 136 Rök. Läsningen är osäker och ingen tolkning har föreslagits. Blecket återfanns i ett omrört kulturlager meddelar Pereswetoff-Morath (2017, 206 f.), och en allmän datering av fynden därifrån är mycket vid (700 till äldre medeltid). Hon vill emellertid föra blecket till 800–900-talet, då det visar likheter med andra tidigvikingatida runbleck. Vissa indikationer finns alltså på att inskriften typologiskt bör knytas till den äldre runraden, medan den arkeologiska dateringen snarare talar för att inskriften hör till en vikingatida runtradition. Inskriften förs till gruppen osäkra.

Slutligen ska runpinnen från Staraja Ladoga (RU NLT2004;5) nämnas. Inskriften har två tecken som påminner om äldre **g**-runor, men runorna ska enligt Knirk (Knirk i e-brev till artikelförfattaren, 2017-06-27) läsas som **f** respektive **k**. Ristaren har i båda fallen dragit bistaven lite för långt över huvudstaven vilket resulterat i en form som liknar en äldre **g**-runa **χ**. Inskriften har givits en arkeologisk datering till 700–800-talet (Grønvik 2004, 3) och inkluderas därför.

Svårbedömda inskrifter

Det finns ett antal svårbedömda inskrifter, DR 263 Skabersjö, DR DKSj103 Vester Egesborg, DR EM85;160 Ålborg, DR EM85;161 Lousgård, G 40 Roes, G 361 Hallbjäns, N KJ40 Setre, N KJ94 Tveito, U HG1989;44 Vallen-tuna och Öl NOR2003;26 Rapplinge, som i det följande ska diskuteras. Inskrifter som utifrån en extern datering förts till 700-talets första hälft, men inte tidigare än så inkluderas, även om de inte kan knytas till yngre runraden med säkerhet. Den run- och språktypologiska tillhörigheten är dock utslagsgivande i de fall den externa dateringen placerar en inskrift exempelvis mellan 650 och 750.

Tre inskrifter exkluderas eftersom en extern datering placerar dem före DR EM85;151B Ribe, samtidigt som deras runtypologiska tillhörig-

het inte med bestämdhet kan avgöras. Den första inskriften, DR EM85;161 Lousgård, återfanns på en pärla i en kvinnograv, som utifrån övriga fyndföremål dateras till andra delen av 600-talet (Stoklund 2003, 855).¹⁰ Stoklund (2003, 855–858) läser ena sidans $!h|l|l\uparrow\uparrow\uparrow$ som **...ishiltn-...** och andra sidan **...-t--....**. Moltke (1956, 4) föreslår tre alternativa läsningar av framsidan **...-jhiltn-/...-ahiltn-/...-shilta**. Vad gäller formen h menar Stoklund (1997b, 27) att en läsning **s** är troligast och nämner DR AUD1995;277 Kalmergården som parallell. Av Moltkes läsningar anser Stoklund (2003, 857 f.) alltså endast **shilta** vara möjlig. Stoklund anmärker dock att inskrifter från tidsperioden ifråga vanligen kombinerar h -formen med $\star$ för **a**, även om kombinationen h med $\uparrow$ **a** finns på några Helnæs–Gørlev-inskrifter (DR 190, DR 192 och DR 248). En läsning $\uparrow$ **a** knyter dock inskriften till den yngre runraden, och på grund av pärlans externa datering vill Stoklund därför hellre läsa $\uparrow$ som **n**. Setrekammen och N KJ101 Eggja nämner hon som möjliga samtida paralleller. Vad gäller pärlans baksida har Moltke (1956, 4) läst **tm**. Stoklund (2003, 857) menar dock att **m**-runan är osäker. Beroende på läsning kan alltså inskriften antingen kopplas till yngre eller äldre runraden. Inget av alternativen har stöd i en språklig tolkning. På grund av pärlans oklara status får dess externa datering till tiden före Ribekraniet vara utslagsgivande; inskriften exkluderas.

Den andra inskriften, U HG1989;44 Vallentuna, finns på ett fragment av en speltärning och läses **h-ahahaukz albu-- ...-ṛa** och tolkas *H[l]ahahaukz(?) albu[inn](?) ...* av Gustavson (1989, 44–47). Tärningen har givits en arkeologisk datering till 600–650 (Gustavson 1989, 41). Runtypologiskt kan dock inte inskriften med säkerhet knytas till den äldre runraden. Barnes (1998, 451 f.) menar att runformerna h , $\star$ /a/, $\uparrow$ och $\downarrow$ (**r/z**) överensstämmer med den yngre futharken och enligt Gustavson (1989, 45 f.) utgör **r/z** med nedåtriktade bistavar samt **k**-runans form typologiskt yngre former. Dock rymmer inskriften inget som ur grafonologisk synvinkel gör kopplingen till den yngre futharken tvingande. Eftersom inskriften dessutom har en datering som placerar den före 700, inkluderar jag den inte i mitt material.

Den tredje inskriften, N KJ40 Setre, finns på en kam som har daterats arkeologiskt till 560/570–600 (Imer 2015, *Katalog*, 225). Krause (1966, 91) menar att inskriftens run- och språkformer snarast talar för att inskriften är från början av 600-talet. Inskriften räknas av Barnes (1998, 451) som en

¹⁰ I en senare artikel anger Stoklund (2006, 360) en mindre precis datering av pärlan till 600-talet som helhet.

övergångsinskrift eftersom † /n/ förekommer tillsammans med * /a/. Den externa dateringen och runformskombinationen innebär att inskriften exkluderas.

Tre inskrifter inkluderas i mitt material trots att de ur runtypologisk synvinkel inte med säkerhet tillhör yngre runraden, eftersom deras externa datering möjligen placerar dem efter 700. Den första inskriften, DR EM85;160 Ålborg, finns på en fibula stilhistoriskt daterad till 675–725 (Imer 2015, *Katalog*, 223, efter Høilund Nielsen 2002, 195). Moltke (1985, 161) uppger istället att en arkeologisk datering av spännet satts till cirka 700–750. Han anger dock inte från vem denna uppgift är hämtad. Moltke (1963, 122–124) menar att två läsningar är möjliga (**kutis** eller **futis**) eftersom den övre delen av den inledande runan är skadad. Det förstnämnda alternativet tolkar han som ett personnamn *Gutir*/*Gotir* i genitiv, medan den sistnämnda inte ges en tolkning. På fotografiet hos Moltke framgår att runan **s** har formen **h**. Inskriften kan alltså vara ungefär samtida med eller något tidigare än Ribekraniet, och väljer man att tro på tolkningen *Gutis*/*Gotis* är användningen av **k** för /g/ ett tecken på att den yngre runradens notationssystem används. Inskriften inkluderas därför.

Den andra inskriften, G 361 Hallbjäns, finns på ett kopparbleck som återfanns i en grav och dateras utifrån övriga fyndföremål till 700–750 (Snædal 2002, 43). Inskriftens * läses som **h** av Gustavson (1981), men av Snædal (2002, 43 f.) i första hand som **a**, med motiveringen att formen används för **h** först i inskrifter från 800-talets början. Ingen av läsningsvarianterna har resulterat i en tolkning, även om Gustavson (1981) ger ett förslag. Vidare uppger Pereswetoff-Morath (Manus, "Katalog", 41) att den **n**-runa som ännu är urskiljbar har en ensidig bistav, vilket är en form som pekar mot yngre runraden. Inget i inskriften, oavsett läsning, tyder alltså på att den skulle vara ristad utifrån äldre runraden. Inskriften inkluderas därmed utifrån den externa dateringen.

Den tredje inskriften finns på ett bryne, Öl NOR2003;26 Råpplinge, som på runtypologisk grund dateras till 560/570–775/800 av Imer (2015, *Katalog*, 22). Williams (2005, 26 f.) meddelar att brynet är ett lösfynd, funnet intill en fornlämning "som enligt obekräftade uppgifter har daterats till vikingatid". Enligt mina kriterier kan inskriftens notation (**hain** *hæin* 'bryne') emellertid inte säkert knyta den till yngre runraden; runformerna kan lika gärna tillhöra en övergångsinskrift. Den externa dateringen är mycket osäker men pekar ändå mot vikingatid; inskriften förs till gruppen osäkra.

Slutligen ska DR DKSj103 Vester Egesborg, DR 263 Skabersjö, N KJ94 Tveito och G 40 Roes diskuteras. Kammen från Vester Egesborg är enligt

Imer (2015, *Katalog*, 319) svårdaterad, både utifrån den arkeologiska kontexten – den hittades tillsammans med föremål från yngre germansk järnålder och äldre vikingatid – och utifrån typ av kam. Utifrån runformerna menar Imer att den troligen ska föras till sen järnålder. Inskriften är dock osäkert läst, och Imers tolkningsförslag (**iuṛ þ- Iōarr/Iwar**) är likaledes osäkert. Den förutsätter till exempel att **ᚷ** står för /a/. Enligt Imers läsning har **ᚱ**-runan den typologiskt äldre formen med bistavarna uppåt och läsriktningen går från höger till vänster. Den föreslagna notationen och runformerna pekar mot äldre runraden, och inskriften inkluderas därför inte.

Bronsspännet från Skabersjö har en stilhistorisk datering till 600-talets senare del och en bit in på 700-talet (*DaRun* med hänvisning till Høilund Nielsen 2002). Moltke (1985, 354 f.) menar dock att inskriften är från 1000-talet, eftersom hans tolkning förutsätter **ᚱ** † för /a/. Enligt en kommentar i databasen *Danske Runeindskrifter* är emellertid inskriften lika sliten som spännet, vilket jag kunde bekräfta vid besök (2017-11-20), och detta talar emot att inskriften skulle kommit till så mycket senare. I databasen dateras inskriften istället till 700–750. Moltkes datering kritiserar också av Birkmann (1995, 90 f.), och tidigare av Nielsen (1970, 24 f.). Nielsen menar att förutom † för /a/, som är beroende av tolkningen, är det inget som tyder på att inskriften skulle vara så sen som Moltke menar. Birkmann (1995, 90 f., 229) anser att Skabersjöspännet kan vara ett av de tidigaste exemplen på en inskrift utförd med den 16-typiga futharken samt det tidigaste exemplet på **ᚱ**-runa med formen †. Inskriften är möjligen samtida med Ribekraniet, och jag inkluderar den eftersom dess runtypologiska drag (t.ex. **ᚱ** † och **ᚱ** †) knyter den till den yngre futharken.

N KJ94 Tveito dateras av Imer (2015, *Katalog*, 298) till 560/570–775/800 på runtypologisk grund, närmare bestämt **ᚱ**-runans form † och **ᚱ**-runans nedåtriktade bistavar. Hon uppger också att stenen återfanns på ett gravröse vars fyndmaterial senast kan dateras till cirka 500. Enligt mina kriterier kan inskriften inte sägas vara utförd i den yngre runraden och eftersom (den visserligen osäkra) dateringen av gravröset pekar mot tiden före 700 exkluderas den.

Den vedertagna läsningen av G 40 Roes inkluderar en urnordisk **ᚱ**-runa och enligt de flesta läsningar också en **ᚱ**-runa med uppåtriktade bistavar, båda två delar av en bindruna, samt en **ᚱ**-runa med den typologiskt äldre formen †. Krause (1966, 235 f.) läser och tolkar inskriften **iu þin : ūḍr rak : Iū þin(n) Ud(d)_R rak** 'diesen Hengst trieb Udd.' Runan läses inte **ᚱ**, eftersom inskriften har † för /a/ (SRI, 11: 54 f.). Imer (2015, *Katalog*, 215) daterar inskriften på runtypologisk grund till 560/570–675. Birkmann (1995, 222) vill däremot se Roesstenen som samtida med Ribekraniet och daterar den

till första hälften av 700-talet, medan Snædal (2002, 48) skjuter inskriften ända fram till 800-talets första del. Snædal menar att hennes sena datering inte hindras av att Roesstenen innehåller urnordiska former eftersom även G 157 Gothem och G 268 Lillbjärs gör det. Dessa paralleller har dock som ovan nämnts ifrågasatts av Källström (2012, 123 f.). Snædal (2002, 48) menar också att tolkningen, som kräver att *w* fallit framför *r*, gör det osannolikt att inskriften är så tidig som från 700-talet. En alternativ läsning föreslås emellertid av Källström (2013a, 144). Han menar att Roesstenens inskrift kan förstås som helt ristad med den yngre runraden, närmare bestämt utifrån en teckenuppsättning som påminner om de tidigaste danska inskrifterna Helnæs–Snoldelev. Enligt Källström kan **D**-runan läsas **H**, äldre **R** **Y** som yngre **m** **Y**, och **a** **†** kan finnas i samma inskrift som **A** **†**. Han föreslår dock ingen tolkning. Källström påpekar att mot den vedertagna läsningen talar att denna skulle bestå av en troligen okänd kombination runformer (äldre **R** **Y** tillsammans med **A** **†** och yngre **k** **Y**). Källströms nyläsning innebär att Roesstenen troligen ska föras till tidig vikingatid, men på grund av inskriftens oklara status placerar jag den i gruppen osäkra.

Kronologisk avgränsning cirka 950/970

Medan avgränsningen utifrån övergången mellan den äldre och yngre runraden görs utifrån samma kriterier för hela undersökningsområdet ser utvecklingen av den yngre runraden annorlunda ut i olika delar av Skandinavien, och kriterierna för materialurvalet måste därmed formuleras olika för Danmark, Sverige respektive Norge. Kortfattat finns vad gäller den yngre futharkens runformer under tidig vikingatid en skiljelinje mellan formvarianten i Danmark (långkvistrunor) och den i Sverige och Norge (kortkvistrunor; Källström 2013b, 106). Under 800- och 900-talet indikerar skillnader i språk- och runbruk mellan dessa områden två olika centra, skilda åt politiskt, administrativt och kulturellt, olikheter som kvarstår fram till tiden kring resandet av den danska Jellingstenen (DR 42) på 900-talet (Johnsen 1968, 107). Vid denna tid etableras i Danmark det kristna runstensmodet med resta minnesstenar, vilket sedan sprider sig till Sverige, och till följd av detta ökar den svenska runstensproduktionen starkt och kortkvistformerna överges till förmån för långkvistformerna (Källström 2013b, 112). I Norge får inte denna trend alls samma spridning och den kraftigt ökade produktionen av steninskrifter som sker på svensk mark uteblir. Det sker heller ingen fullständig övergång till långkvistformer, utan kortkvistrunor (i kombination med vissa långkvistformer) används även fortsättningsvis (Johnsen 1968, 107).

Motivering av kronologisk avgränsning cirka 950/970

Strax efter 900-talets mitt sker som tidigare nämnts förändringar i runbruket som kan motivera att dra en gräns för det tidigvikingatida materialet just här. Tydligast ser man detta i den kristna minnesstenstraditionen som då börjar få spridning. I Danmark låter man traditionellt starten på denna process representeras av den yngre Jellingstenen (DR 42), vilken också Jacobsen (i *DR, Text*, sp. 1013–1042) utgår från då hon upprättar en typologisk kronologi för det vikingatida materialet. Jacobsen räknar grupperna Helnæs–Gørlev, för-Jelling, Jelling och efter-Jelling till vikingatid. Den yngre Jellingstenen (och därmed inskriftsgruppen Jelling) dateras externt till cirka 965–970-talet, medan gruppen efter-Jelling förs till 970–1025 (Stoklund 2006, 369, 371; den datering som Jacobsen (i *DR, Text*, sp. 1013) ger DR 42 Jelling (900-talets andra hälft) är inaktuell.). Stoklund anger dock ingen precis datering av för-Jelling. Dateringen av Helnæs–Gørlev-gruppen har diskuterats ovan. Starten för den nya kristna runtraditionen borde alltså utifrån denna kronologi föras till cirka 965–970-talet, medan den äldre Jellingstenen (DR 41), daterad till före år 958 (Stoklund 2006, 369), här får representera den tidigvikingatida periodens slutpunkt. Dateringen av Jellingstenarna är relativt säker eftersom de utifrån innehåll och placering kan knytas till gravmonument vilka i sin tur givits en datering med hjälp av dendrokronologi, samt att de utifrån sitt innehåll också kan ges en ungefärlig historisk datering (Stoklund 2006, 369).

För inskrifter från svenskt område kan införandet av minnesstenstraditionen representeras av förändringar i runformerna, närmare bestämt införandet av långkvistformerna. En tidfästning av denna övergång kan göras utifrån Birka. Källström (2013b, 106–112) uppger att handelsplatsen anlades i mitten av 700-talet och övergavs cirka 970 (vilket i sig kan tyda på någon typ av kulturell brytpunkt).¹¹ Huvudsakligen menar han att inskrifter hittade i Birka är ristade med kortkvistformer, framförallt runstenarna medan lösföremål visar en något större variation.¹² Inskrifter ristade med långkvistrunor är däremot enligt Källström ovanliga under 800- och 900-talet, men blir allt vanligare alldeles före år 1000.

¹¹ Charlotte Hedenstierna-Jonson (i personlig kommunikation med Charlotte Hedenstierna-Jonson via Laila Kitzler Åhfeldt i e-brev till artikelförfattaren, 2018-01-08) menar att ett ungefärligt slutdatum för Birkas stadsområde kan sättas till c:a 975. Dateringen grundar sig på att vissa typer av mynt saknas bland fyndmaterialet.

¹² Källström (2013b, 108) menar samtidigt att de båda formvarianterna användes parallellt i Birka.

På norskt området ser vi inte samma tydliga förändringar i runbruket som i Danmark och Sverige. En kulturell förändring som kan motivera en avgränsning i slutet av 900-talet (också för Sveriges och Danmarks del) är emellertid kristnandet. Även om detta var en mer eller mindre gradvis process är det i slutet av 900-talet som den nya religionen börjar få fäste. Den yngre Jellingstenen (DR 42) berättar just om hur kristendomen infördes i Danmark, och de första kristna kungarna i Norge och Sverige dyker upp under 900-talets sista decennium och 1000-talets början (*Nationalencyklopedin*, "Vikingatiden"). Nordeide (2012, 321–323) framhåller dock i sin studie av religionsskiftet i södra Norge komplexiteten i denna övergång. Hon presenterar olika faser för processen som visar hur kungen och samhällets elit kristnas under en period mellan cirka 990 och 1070, samtidigt som exempel på kristen kult i Norge fanns tidigare än så och lågstatusgrupper kristnades först efter 1070.

Att majoriteten av inskrifter räknas till tidig vikingatid endast på typologisk grund kan vara problematiskt eftersom inkluderade inskrifter från svenskt och norskt område kan vara yngre, i absoluta årtal, än de danska; seden att resa minnesinskrifter fick som sagt uppsving först i Danmark och spred sig sedan till Sverige och Norge. Den yngre Jellingstenens datering till 965–970-talet gör det till och med troligt att danska inskrifter som typologiskt kan knytas till denna, och som därmed exkluderas, föregår 970 då Birka överges. Denna omständighet är dock svår att komma undan.

Danmark

Till skillnad från det svenska och norska materialet finns kronologier upprättade för det danska både i *Danmarks Runeindskrifter* och i databasen *Danske Runeindskrifter*, vilka används vid urvalet. Viktig är som sagt den typologiska indelning som Jacobsen gör (i *DR, Text*, sp. 1013–1042), eftersom denna tar fasta på Jellingstenen som en brytpunkt. Inskrifter som troligen föregår den yngre Jellingstenen (DR 42), det vill säga Helnæs–Gørlev- och för-Jelling-gruppen inkluderas alltså, medan inskrifter ur Jelling-gruppen exkluderas, om inte särskilda omständigheter föreligger.¹³ I urvalsarbetet använder jag Jacobsens typologi snarast som ett komplement till kronologin i databasen *Danske Runeindskrifter*; där ingår fynd gjorda efter indelningen i *Danmarks Runeindskrifter* samt vissa

¹³ Inskrifter som förts till Jelling-gruppen i *DR* men som ändå inkluderas är DR 2, DR 4, DR 30, DR 40 (osäker grupp), DR 41, DR 110 och DR 143. DR 41 har diskuterats ovan. För de övriga se nedan.

justeringar av dateringarna. Vid sidan om dateringar med årtal använder man sig i databasen av en indelning i arkeologiska perioder. Av dessa är "Ældre vikingetid", "Yngre germansk jernalder el. vikingetid", "Övergången germansk jernalder/vikingetid", "Vikingetid" och möjligen "Yngre germansk jernalder" och "Yngre vikingetid" intressanta i detta sammanhang. Samtliga inskrifter i de tre förstnämnda kategorierna inkluderas. Gruppen "Yngre germansk jernalder" består i första hand av övergångsinskrifter. Av dessa inkluderas endast DR EM85;160 Ålborg (se ovan).

I databasen *Danske Runeindskrifter* är gruppen "Vikingetid" mest problematisk. Här tycks inskrifter placeras som inte bestämt kan föras till perioden "Ældre vikingetid" eller "Yngre vikingetid". Inskrifternas datering är därmed ofta vid och det är osäkert om de tillhör den tidsperiod jag försöker ringa in. Ur denna grupp inkluderas i regel inte inskrifter som i databasen är tidfästa till perioden från 900-tal och in på 1000-talet; dessa är i de flesta fall kategoriserade som Jelling eller efter-Jelling i indelningen i *Danmarks Runeindskrifter* och även om någon av dem möjligen kan ha ristats under 900-talets första hälft går det nästan aldrig att peka på drag som gör det motiverat att föra dem dit (alternativt är de så fragmentariska att en bedömning är svår att göra).¹⁴ Samma sak gäller majoriteten av inskrifter i gruppen "Vikingetid" som daterats till 800–1000/1020/1050. Två av dessa inskrifter kan emellertid möjligen knytas till tidig vikingetid snarare än vikingatiden i allmänhet.¹⁵ Det rör sig om DR EM85;350 Hemdrup (som dateras till 800-tal av Moltke 1985, 352 och till c:a 850, dock med ett frågetecken, av Birkmann 1995, 265) som inkluderas och DR 323 † Lilla Harrie (med en möjlig *aft X*-formel) som förs till gruppen osäkra. Dessutom har fyra inskrifter på lösföremål från Hedeby utan närmare specificering förts till tiden för Hedebyns bebyggelse (800–1000) i databasen *Danske Runeindskrifter*. En av dessa, DR EM85;371A, inkluderas på grundval av sitt runtypologiska samband med två andra Hedebyinskrifter, DR EM85;370B och DR EM85;371B. Dessa två har kategoriserats som "Ældre vikingetid" och givits en närmare arkeologisk datering till 800-tal i databasen (och de inkluderas). Sambandet består i att DR EM85;371A liksom DR EM85;370B och DR EM85;371B är ristad med kortkvistrunor. DR EM85;371A förs dock

¹⁴ Det rör sig om DR 37, DR 44, DR 53, DR 56, DR 87, DR 88, DR 89, DR 114, DR 118, DR 133, DR 134, DR 219, DR EM85;221 och DR EM85;361. Dock inkluderas DR 34 (se nedan). DR 311 och DR 363 har kategoriserats som "Yngre vikingetid" men givits en liknande datering i databasen *Danske Runeindskrifter* (900–1000) och inkluderas inte. Även DR DKMJy102 exkluderas. Inskriften har enligt databasen inte undersökts runologiskt än och har bara förts till perioden "Vikingetid".

¹⁵ Exkluderade är däremot DR 164, DR 272, DR 273, DR 348, DR DKSj98 och DR EM85;547.

till gruppen osäkra eftersom fyndomständigheter indikerar att inskriften förmodligen är yngre än de andra två (Imer 2007, "Katalog", 158–160). De tre övriga Hedebyinskrifterna i kategorin "Vikingetid" exkluderas däremot; DR EM85;355, DR EM85;151A och DR DKS116 har inga karaktistika som knyter dem till tidig vikingatid, även om det heller inte är uteslutet att de är så gamla.

Gruppen "Yngre vikingetid" faller utanför den period jag undersöker, då majoriteten av inskrifterna dateras till tiden efter 970 i databasen *Danske Runeindskrifter*. Emellertid finns fyra, kanske fem fall där en datering är satt till tiden före 970. Fyra av dessa (DR 2, DR 4, DR 110 och DR 143) inkluderas. DR 2 Haddeby 2 och DR 4 Haddeby 4 har en historisk datering till tiden efter 934, men utifrån run- och språktypologi bör de enligt kommentaren i databasen inte vara yngre än 950. DR 110 Virring är daterad mellan 900 och 960 på runologisk-språkliga grunder i databasen, medan DR 143 Gunderup 1 utifrån inskriftens innehåll placeras före kristendomens införande och ges en datering 900–965. Däremot inkluderas inte DR DKSJy77 Ribe (Lindegården) som i databasen dateras till 950–975 på stilhistorisk grund. Inskriften kan innehålla ordet *sæl* 'själ' som alltså placerar inskriften i en kristen kontext.

Slutligen ska DR 254 Herlev, DR EM85;377 Älleköpinge, DR DKNJy76 Sofiendal samt två nyfynd från Ribe nämnas. Herlevstenen har inte förts till någon arkeologisk period i databasen *Danske Runeindskrifter*. Med en hänvisning till Stoklund (1994) uppges i en kommentar att "Herlev-stenen er tidligere blevet henregnet som uægte; et synspunkt, der dog kun er få objektive holdepunkter for, ud over at stenen er atypisk. Alternativt kunne Herlev-stenen ses som en tidlig vikingetidssten på linje med fx Malt-stenen". Stoklund (1994, 195) tar emellertid också upp två yngre drag som enligt henne kan tala mot en tidig datering av Herlevstenen, närvaron av en yngre form **raisti** samt att materialet är sandsten. Formen **raisti** är visserligen typologiskt yngre, men finns i inskrifter som möjligen ska föras till tidig vikingatid.¹⁶ Det finns dock inga andra exempel på danska inskrifter i sandsten från tidig vikingatid. Flera sandstensinskrifter finns emellertid från Birka (U 4, U 5, U 9 och U ATA3916/47), och några från övriga Sverige (G 40, Sm NOR2001;25 och Sö 176). Ett äldre typologiskt drag är **ansur*-runans form **𐌺**, vilket enligt Jacobsen (i *DR, Text*, sp. 1020) utmärker inskrifter i gruppen Helnæs–Gørlev. Herlevstenen förs till gruppen osäkra.

¹⁶ DR EM85;377, G 110 och N 300 inkluderas (i gruppen osäkra) trots att alla tre innehåller formen **raisti**.

Älleköpingestenen uppvisar både drag som snarast för den till sen vikingatid och drag som knyter den till tidig vikingatid och förs även den till gruppen osäkra. Äldre drag är prepositionen *aft*, samt runformerna (kortkvistformer), medan yngre drag består av formen *raisti* istället för äldre *raispi*. Det faktum att namnet *Billingr* skrivs **bilikr** med **r**-runa istället för **ᚱ**, behöver dock enligt Jansson (1965, 6) inte förstås som ett yngre drag; eftersom ordet som följer inleds med *r* kan man tänka sig en assimilation *rr > rr*. Vad gäller kortkvistrunformernas typ kategoriserar Johnsen (1968, 98, 167) dem som tillhörande den typologiskt äldsta gruppen, dit också bland annat Ög 136 Rök, Sm 144 Gursten och Vg 119 Sparlösa förts. Hon daterar Älleköpingestenen till cirka 900 eller tidigare. Jansson (1965, 6) daterar däremot inskriften till början av 1000-talet utifrån formerna *raisti* och *aft*. I databasen *Danske Runeindskrifter* har man valt att följa Johnsen och daterar Älleköpingestenen till 800–900, medan man i *Samnordisk runtextdatabas* verkar gå på Janssons linje med en tidfästning till 900-tal eller 1000-talets början.

Bronsbeslaget från Sofiendal har en stilhistorisk datering till runt år 800 enligt databasen *Danske Runeindskrifter*. Osäkerheten kring dess inkludering gäller alltså inte dess tidfästning utan tecknens karaktär; enligt en kommentar i databasen kan inskriften möjligen vara utförd med latinska bokstäver. Beslaget förs därför till gruppen osäkra.

Slutligen inkluderas två nyfynd hittade vid utgrävningen av handelsplatsen i Ribe. Inskrifterna har givits en arkeologisk datering till 800-talet och inkluderas därför (Price Persson 2018). Eftersom de ännu inte har givits ett signum omnämns de ”Ribe, kam (utan signum)” respektive ”Ribe, benplatta (utan signum)” i inskriftsförteckningen.

Ravnunge-Tue och Jellingmonumentet

En grupp inskrifter har bedömts något olika i Jacobsens typologi (i *DR, Text*, sp. 1013–1042) respektive i databasen *Danske Runeindskrifter*. DR 26 Læborg, DR 29 Bække 1 och DR 34 Horne har i *Danmarks Runeindskrifter* kategoriserats som för-Jelling, och DR 30 Bække 2 och DR 41 Jelling 1 som Jelling. De förstnämnda har alltså bedömts som typologiskt äldre än de sistnämnda. I databasen har istället Læborg- och Hornestenen givits en vid datering till hela 900-talet och förts till perioden ”Vikingetid”, medan inskrifterna på Bække 1, Bække 2 och Jelling 1 har tidfästs till någon gång under 900-talets första hälft och kategoriserats som ”Äldre vikingetid”.

Inskrifternas inbördes relation är omdiskuterad. Det eventuella sambandet gäller inskrifter ristade av Ravnunge-Tue (DR 26, DR 29, DR 34 och möjligen DR 30) och Jellingmonumentet (DR 41 och DR 42). Två stenar av

Ravnunge-Tue (DR 26 och DR 29) är resta efter Thyre, som han omnämner som *drotning sīna* på den ena av dem (DR 26). Lerche Nielsen (2005, 8–18) uppger att denna Thyre har förståtts som identisk med kung Gorms hustru Thyre som nämns på Jellingmonumentet, men han påpekar också att *drotning* inte behöver betyda specifikt 'drottning', utan kan översättas allmänt 'herskerinde, den kvindelige husbond' samt att kvinnonamnet ifråga förekommer i flera andra danska inskrifter, och att det därmed är möjligt att Ravnunge-Tue har rest inskrifterna efter en helt annan Thyre.¹⁷ I en kommentar i databasen *Danske Runeindskrifter* till Læborgstenen (med hänvisning till diskussion i Øeby Nielsen et al. 2005) uppges att Ravnunge-Tues stenar och deras datering har diskuterats utifrån ett antaget samband med Jellingmonumentet. Det verkar dock inte vara skilda bedömningar av detta samband som ligger till grund för de olika dateringarna i *Danmarks Runeindskrifter* respektive i databasen. I *Danmarks Runeindskrifter* (Text, sp. 52) menar man att det är mycket osäkert huruvida det är fråga om samma Thyre. Att Ravnunge-Tues stenar (DR 26, DR 29 och DR 34) anses äldre än Jellingmonumentet beror på att man menar att deras innehåll och komposition mer påminner om Helnæs–Gørlev-gruppen (se DR, Text, sp. 1021–1023, 52 f.). I databasens kommentar till dateringen (av t.ex. Læborgstenen) framgår att man inte vill ta ställning i frågan om Thyres identitet. Möjligen är emellertid anledningen till att både Bække 1 och den äldre Jellingstenen i databasen *Danske Runeindskrifter* har förts till 900-talets första hälft ett antagande om att det är samma Thyre som omtalas i de båda inskrifterna. Dateringen av Bække 1 kan nämligen i så fall knytas till den äldre Jellingstenen eftersom uppförandet av Thyres gravmonument omtalas i båda inskrifterna. Av Læborgstenens inskrift förstår vi bara att Thyre är död och på Hornestenen är det osäkert till vems minne inskriften är ristad. Möjligen är det därför man i databasen givit dessa två sistnämnda inskrifter en vid datering till hela 900-talet. Det förklarar dock inte varför Bække 2 är förd till samma tid som Bække 1.

Lerche Nielsen (2005, 8, 14 f., 18) har utrett de typologiska dragen i inskrifterna från Læborg, Bække 1 och Horne och menar att inskrifterna på grund av sin avvikande karaktär pekar i flera olika riktningar vad gäller inordnandet i en typologisk kronologi. Han anser att de kan vara samtida med Jellingstenarna, och att det kan vara fråga om samma Thyre,

¹⁷ Stoklund (2005) diskuterar och avfärdar ett tredje alternativ: Birgit Sawyer tänker sig att Gorms hustru Thyre senare gifte om sig med Ravnunge-Tue, och att denne alltså reste stenar efter sin hustru. Detta alternativ är dock enligt Stoklund inte troligt, bl.a. eftersom *drotning* inte kan användas som synonymt med 'hustru', utan alltså snarare betyder 'härskarinna'.

men det behöver inte vara så. Det är också den slutsats Nielsen (1954, 262) kommer fram till även om han lutar mer åt att ett samband finns. Lерche Nielsen (2005, 11) pekar emellertid ut Hornestenens komposition (istället för två raka rader består inskriften av ett oavbrutet textband) som ett typologiskt yngre drag.

Jag inkluderar samtliga inskrifter som berörts i diskussionen, med undantag av den yngre Jellingstenen (DR 42), eftersom bedömningen i *Danmarks Runeindskrifter* och i databasen *Danske Runeindskrifter* sammantaget verkar peka mot att Ravnunge-Tues stenar anses som samtida eller något tidigare än den äldre Jellingstenen.

Lерche Nielsen (2005, 19 f.) menar att DR 40 Randbøl kan vara ungefär samtida med Ravnunge-Tues stenar. Han spekulerar om Tue i Randbøl-stenens inskrift är identisk med Ravnunge-Tue. Enligt Jacobsens typologi i *Danmarks Runeindskrifter* förs inskriften till Jelling-gruppen, men i databasen *Danske Runeindskrifter* dateras den mellan 900 och 970. Eftersom sambandet med Ravnunge-Tue inte säkert går att fastställa förs inskriften till gruppen osäkra.

Sverige

På svenskt område kan runformer, ornament/textband och innehåll användas för att på typologisk grund föra en inskrift till tiden före 950/970. Inskrifter som hittats inom stadsområdet Svarta jorden (Birka) kan också dateras till tiden före cirka 970 och inkluderas därför.

Svenska inskrifter med kortkvistformer kan ofta räknas till tidig vikingatid. Det är dock bara för vissa runor det föreligger en skillnad mellan kort- och långkvistformen och några av formerna kan dessutom förekomma i båda systemen. Johnsen (1968, 14) menar att viktigast är **b**-runans form, ᚱᚰ istället för ᚱ , men utslagsgivande är också **h**-runan, ᚨᚨ istället för ᚨ , och **m**-runan, ᚱᚱ istället för ᚱ .¹⁸ Även **r**-runan, ᚱ istället för ᚱ , och i något mindre utsträckning **s**-runan, ᚱ istället för ᚱ , kan vara särskiljande (Johnsen 1968, 16). Däremot kan särskilt kortkvist-**a** ᚨᚨ och **-n** ᚱ , och i viss utsträckning också **-s** och **-t**, dyka upp i inskrifter annars ristade med långkvistformer (Källström 2010, 186). Runorna **n**, **a** och **o** med dubbelsidig bistav kan å andra sidan ingå i kortkvistinskrifter, medan **o**-runan med ensidig bistav ofta dyker upp i långkvistinskrifter (Källström 2013b, 108).

¹⁸ Johnsen (1968, 14) lägger möjligen mest vikt vid **b**-runans form eftersom detta kriterium även gäller för de norska kortkvistinskrifterna; dessa kan ha inslag av långkvist-**h** och **-m**, men har alltid kortkvist-**b**.

Jag vill också nämna att kortkvist-**t** finns i olika formvarianter; **᚛** och **᚛** är utmärkande för kortkvistfutharken, medan **᚛** kan dyka upp i inskrifter annars ristade med långkvistformer. Typ av runform har dock visat sig vara ett relativt trubbigt verktyg i urvalsarbetet eftersom systemen alltså delvis överlappar varandra och de viktigaste diagnostiska formerna (**b**, **h** och **m**) är relativt ovanliga.¹⁹

Förutom långkvistrunor är även stungna runor en anledning att på runologisk grund exkludera inskrifter (även danska och norska). Stungna runor räknar man med uppkom i Skandinavien omkring år 1000 (Lagman 1990, 140). Tidigast finns de belagda i Danmark (och möjligen samtidigt i Sverige) cirka 980–1000 (Knirk 2010, 190 m. litt.).

Utifrån djurornament och textband har Gräslund (t.ex. 2006) upprättat en typologisering av svenska vikingatida runstenar. Hennes sex grupper (Pr 1–5 och Fp) placerar hon efter år 1000 och de är alltså inte intressanta i sammanhanget. Gräslund tar också upp oornerade stenar, det vill säga inskrifter utan djurornament, vilka i *Samnordisk runtextdatabas* kategoriseras som RAK. Källström (2007a, 65–67) menar att det åtminstone finns fyra olika typer av RAK-inskrifter i det uppländska materialet, men bara en av dem utgörs av inskrifter från tidig vikingatid, ofta med kortkvistformer. Denna grupp inkluderas. En andra och tredje grupp utgörs enligt Källström av inskrifter med raka textrader tillsammans med någon typ av korsornament. Dessa daterar han till 1000-talets början respektive 1000-talets slut eller lite senare. Till en fjärde grupp räknar Källström RAK-inskrifter vars dateringar är osäkra. Typen RAK används därför inte här som ett säkert tecken på att inskriften är tidigvikingatida, men kan stärka ett sådant antagande om inskriften även visar andra äldre drag.

Möjligen kan bruket av skiljetecken visa på ålder. I inskrifter från Götaland från tidig vikingatid används skiljetecken framförallt mellan satser, medan senare inskrifter ofta har dem mellan varje ord (Åkerström 2013, 74).

Inskrifter (även från danskt och norskt område) med kristna drag inkluderas inte. Det kan röra sig om ornament i form av kors, kristet innehåll (böner), samt föremålstyper knutna till kristna miljöer (gravhällar). Palm (1992, 31) framhåller dock att invändningar gjorts mot att använda kristna attribut som grund för relativ datering av inskrifter. Wessén (i *SRI*, 3: lix) och Svärdström (i *SRI*, 5: liii f.) menar till exempel att förekomst eller

¹⁹ Jfr Barnes (2006, 22–24) som ifrågasätter huruvida vi ska se de två formvarianterna som åtskilda system, medan Källström (2013b, 108) tvärtom menar att de två varianterna sällan blandas i samma inskrift.

avsaknad av ett kristet inslag inte behöver vara knutet till kronologi, utan snarare kan ha att göra med lokala traditioner.²⁰ Frånvaron av kristna drag tolkar jag därför inte som ett tecken på ålder.

Andra innehållsliga drag som kan betraktas som tillhörande äldre vikingatid är minnesformler av typen *aft* X (detta gäller inte bara svenska inskrifter), som finns på exempelvis DR 192 Flemløse 1 och Ög 136 Rök. Inskrifter med denna typ av formel inkluderas alltså, medan minnesinskrifter med formeln *X reste denna sten efter Y* exkluderas om inte andra drag finns som pekar mot tidig vikingatid.

Slutligen används prepositionen *aft/æft* istället för den yngre varianten *æftir* i det tidigvikingatida materialet (även utanför Sverige). Dock kan formen *aft/æft* inte användas som ensamt kriterium för att inkludera inskrifter eftersom varianten förekommer även i det senvikingatida materialet (Peterson 1996, 242–244), men möjligen kan *aft/æft* stödja antagandet att inskriften är från tidig vikingatid om den också uppvisar andra äldre drag. Inskrifter vilka innehåller den yngre prepositionen *æftir* exkluderas emellertid. Bara undantagsvis inkluderas en inskrift med *at*, som är sekundär till *aft/æft* (Peterson 1996, 241).

Birka

Vad gäller steninskrifter från Birka uppger Källström (2013b, 108, not 5) att U 4, U 5 och U 9 påträffades inom Birkas gamla stadsområde (Svarta jorden) och därför bör tillhöra äldre vikingatid. Dessa inkluderas därför (enligt Källström finns rester av fem olika runstenar samlade under U 9).

Ett bryne (U Fv1913;276) från Birka, Svarta jorden, har en inskrift **opuft** med en urnordisk **o**-runa. Källström (2013b, 109 f.) framhåller emellertid att fyndförhållandena snarare talar för vikingatid och föreslår att **o**-runan kan förstås som en begreppsruna *ōðal* 'odal', och den följande sekvensen **puft** *pyft* f. 'tjyvnad'. Tolkad på detta sätt är den äldre runformen markerat använd (se ovan) och är jämförbar med **ɗ**-runan på Ög 43 Ingelstad. Jag inkluderar därför inskriften, men med viss tveksamhet på grund av tolkningens osäkerhet: Vilket syntaktiskt sammanhang har exempelvis begreppsrunans *ōðal* med *pyft*?

Vidare nämner Källström (2014, 112) ett fragment av ett bränt ben som hittats i Svarta jorden. Källström läser ***þ** och menar att det därför troligen är fråga om långkvistrunor. Eftersom fyndplatsen indikerar att föremålet ristats före cirka 970 inkluderas inskriften. Fragmentet har ännu

²⁰ Det har också diskuterats huruvida korset alltid ska uppfattas som ett uttryck för kristen tro (t.ex. Moltke 1985, 255, 273).

inte givits något signum och omnämns ”Birka, runben (utan signum)” i inskriftsförteckningen.

Fem inskrifter, U ANF1937;178B, U ANF1937;179, U NOR2001;24, U NOR2002;26 och U NOR2002;28 har hittats i den så kallade Garnisonen, ett långhus som legat nära borganläggningen på Birka och där man anser att krigarna bodde (Källström 2014, 110–112 m. litt.; Gustavson 2009, 122–124; Pereswetoff-Morath 2017, 209). Byggnaden där tre av fynden gjordes, och de övriga troligen hör hemma, kan dateras till 900-talets senare hälft (Källström 2014, 111). Charlotte Hedenstierna-Jonson (i personlig kommunikation med Charlotte Hedenstierna-Jonson via Laila Kitzler Åhfeldt i e-brev till artikelförfattaren, 2018-01-08) menar att ett mer precist slutdatum för Garnisonen kan sättas till 975/980, alltså till ungefär samma tid som hon menar att Birkas stadsområde bör ha övergivits. Eftersom samtliga fem föremål alltså tycks tillhöra samma tidsperiod som Birkas stadsområde inkluderas de utifrån sin arkeologiska datering.

Gotland

Från Gotland kommer en grupp bildstenar med kortkvistinskrifter av vilka vissa på grund av osäkra dateringar inte omedelbart kan inkluderas. Jag tar här framförallt min utgångspunkt i Snædals (2002) respektive Källströms (2012) resonemang. Snædals (2002, 49 f., 64) datering utgår från run- och språkdrag samt från stilhistoriska dateringar av ornamentiken; hon tar fasta på Eshlemans (1983) och Varenius (1992) modifieringar av Lindqvists (1941–1942) gamla kronologi, vilka innebär att bildstenar med kortkvistformer inte som hos Lindqvist förs till 700-talet, utan kan dateras till senare tid, vissa så sent som till 900-talet. G 109 Ollaifs, G 310 Hangvars kyrka och G 252 Lokrume menar Snædal (2002, 48–54, 64) är från mitten eller andra delen av 800-talet, medan G 110 Tjängvide är från 900-talets andra hälft eller omkring 1000. Från samma tid är enligt henne kortkvistinskriften G 280 Pilgårds (ej bildsten), medan G 225 Svenskens (en spjutspets) är från 1000-talets början. Övriga kortkvistinskrifter från perioden 700–1025 behandlar Snædal (2002, 43, 48) av olika anledningar inte: G 248 Riddare och G 305 Hangvars kyrka på grund av deras stora skador, G 268 Lillbjärs och G 157 Gothem på grund av deras fragmentariska och otolkade runföljder. Dessutom diskuterar hon inte G 186 † och G 187 Stenhuse. Hon nämner dock kort dateringar även för dessa ristningar. Inskrifterna från Stenhuse menar Snædal (2002, 64, not 61 och 62) inte kan dateras närmre än till före år 1000, medan Gothemstenen sannolikt hör till 900-talet, samt Riddare- och Hangvarstenen till 800-talets mitt eller dess senare halva (om Lillbjärsstenen se ovan).

Vad gäller Tjängvidestenen är Källström (2012, 124 f.) och Snædal eniga; inskriften tillhör ett typologiskt yngre skikt i gruppen av kortkvist-inskrifter från Gotland. Källström uppger att inskriften har en blandning av äldre och yngre drag, äldre *aft* istället för yngre *æftir*, men yngre *ræisti* istället för äldre *ræisþi*. På fastlandet används det sistnämnda äldre *ræisþi* ännu under 1000-talets början enligt Källström, och inskriftens skrivning **stainin** menar han möjligen för inskriften till en senare tid än så eftersom runföljden har tolkats som bestämd form av *stæinn*, en form som skulle vara mycket ovanlig i det vikingatida materialet. De tidigaste beläggen på bestämd form i nordiskt språk finns enligt Stroh-Wollin (2014, 236) i två inskrifter från Uppland (U 644 och U 669), båda från 1000-talet. Hon (2014, 237) menar att bildandet av bestämdhetssuffixet snarast kan föras till 1100-talet, men att själva utvecklingen kan ha startat tidigare. Som lösning på skrivningen **stainin** på Tjängvidestenen lägger istället Stroh-Wollin (2014, 236) fram tolkningen *stain (h)inn* 'denna sten', medan Källström (2012, 124 f.) föreslår att ristaren av misstag kan ha råkat rista de två sista runorna i **stain** två gånger.

Snædals datering av Lokrumestenen till mitten av 800-talet eller 800-talets andra hälft menar Källström (2012, 126 f.) däremot är felaktig, eftersom inskriftens påstådda äldre språkformer kan ifrågasättas. Han anser att **raisþu** (en äldre form) snarast ska läsas **raistu** (en yngre form). Vidare menar han att läsningen **pau aft**, där båda orden är typologiskt äldre former, är en ren rekonstruktion utan stöd av ristningsspåren på stenen och att en troligare läsning är **pita at**. Tills sist menar han att tolkningen av **kupuuiu** som *Guðvīu*, med bevarad stamvokal efter lång stavelse, är mycket osäker; runorna före och efter är delvis oläsliga och sammanhanget i texten är svårt att greppa. Ett enda potentiellt äldre drag återstår enligt Källström, nämligen **kublu kumblu**. Men detta påpekar han behöver inte röra sig om en bevarad stamstavelse efter lång stavelse utan kan vara en inskottsvokal. Som paralleller till en sådan skrivning nämner Källström Ög N267 Stora Valby och N 300 Eikeland. Språket på Lokrumestenen menar Källström därmed snarast går att jämföras med det på Tjängvidestenen eller möjligen är ännu yngre, eftersom Lokrumestenens form *at* annars inte förekommer bland de gotländska kortkvistinskrifterna, utan dyker upp först senare.

Källströms och Snædals datering av det yngsta skiktet av gruppen kortkvistinskrifter på Gotland skiljer sig åt även på andra punkter. Tjängvide- och Pilgårdstenen tidfäster Snædal (2002, 64) till 900-talets andra hälft eller till omkring 1000, och spjutspetsen från Svenskens till 1000-talets början. Källström (2012, 122) tycks dock ovillig att datera någon av dessa

inskrifter senare än till 900-talets slut. Han menar att kortkvistmaterialet från Gotland bör ha samma utsträckning i tiden som på det svenska fastlandet, och alltså tillhöra 800- och 900-talen. De gotländska inskrifter som givits en extern datering talar enligt Källström för detta: Ett djurhuvudformat spänne (G 355) bärande en inskrift med kortkvistformer dateras stilhistoriskt till cirka 800–900, och spjutspetsen från Svenskens kan på grund av sin dekor i Jellingstil tillskrivas 900-talets andra hälft.²¹ Källström (2012, 120, 127) vill heller inte datera den yngre Lokrumestenen till senare än 900-talets andra hälft, även om man i så fall måste räkna med att skrivningarna **raistu** med **t** och formen **at** fick ett tidigare genomslag på Gotland än på fastlandet. Pilgårdsstenen menar han däremot är svår att utifrån typologi placera in bland de övriga inskrifterna på grund av dess avvikande karaktär.

Frågan är alltså om samtliga gotländska kortkvistinskrifter bör inkluderas, trots att Snædal menar att de yngsta av dem kan ha ristats efter år 1000. Det verkar dock finnas anledning att behandla de gotländska kortkvistinskrifterna som en grupp. Källström (2012, 121, 127) anser att den skrifttradition som dessa representerar skiljer sig från de yngre bildstenarna med långkvistformer vad gäller textupplägg och bruk av skilletecken. Dessa långkvistinskrifter för han på grund av deras ornamentik och språk till 1000-talet. För konsekvensens skull är det också rimligt att inkludera alla gotländska kortkvistinskrifter eftersom jag räknar motsvarande inskrifter från svenska fastlandet till den tidigvikingatida perioden på typologiska grunder. Jag inkluderar därför samtliga inskrifter i denna grupp, men för att ändå markera en osäkerhet kring de inskrifter som uppvisar yngre drag av olika slag (och alltså möjligen kan ha ristats efter cirka 950/970) kommer vissa att placeras i gruppen osäkra.

Ett fragment från Stenhuse (G 186 †), Gothem- och Ollaifsstenen, samt G 310 Hangvars kyrka (dock med långkvist-**R**) uppvisar kortkvistformer och inkluderas alltså. Ollaifsstenen och G 310 Hangvars kyrka uppvisar dessutom andra äldre drag; den förstnämnda har en eventuell *aft* X-formel, och den sistnämnda en osynkoperad form *sunu*. Även det andra fragmentet från Stenhuse (G 187) inkluderas. Svärdström (i SRI, 12: 128) menar att G 186 † och G 187 eventuellt kan ha utgjort en och samma sten.

²¹ Vid ett tidigare tillfälle beskriver Källström (2007a, 145) emellertid G 225 som senvikingatida men anger ingen närmare datering. Vidare uppger Snædal och Gustavson (i *Gotlands runinskrifter—del 3*) att en arkeologisk datering av spjutspetsen G 225 satts till 900-talets slut eller till 1000-talet, och att dekoren i Jellingstil möjligen pekar mot 900-talets slut. De menar att runformerna endast kan placera inskriften bland de senare från tidig vikingatid, medan språkformerna inte är till någon hjälp vid dateringen.

G 187 uppvisar inga säkra kortkvistformer, men **u**-runornas lågt ansatta bistavar är en form som förekommer i kortkvistinskrifter (se Johnsen 1968, 23–31) och liknar dessutom **u**-runan på G 186 †.

Även Pilgårdsstenen uppvisar kortkvistformer men förs trots detta till gruppen osäkra. Inskriften har jämförts med Sö 113 Kolunda och Öl 1 Karlevi på grund av sin utformning (t.ex. Snædal 2002, 60), två inskrifter vilka uteslutits ur mitt material. Den förstnämnda exkluderas eftersom den typologiskt inte med säkerhet kan kategoriseras som en kortkvistinskrift (se nedan), och den sistnämnda då inskrifter daterade till 900-talets slut i *Samnordisk runtextdatabas* exkluderas om inte särskilda skäl föreligger. Snædal placerar även Pilgårdsstenen som ovan nämnts till 900-talets andra hälft. Ungefär samma bedömning verkar Gustavson (i *Gotlands runinskrifter—del 3*) göra. Han nämner emellertid också att Pilgårdsstenen uppvisar äldre drag, som formen *aft* samt (eventuellt) användningen av verbet *fā* 'måla; rista'.

Också Tjängvide- och Lokrumestenen förs till gruppen osäkra. Som ovan konstaterats innehåller inskrifterna yngre språkdrag (dock den äldre formen *aft* på Tjängvidestenen). Spjutspetsen från Svenskens betraktar jag också som osäker, men här är det istället dekoren som utgör det yngre draget; dess stilhistoriska datering är som ovan nämnts satt till 900-talets andra hälft och öppnar därmed för möjligheten att inskriften ristats efter cirka 950/970. Dock innehåller inskriften verbet *fā*, men Källström (2007a, 145) föreslår att verbet kan ha varit vanligare i texttyper knutna till lös-föremål.

Två inskrifter återstår vars runologisk-språkliga typologiska tillhörighet inte går att avgöra eftersom för få eller inga runor är bevarade. Det rör sig om stenen från Riddare och G 305 Hangvars kyrka. Snædal (2002, 64, not 62) nämner i förbigående att dessa kan höra till samma period som G 109 Ollaifs, G 252 Lokrume och G 310 Hangvars kyrka med en hänvisning till diskussionen om olika indelningar av de gotländska bildstenarna på stilistiska grunder. Jag kan inte bedöma om Riddare och G 305 Hangvars kyrka stilistiskt har mer gemensamt med G 109 Ollaifs och G 310 Hangvars kyrka som uppvisar äldre drag, eller med G 252 Lokrume som snarast ska föras till det yngre skiktet. Stenen från Riddare och G 305 Hangvars kyrka förs därför till gruppen osäkra.

Slutligen ska även bildstensfragmentet G 266 Stenkyrka kyrka nämnas i detta sammanhang. Enligt Källström (2012, 122) är inskriften utförd helt i kortkvistformer. Runformen †, tidigare läst **o**, menar Källström är ett **b**, och långkvistformen † **h** läser han istället † **a**. Källström preciserar emellertid inte om inskriften ska ses som en del av gruppen bildstenar

med kortkvistinskrifter. Snædal (i *Gotlands runinskrifter—del 3*) daterar dock fragmentet till tiden omkring 1000, dock utifrån läsningen *** h** och **† o**. Vidare menar hon att inskriftens upplägg, där textbandet följer stenens kanter, pekar mot en yngre typ av bildsten liknande G 116 Smiss.²² Inskriften från Stenkyrka kyrka bör av denna anledning möjligen inte sättas i samband med de övriga gotländska kortkvistinskrifterna. Inskriften förs till gruppen osäkra.

Problematiska fall

Ett antal inskrifter är av olika anledningar problematiska. Inledningsvis tas tre inskrifter upp vilka inkluderas, därefter ett antal inskrifter vilka alla av olika skäl exkluderas.

Den första av de tre inkluderade inskrifterna, U 752 Viggby, räknar Källström (2007b, 50) till 800–900-tal. Inskriften är ristad med kortkvistformer. Två runristade kopparbleck, Öl BN83 och Öl BN84 Klinta, inkluderas utifrån en arkeologisk datering; de återfanns i en grav som utifrån övriga fynd daterats till cirka 900–950 (Pereswetoff-Morath 2017, 215 m. litt.). Inskrifterna är endast fragmentariskt bevarade, men utifrån Pereswetoff-Moraths (2017, 216) läsning innehåller i alla fall Öl BN84 flera exempel på kortkvistrunformer (**a**, **s** och **t** samt möjligen **b/o** och **r**).

Sex inskrifter som innehåller typologiskt yngre drag som stungna runor eller långkvistformer exkluderas. Den första, U 10 Dalby, visar både äldre och yngre drag. Den har kategoriserats RAK? i *Samnordisk runtextdatabas*, och Källström (2007b, 50) räknar inskriften till samma tid (800–900-tal) som kortkvistinskrifterna från Birka (U 4, U 5 och U 9). Ett äldre drag är minnesformeln som inleds *aft* X. Dock är inskriften ristad med en blandning av långkvist- (**s** och **b**) och kortkvistformer (**r**; utifrån Nordéns 1943, 219–221 läsning). Mest problematisk är dock en påstått stungen **u**-runa, som pekar mot tiden efter år 1000. Wessén och Jansson (i SRI, 6: 11) uppger att **u**-runan är ”tydligt stungen”, medan Nordén i sin läsning inte markerar stingningen. Möjligen hade inskriften kunnat föras till gruppen osäkra, men eftersom jag tyvärr inte har kunnat undersöka inskriften exkluderar jag den på grund av den eventuellt stungna runan.

Av den andra inskriften, Ög 174 Skärkind, är bara ett fragment bevarat och dess komposition har med viss osäkerhet kategoriserats som RAK i *Samnordisk runtextdatabas*. Inskriften verkar uppvisa en blandning av

²² En av de anonyma bedömarena av denna uppsats påpekar dock att G 266 Stenkyrka kyrka har ”en kanthård med flätorning utanför runbandet som visar att den bör tillhöra samma typ som de övriga bildstenarna med kortkvistrunor”.

långkvist- och kortkvistformer. Enligt Brate (i *SRI*, 2: 164) tycks **h** och **t** av långkvistform respektive **s** och **a** av kortkvistform vara representerade. Brate läser också ett kortkvist-**b**, men det är osäkert om detta verkligen stämmer. Johnsen (1968, 152) uppger att fotot i *SRI* 2 (pl. lviii) har en uppmålad form **ᚱ o**, medan ett foto i ATA har **ᚱ b**. Hon menar att det inte går att avgöra vilket som är korrekt, eftersom stenen här är skadad. I en rapport i ATA (Dnr 4652/74) från 24/7 1974 skriver Gustavson emellertid att formen ifråga är **ᚱ** men han läser ändå runan som kortkvist-**b**. Runföljden ifråga (...-**blas**) tolkas av Brate (i *SRI*, 2: 165) som *[ku]mbblas* 'högläggas'. Den fragmentariska inskriften är emellertid i övrigt otolkad, och ett textsammanhang kan alltså inte stödja Brates tolkning och läsningen **ᚱ b**. Formen **ᚱ**, om det är detta som står på stenen, menar jag därför i vanlig ordning borde läsas **o**. Endast ett fåtal exempel (GR 76, Sc 14, Sh 3 och Vr 3) finns på **ᚱ** för **b** (Johnsen 1968, 23–31; Barnes och Pages 2006, 131; Jansson i *SRI*, 14.2: 69). Om kortkvist-**b** inte är belagt kan Skärkindstenen inte säkert inkluderas,²³ eftersom kortkvistformer av **s** och **a** också förekommer i inskrifter i övrigt ristade med långkvistformer.²⁴ Skiljetecknet ska dock nämnas som ett eventuellt äldre drag. Det består av tre punkter vilket bland Götalandsinskrifter snarare verkar höra hemma i inskrifter från tidig vikingatid (Åkerström 2013, 30–32). Antalet inskrifter denna kronologi grundar sig på är dock så få att det är svårt att dra några säkra slutsatser om skiljetecknets utformning över tid.

Den tredje inskriften, Sö 113 Kolunda, kan enligt Källström (2007b, 50) möjligen höra till ett äldre skikt av de södermanländska vikingatida inskrifterna. Kolundastenen har kategoriserats som RAK i *Samnordisk runtextdatabas*, och är ristad med en blandning av kort- och långkvistformer (kortkvist-**s** och -**r**, men långkvist-**h** och maskros-**m**). Om maskros-**m** [¶] uppger Fridell (2015, 196) att formen i det svenska materialet får stå tillbaka för **ŷ** i början av 1000-talet eller slutet av 900-talet. Maskros-**m** kan alltså inte med bestämdhet placera inskriften före cirka 970. Kortkvistformer av **s** används som ovan nämnts ibland tillsammans med långkvistformer i inskrifter från tiden efter år 1000, varför närvaron av dessa inte typologiskt gör inskriften till en kortkvistinskrift. Även kortkvistform av **r** kan dyka upp tillsammans med långkvistformer (t.ex. Öl 56 och Vg 9). Kolundastenen inkluderas därför inte.

²³ En annan bedömning gör Källström (2007a, 134 f.) då han räknar Ög 174 som en kortkvistinskrift tillhörande äldre vikingatid.

²⁴ En av de anonyma bedömarna av denna uppsats menar dock att sådana inskrifter är "mycket sällsynta i landskapen söder om Mälaren".

Den fjärde inskriften finns på en koppardosa från Sigtuna (U Fv1912;8), ristad med långkvistrunor. Utifrån runformerna och deras användning för von Friesen (1912, 19) inskriften till tiden mellan 1020/1030 och 1050, medan Imer (2007, "Katalog", 319) öppnar för en tidigare datering (900–1000?). Eftersom föremålet är funnet i Sigtuna är det troligen från tiden efter 970-talet eftersom staden ska ha anlagts först då (*Nationalencyklopedin*, "Sigtuna"). Inskriften utesluts på grund av fyndförhållanden och att den runtypologiskt snarast kan föras till den senvikingatida runtraditionen i och med bruket av långkvistrunor.

Den femte och sjätte inskriften finns i Värmland. Jansson (i *SRI*, 14.2: 61, 69) uppger att von Friesen daterar den ena, Vr 3 Västra Hovlanda, till omkring 1025, och den andra, Vr 2 Rör, till 1050. Anledningen att von Friesen bedömer den ena som något tidigare än den andra är enligt Jansson förmodligen eftersom Västra Hovlandastenen har kortkvist-**b** (dock med den avvikande formen **ᵔ**), medan inskriften från Rör har långkvist-**b**. Utifrån runformerna skulle möjligen inskriften från Västra Hovlanda därför vara aktuell att inkludera. Förutom **b** finns här kortkvistformer av **s** och **t**. Inskriften har också kategoriserats som RAK i *Samnordisk runtextdatabas*. Emellertid finns andra drag som pekar bort från äldre vikingatid. Skiljetecken tycks exempelvis används mellan varje ord. Det typologiskt yngre *æftir* används, inte *aft/æft*. Inskriften tillhör alltså inte med bestämdhet äldre vikingatid, och von Friesens bedömning bekräftar detta. Inskriften inkluderas därför inte.

En kort inskrift (Ög MÖLM2003;174) har en osäker runtypologisk tillhörighet och inkluderas därför inte. Den otolkade inskriften (**akn**) finns på en skafthålsyxa och består enligt *Samnordisk runtextdatabas* av kortkvistrunor. Kommentaren lyder "kortkvistrunor, **a**-runorna har bistav till vänster resp. höger, **t**-runan (**k**-runan) har bistav till höger". Kommentaren tar sin utgångspunkt i von Friesens (F7, 54) läsningsförslag **ata** (eller möjligen **aka**). En **a**- eller **n**-runa med ensidig bistav kan som sagts också användas tillsammans med långkvistformer, och den mellersta runans form liknar, precis som läsningen i *Samnordisk runtextdatabas* anger, en **k**-runa (foto i MÖLM2003). Inskriften inkluderas därför inte. Jag gissar att von Friesen har velat se en **t**-runa med formen **ᵔ**. Utan andra säkra kortkvistformer finns emellertid ingen anledning att läsa **t** **ᵔ**, som är en relativt ovanlig form.

Norge

För de norska inskrifterna kan runformer, ornament/textband, innehåll och i viss utsträckning språkliga drag användas för att på typologisk

grund föra inskrifter till tiden före cirka 950/970. Dessutom använder jag Olsens (i *NlyR*, 5: 238–245) kronologi.

Bland de norska inskrifterna finns som ovan nämnts inte samma tydliga gräns mellan kortkvist- och långkvistformer. Olsen (i *NlyR*, 5: 239) menar att bruket av kortkvistrunor i Sverige under 800- och 900-talet liknar det i Norge, förutom att kortkvistformerna inte är lika dominerande; redan tidigt dyker långkvistformer upp, till exempel på N 140 Valby som har **l** **r**. Att använda runformer som utgångspunkt vid materialurvalet är alltså svårt.

Olsen (i *NlyR*, 5: 239 f.) räknar upp sammanlagt elva inskrifter från 800-talet,²⁵ varav exempelvis N 2 Bjørneby och N 579 Kaupang har långkvistformer av **s**- respektive **m**-runan. Av dessa inkluderas samtliga, utom N 300 Eikeland som förs till gruppen osäkra på grund av närvaron av en yngre språkform *reisti*.

Johnsen (1968) ställer upp en typologisk kronologi över kortkvist-inskrifterna (även de svenska). Dock är denna inte till stor hjälp för den kronologiska avgränsning jag vill göra. Utifrån vilken/vilka sidor **a**, **n**, **b** och **o**-runornas bistavar uppträder på räknar hon (1968, 14 f.) med tre olika formkombinationer av kortkvistrunrader (A, B och C), där A-varianten är den typologiskt äldsta. Utifrån hennes kronologiska översikt över materialet (1968, 89 f., 98 f.) tycks dock norska inskrifter framförallt ha typen C, och i lite mindre utsträckning B, men utan att detta på ett tydligt sätt samvarierar med en kronologisk fördelning.

Vissa språkliga drag kan användas vid materialurvalet. I Norge går **r** /**r**/ i ändelser ur bruk tidigt för att ersättas med **r** /**r**/ (*NlyR*, 2: 175). Inskrifter med bevarat **r** /**r**/ inkluderas därför.

Få typologiska hållpunkter finns alltså för det norska materialet, och få inskrifter inkluderas därför på sådana grunder; de kan i allmänhet lika gärna ha ristats senare än den tidsperiod jag undersöker. I första hand består det norska undersökningsmaterialet därför av externt daterade inskrifter.

Man-Jæren-runor/”den norske kortkvisttypen”

Vad gäller det norska runbruket under 900-talet och fram till 1050 betraktar Olsen (i *NlyR*, 5: 240–242) inskrifterna från Isle of Man som äldst i denna grupp, stilhistoriskt daterade till tidigast cirka 930. Runformskombinationen kan enligt Olsen också hittas i en grupp norska inskrifter från i första hand Jæren (men också Valdres, Hadeland, Ringe-

²⁵ N 2, N 127, N 137, N 138, N 139, N 140, N 282, N 283, N 284, N 300 och N 579.

rike och Vest-Agder), och kallas därför ibland Man-Jæren runor. Formkombinationen uppger Olsen består av kortkvistformer tillsammans men långkvist-**m**, och i vissa fall även långkvist-**h**, samt **a**, **n**, **o** och **b**-runor med dubbelsidiga bistavar. Barnes (2013, 76) ifrågasätter emellertid beteckningen, eftersom denna kombination av runformer är för allmän för att bevisa ett samband mellan områdena ifråga. Spurkland (1995, 2 f.) kallar istället kombinationen för ”den norske kortkvisttypen”. Vad gäller dateringen av gruppen norska inskrifter av Jæren-typ tidfäster Olsen (i *NlyR*, 5: 240 f.) dem till slutet av 900-talet eller början av 1000-talet.²⁶ Olsen räknar med att de av inskrifterna som har kors snarast ska föras till 1000-talets början. I vissa fall kan även ornamentik vara vägledande för en närmare datering; Spurkland (1995, 7 f.) diskuterar den relativa dateringen av en av inskrifterna i gruppen, N 84 Vang, med ornamentik i klassisk Ringerikestil vilket för inskriften till 1000-talets början. Hela denna grupp inskrifter verkar alltså med all sannolikhet höra till tidigast 900-talets slut och exkluderas därför.

Olsen (i *NlyR*, 5: 148 f.) har på typologiska grunder knutit N 543 och N 544 utan proveniens till den grupp inskrifter med runformskombinationen han kallar för Man-Jæren. N 543 jämför han bland annat med N 225 Klepp I och Braddan IV (IM MM135) från Isle of Man. Den sistnämnda är daterad till 980–990 i *Samnordisk runtextdatabas*. N 544 kopplar han samman med N 244 Helland II. Även dessa två, N 543 och N 544, exkluderas därför.

Problematiska fall

Två inskrifter utan extern datering och som är runtypologiskt tvetydiga inkluderas inte. Det gäller för det första N 98 Tanberg I som har en otolkad runföljd **hāl/hial** + **-oik/-bik**. Olsen (i *NlyR*, 2: 20 f.) menar att inskriften har påfallande många kortkvistformer: **a**-runa med ensidig bistav, **u** med lågt ansatt bistav, samt **þ** **b** av kortkvistform (möjligen **o**). Han vill därför koppla inskriften till de tidiga norska inskrifterna med kortkvistformer (N 2 och N 137) och daterar Tanbergstenen till cirka 900 och framåt. De dateringsgrunder Olsen använder menar jag är osäkra. Kortkvist-**b** och **a**-runor med ensidiga bistavar används också i inskrifter från bland annat Jæren som Olsen (i *NlyR*, 5: 240 f.) daterat till runt år 1000. Kvar av de påstådda kortkvistformerna är **u**-runan (**ubik**) som dock anges som osäkert läst i *Samnordisk runtextdatabas*. Tanbergstenen har dessutom

²⁶ Det rör sig enligt Olsen (i *NlyR*, 5: 240 f.) om N 64 Gran II, N 84 Vang, N 102 Hønen, N 208 Ryen, N 223 Njærheim I, N 224 Njærheim II, N 225 Klepp I, N 226 Klepp II, N 228 Tu, N 239 Stangeland, N 244 Helland II, och N 245 Helland III.

långkvistformen *h. Så vitt jag kan bedöma verkar formen *h dock inte vara till hjälp vid datering; långkvistformer finns representerade i tidiga norska inskrifter som ingår i mitt material (**s** på N 2 och **m** på N 579), men används också i yngre inskrifter. Exempelvis finns *h i vissa av inskrifterna med den så kallade Man-Jæren-runkombinationen (se *NlyR*, 5: 240 f.). På grund av sin oklara status inkluderas Tanbergstenen inte. På samma sten finns ytterligare tre inskrifter (N 99, N 100 och N 101) vars datering Olsen (i *NlyR*, 2: 22 f.) inte kommenterar. Dessa inkluderas därför inte.

För det andra inkluderas inte N A11 Sande, Gimsøy. I *Samnordisk runtextdatabas* anges dels Runearkivets preliminära läsning, dels en av Høst (1958). Hon läser (1958, 304–306) en stungen **b**-runa, men menar att **b**-runan ska förstås som en förkortning av **brupir** och stingningen som ett skiljetecken. Høst väljer denna tolkning eftersom runformen då är förenlig med de äldre skrivningar hon räknar med, i först hand **raispā**, med **p** istället för **t**. Høst (1958, 324, 339) kan därmed datera inskriften till 900-tal, trots den stungna runan. I Runearkivets preliminära läsning räknar man dock med en faktisk stungen **b**-runa, det vill säga den translittereras **p**. Man har inte heller läst **raispā**, utan bindrunorna har lösts upp på annat sätt. Det verkar alltså som om grunderna för Høsts tidiga datering kan ifrågasättas.

Olsen (i *NlyR*, 1: 173–176) diskuterar en grupp steninskrifter med dekor, vilka har givits en relativ stilhistorisk datering: N 61 Alstad I, N 68 Dynna och N 84 Vang i ringerikestil (kanske även N 66 Gran kirke IV), N 230 Reve troligen i yngre Jellingstil och N 228 Tu som inte går att stilbestämma närmare än till vikingatid. Spurkland (1995, 8) uppger att Alstadstens ornamentik nu snarare ses som en övergång mellan mammenstil och ringerikestil och dateras relativt till sent 900-tal (den klassiska ringerikestilen, till vilken till exempel Vang- och Dynnastenen räknas, utvecklas runt 1025 enligt Spurkland). Ornamentiken på sänket från Reve uppger Olsen (i *NlyR*, 3: 162) ha daterats till runt år 1000. Inskrifterna i denna grupp inkluderas alltså inte.

Några inskrifter inkluderas utifrån sin arkeologiska datering. N 458 Gravråk uppger Olsen (i *NlyR*, 5: 23) troligen kommer från ett gravfynd från äldre vikingatid, men eftersom föremålet inte katalogförts går det inte att säga med säkerhet. Inskriften förs till gruppen osäkra.

I den så kallade Slemmedalskatten har två rembeslag av silver med tre korta inskrifter (N A210, N A211 och N A212) återfunnits. Skatten innehöll mynt utifrån vilka man räknat med att föremålen kom i jorden efter 915/920, och förmodligen senast 925 (Skaare 1982, 39). Blindheim (1982, 29) menar att skatten troligen samlats ihop under en längre tid, åtminstone under 800-talets andra hälft. Enligt Liestøl (1982, 47) kan run- och språk-

former inte datera inskriften närmare än till vikingatid, företrädesvis före år 1000. De tre inskrifterna inkluderas utifrån den arkeologiska dateringen.

Två inskrifter har möjligen en äldre minnesformel av typen *aft X*. På detta sätt inleds för det första N 209 Oddernes I. Formeltypen, avsaknaden av skiljetecken, samt **u**-runa för /o/ menar Knirk (1993, 178) indikerar att inskriften kan vara tidig; kanske 900-talets första halva. Inskriften inkluderas. För det andra menar Knirk (1992, 10) att fragmentet N A326 Vik med runföljden + **stain** × **i**- möjligen kan förstås som *steinn is eftir X*. Kanten före radens början bedömer han vara stenens ursprungliga, varför inskriften kan ha startat här. Knirk menar att långkvistformer och skiljetecken mellan ord pekar mot vikingatid, kanske 1000-tal, medan den ålderdomliga varianten av minnesformeln snarast hör till 900-tal. Dateringsgrunderna är dock för osäkra för att jag ska inkludera inskriften. Framförallt är det inte säkert att det rör sig om en äldre formel; som Knirk påpekar kan det vara fråga om ett personnamn. Inskriften är dessutom av sandsten (Knirk 1992, 10) vilket emellertid i sig inte är grund för att utesluta fragmentet eftersom även andra tidiga inskrifter är av detta material.

Utomnordiska inskrifter

Förutom i den skandinaviska runtraditionens kärna, det vill säga Sverige, Danmark och Norge, har inskrifter hittats i nordiska kolonier i Ryssland, på Isle of Man och Orkney, i Skottland och England samt på Irland. Till det danska materialet räknar jag emellertid DE EM85;370 Elisenhof från nuvarande Tyskland. Av de utomnordiska inskrifterna inkluderas endast fyra från Ryssland, eftersom dateringarna för de övriga är osäkra. Särskilt gäller detta inskrifterna från Isle of Man, varför en diskussion av dessa ges stort utrymme här. Inledningsvis diskuteras dock de ryska inskrifterna.

Från Ryssland inkluderas RU NLT2004;5 Staraja Ladoga runpinne utifrån sin arkeologiska datering till 700–800-talet (Grønvik 2004, 3). Tre ytterligare inskrifter förs till osäker grupp. Det gäller för det första RU Melnikova2001;196 Staraja Ladoga amulett som återfanns i ett arkeologiskt lager som kan dateras till efter cirka 950, men en runologisk datering kan snarast sättas till 800–950 (Pereswetoff-Morath 2017, 262 f., 272). För det andra kan en liknande arkeologisk datering ges till RU Melnikova2001;181 Gorodišče I och RU Melnikova2001;189 Gorodišče II, dock med en viss tveksamhet vad gäller det sistnämnda blecket. De två inskrifterna hittades på ungefär samma plats uppger Pereswetoff-Morath (2017, 256 f.), men medan Gorodišče I återfanns i ett lager som kan dateras mellan 950 och 1000-talets början, kommer Gorodišče II från ett omrört

lager vilket alltså inte kan tidfästas. Enligt Pereswetoff-Morath kan dock blecken vara samtida eftersom inskriften på Gorodišče II motsvarar den på en av de två ristade sidorna på Gorodišče I. Mel'nikova (1987, 163–166) verkar istället luta åt att Gorodišče I är äldre än Gorodišče II, eftersom den förstnämnda är mer sliten, samt att hon betraktar Gorodišče II som en yngre kopia av Gorodišče I gjord av en oerfaren ristare. Pereswetoff-Morath (2017, 260 f.) argumenterar istället för att Gorodišče II är gjord av en minst lika skicklig ristare som Gorodišče I, men uttalar sig inte om förslitningsgraden. Inskrifter med en arkeologisk datering mellan 900-talets andra hälft och 1000-talets början brukar normalt exkluderas, men med utgångspunkt i runbruket verkar Pereswetoff-Morath vilja knyta Gorodišče I och II till andra tidigvikingatida bleck. Hon (2017, 261 f.) läser balansrunor (se not 9), äldre runformer samt bindrunor i balansform på Gorodišče I och II och detta menar hon närmast påminner om RU Melnikova2001;196 Staraja Ladoga amulett och U NOR1994;26A Hovgård. Den förstnämnda ger Pereswetoff-Morath (2017, 207, 272) en runologisk datering till 800–950, och den sistnämnda daterar hon till 800–900-talet. Förutom dessa paralleller menar hon (2017, 261) att Gorodiščeblecken I och II kan innehålla två runformer som närmast kan jämföras med tecken använda i chifferpartiet med äldre runor på Ög 136 Rök. Sammantaget tycks det alltså motiverat att på typologiska grunder knyta Gorodiščeblecken till det tidigvikingatida materialet, även om den arkeologiska dateringen innebär att de kan ha ristats efter cirka 950/970. På grund av denna ovisshet förs blecken emellertid till gruppen osäkra.

Ingen av inskrifterna från de nordiska kolonierna på de brittiska öarna inkluderas, trots att vissa av dem bedömts kunna vara äldre än cirka 950/970. Anledningen är inskrifternas osäkra datering, samt att de, även om de visar släktskap med framförallt den norska runtraditionen, kan ha kommit till i en kristen kontext, vilket exempelvis inskrifter från Isle of Man som uppvisar keltisk kristen påverkan antyder (Page 1983, 139; Barnes 2013, 77).

Dateringen av de 35 inskrifterna från Isle of Man är omdiskuterad (t.ex. Holman 1998; Barnes 2013) och ska kort kommenteras. Inskriftsgruppen dateras på stilhistorisk grund traditionellt till 930–1020 (Barnes 2013, 60). Sju inskrifter är i *Samnordisk runtextdatabas* förda till tiden före 950²⁷ och ytterligare åtta till 900-talets andra hälft. Problematiken består i att den konsthistoriska dateringen och den runologisk-språkliga inte går att jämkna på ett övertygande sätt. Wilson (1983, 178–183) urskiljer

²⁷ IM MM107, IM MM110, IM MM112, IM MM113, IM MM118, IM MM128 och IM MM131.

stilarna (i kronologisk ordning) Borre, Mammen, Mammen/Jellinge och Ringerike i Man-inskrifternas bild och ornamentik. Wilson (1983, 185) menar att Borrestilen, som alltså är den äldsta, har ett utvecklat motiv på stenarna ifråga och att dessa därför troligen ska placeras mellan cirka 925 och 950. Den stilhistoriska dateringen av Man-inskrifterna står alltså fast vid 930–1020. Dock för Holman (1998, 50–52) fram avvikande åsikter vad gäller hur länge Borrestilen användes i ett försök att skjuta fram dateringen något. I ett postscript meddelar hon dock (1998, 52) att hennes ansats avvisats av Wilson med hänvisning till paralleller i Skandinavien och nordvästra England.

Ska man tro på den tidiga stilhistoriska dateringen innebär det att vissa runologiska och språkliga drag dyker upp på Man-inskrifterna innan de är allmänt spridda i Skandinavien. Detta är svårförenligt med antagandet om att påverkan snarast har gått från Skandinavien (särskilt Norge) till Isle of Man, inte tvärtom. Exempelvis påpekar Barnes (2013, 75 f.) att novationer som stungna runor och $\mathfrak{H}$ för /o/ skulle dyka upp 50–100 år tidigare på Isle of Man än i Norge, där dessa drag börjar användas först under 1000-talets första hälft. I Danmark är stungna runor visserligen belagda från sent 900-tal uppger Barnes men menar att även detta är sent för att en influens därifrån ska vara trolig. Enligt Barnes är det heller inte bara i sena Man-inskrifter som stungna runor förekommer. Han nämner att sådana har identifierats på IM MM130 Michael III med Borre-stil, vilken utifrån stilhistoriska kriterier alltså hör till de tidigaste i gruppen. I *Samnordisk runtextdatabas* dateras inskriften från Michael III till ”trol. 1000-t”, men jag gissar att inskriftens runtypologi här har varit styrande. Förutom de stungna runorna menar Barnes (2013, 72) att det är märkligt att prepositionen *aftir/aftir/æftir/æftir* är vanligt förekommande så tidigt i Man-inskrifterna, eftersom formen i Skandinavien endast verkar ha använts sparsamt under 900-talets andra hälft för att först senare bli vanlig. Vill man inte underkänna den stilhistoriska dateringen nämner Barnes (2013, 75) möjligheten att novationerna istället kan ha uppkommit på de brittiska öarna och därifrån spridit sig till Skandinavien. Hypotesen förespråkas till exempel av Hagland och Page (1998), men avvisas av Knirk (2010, 192–194). Även Barnes (2013, 77) menar att runtraditionen i Norge eller i de nordiska kolonierna på brittiska öarna måste ha påverkat den på Isle of Man, inte tvärtom.

Förutom inskrifterna från Isle of Man skulle följande inskrifter från de brittiska öarna möjligen kunna falla inom mitt tidsspänn (med utgångspunkt i Barnes, Hagland och Page 1997 och Barnes och Page 2006): Or 11 Birsay IV, Sc 1 Laws, Monifieth, Sc 2 Hunterston, Sc 8 Kilbar, E 15 Penrith

och IR 13 Fishamble Street. På grund av dateringssvårigheter inkluderas ingen av dessa. Dateringen av Or 11 Birsay IV menar Barnes och Page (2006, 191) är osäker; det arkeologiska fyndlager där inskriften återfanns tidfästs visserligen till mellan slutet av 800-talet och 900-talets andra hälft, men det är osäkert om föremålet (en björntand) verkligen hör dit, det vill säga det kan ha kommit i jorden senare. Deras slutsats är att inskriften kan vara bland de äldsta skandinaviska inskrifterna på de brittiska öarna alternativt från 1000- eller 1100-talet. En bronsplatta från Laws, Monifieth (Sc 1) och en brosch från Hunterston (Sc 2) har givits en stilhistorisk tidig datering (Barnes och Page 2006, 215–217). Vad gäller bronsplattans datering utifrån ornamentiken går dock åsikterna isär (från sent 700- eller tidigt 800-tal alternativt ”rather later”) uppger Barnes och Page och när runinskriften kommit på plats kan man enligt dem bara gissa sig till. Vad gäller Hunterstonbroshen uppger Barnes och Page (2006, 217, 221) att en stilhistorisk datering satts till sent 600- eller 700-tal men att varken run- eller språkformer tillåter en närmare tidfästning av inskriften. De påpekar dock att den kan vara ett par hundra år senare än föremålet, som är av en typ som blev omodern under 900-talet. Ytterligare en brosch (E 15) har stilhistoriskt daterats till sent 800-tal eller tidigt 900-tal enligt Barnes och Page (2006, 331) och ska ha varit en del av ett vikingatida depåfynd. De uppger att runorna inte verkar slitna, varför de förmodligen ristats precis innan föremålet deponerats, dock ges ingen närmare tidsangivelse för när detta kan ha skett. Slutligen vill Barnes och Page (2006, 227–231) med viss tveksamhet ge stenkorsen från Kilbar (Sc 8) en tidig datering, dock inte före 900-talets början. Anledningen är närvaron av minnesformeln av den äldre typen *aft* X. Inskriften är dock fragmentariskt läst och Barnes och Page överväger huruvida det verkligen rör sig om denna variant av formeln. De finner dock inget troligt tolkningsalternativ. Vidare har Kilbarkorsets inskrift skiljetecken mellan orden samt formen *eptir* istället för *aft*, egenskaper som Barnes och Page påpekar är typologiskt yngre. Slutligen har IR 13 Fishamble Street (revben) hittats i ett arkeologiskt lager daterat till andra hälften av 900-talet enligt Barnes, Hagland och Page (1997, 42–44). De menar emellertid att det är osäkert huruvida inskriften verkligen ska ses som en runinskrift, eller bara som runliknande tecken, och ger därför ingen definitiv translitterering, även om förslag presenteras.

Avslutning

En förteckning över vilka inskrifter som kan räknas till tidig vikingatid (c:a 700–950/970) är studiens huvudsyfte. Totalt uppgår denna till 132

inskrifter, varav 27 stycken är placerade i "osäker grupp". Av de 132 inskrifterna är 56 från danskt, 53 från svenskt, 19 från norskt samt 4 från utomnordiskt område. Av de 56 inskrifterna från Danmark är 18 inskrifter på lösföremål och 38 på sten. Av de 53 inskrifterna från Sverige är 21 inskrifter på lösföremål och 32 på sten. Från Norge kommer 15 lösföremål men bara 4 steninskrifter. Inskrifterna från utomnordiskt område är alla fyra på lösföremål. Att en så proportionerligt stor del lösföremål finns i Norge har delvis att göra med svårigheten att med säkerhet datera steninskrifterna till tidig vikingatid. Jag gör som ovan nämnts inte en kronologisk indelning av det insamlade materialet. Även om man för delar av materialet lätt kan urskilja äldre och yngre skikt, som till exempel i det danska där vi har äldre Helnæs-Snoldelev-inskrifter (med formerna **h** **h**, **m** **h** och **a** **h**) och yngre Gørlev-Malt (med formerna **h** **h**, **m** **h** och **a** **h**), finns för materialet i stort inga lika självklara typologier utifrån vilka man kan dela in det kronologiskt, och att utarbeta sådana överstiger ramarna för denna undersökning.

Studiens delsyfte är att formulera konkreta kriterier för hur materialet i praktiken ska avgränsas utifrån de två större kulturella brytpunkterna som jag menar ramar in perioden tidig vikingatid. Minst komplicerat har detta visat sig vara för avgränsningen bakåt i tiden, det vill säga utifrån skiftet i alfabetssystem; samma kriterier har kunnat användas över hela undersökningsområdet och för både steninskrifter och inskrifter på lösföremål. I de flesta fall har också enskilda inskrifter kunnat inkluderas eller avfärdas med hjälp av dessa kriterier. Den främre tidsgränsen som utgår från spridningen av den kristna minnesinskriftstraditionen har däremot varit mer komplicerad, dels på grund av att olika kriterier har behövts upprättas för olika områden, dels eftersom de olika kriterierna inte alltid har varit tillämpbara för enskilda inskrifter; de saknar ofta drag som säkert kan placera dem under antingen den tidig- eller senvikingatida perioden. Möjligen kan detta tolkas som att det finns en större kontinuitet mellan tidig- och senvikingatida skrifttraditioner än vad jag räknat med och att det inte är helt självklart att avgränsa materialet just här.

Man kan fråga sig i vilken utsträckning dessa 132 inskrifter är representativa för den tidigvikingatida skriftkulturen. Att vi inte kan veta i hur stor utsträckning inskrifter har gått förlorade fram till idag gör det givetvis svårt att avgöra detta. En annan aspekt som möjligen kan minska representativiteten är att det finns en risk att det insamlade materialet är mer homogent än vad som egentligen var fallet. Majoriteten av de 132 inskrifterna inkluderas på grundval av att de uppvisar vissa typologiska drag som jag menar är typiska för perioden ifråga. Det innebär att en

hypotetisk tidigvikingatida inskrift som avviker från mönstret exkluderas om den inte har en extern datering. Eftersom de typologiska avgränsningskriterier som jag formulerat ovan (åtminstone i viss utsträckning) är en förenkling av sakernas förhållande kan det ha resulterat i ett alltför enhetligt urval. Detta gäller dock framförallt steninskrifter, eftersom majoriteten lösföremål har externa dateringar som visserligen kan utgå från typologier men från andra än dem jag formulerat.

Vidare kan man fråga sig på vilket sätt det är lämpligt att använda det insamlade materialet för analys. Kanske bör exempelvis inskriftsgruppen inte behandlas isolerat utan sättas i samband med den runtradition som föregått tidig vikingatid. Möjligen är det däremot inte nödvändigt att relatera materialet till det som kom därefter; det är inte givet att det senvikingatida runbruket kan hjälpa oss att förstå dess föregångare. En av ambitionerna med en inventering av det tidigvikingatida materialet är just att lyfta fram perioden som självständig, och inte i första hand en transportsträcka fram till de senvikingatida minnesinskrifterna.

Avslutningsvis ska det återigen poängteras att en materialinventering av denna typ alltså förhoppningsvis möjliggör olika typer av studier av inskriftsgruppen, och erbjuder en gemensam referens för vilka inskrifter vi syftar på när vi talar om det tidigvikingatida runmaterialet.

Inskriftsförteckning

Inskrifterna är uppdelade efter geografisk tillhörighet (rundanskt, -svenskt, -norskt respektive utomnordiskt område). En kategorisering görs också utifrån material (inskrifter på lösföremål respektive steninskrifter), dock inte bland de inskrifter som förs till ”osäker grupp”. I övrigt ges uppgift om föremålstyp, datering samt en kommentar om inskriften. Dateringarna för de danska inskrifterna är hämtade från databasen *Danske Runeindskrifter*. Då dateringar för det övriga materialet finns i *Samnordisk runtextdatabas* anges dessa. För det återstående materialet är tidfästningen hämtad från relevant litteratur.²⁸

²⁸ Jag skulle vilja tacka de två anonyma fackgranskarna för deras värdefulla kommentarer vad gäller både innehåll och presentation.

Danmark—Lösföremål

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DE EM85;370 Elisenhof	Kam, horn	775–875. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 76)	Kortkvist- b
DR 100B Viborg	Spänne, brons	800–900. Extern stil- typologisk datering (<i>DaRun</i>)	Osäker tolkning
DR 263 Skabersjö	Spänne, brons	700–750. Extern stil- typologisk datering (<i>DaRun</i>)	Innehåller en räkka med 16 R -runor i rad. I övrigt fragmentariskt och osäkert tolkad
DR AUD1993;261 Ribe	Platta, valben	800–900. Arkeologisk datering (<i>DaRun</i>)	Troligen inte språkligt meningsgivande
DR EM85;151B Ribe	Kranium	725–750. Arkeologisk datering (Søvsø 2013, 175 f.)	Äldre runformerna A *, H H och M M . Magisk formel?
DR EM85;160 Ålborg	Fibula, brons	700–750. Extern stil- typologisk datering (<i>DaRun</i>)	Osäker läsning (kutis/futis)
DR EM85;348 Lindholm Høje	Knivskaft, horn	800–900. Arkeologisk datering (<i>DaRun</i>)	Delvis otolkad. Äldre form o f . En av de två raderna har dekorerade runor med dubbla streck och punkter

Signum	Typ av föremål		Datering	Kommentar
DR EM85;350 Hemdrup	Pinne, trä		800–1000 (<i>DaRun</i>)	Vissa runor är dekorerade med dubbla streck och punkter. Osäker tolkning
DR EM85;370B Haddeby	Trätapp		800–900. Arkeologisk datering (<i>DaRun</i>)	Kortkvistrunformer. Otolkad. Vissa runor har dubbla streck och punktdekorationer
DR EM85;371B Haddeby	Pinne, trä		800–900. Arkeologisk datering (<i>DaRun</i>)	Osäkert tolkad. Skadad. Kortkvistrunformer
DR MLUHM1983–84;131 Lilla Köpinge	Kam, horn		775–825. Arkeologisk, språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Fragment. Delvis osäker läsning. Två p -runor i följd
DR NOR2001;8A Hörup	Runben		675–900 (<i>DaRun</i>)	Fragment
DR NOR2001;8B Hörup	Runben		675–900 (<i>DaRun</i>)	Fragment
DR NOR2003;6 Duesminde	Remändebeslag, återanvänd som fibula, förgyllt silver		850–950 (<i>DaRun</i>)	Futhark-inskrift
Ribe, benplatta (utan signum)	Ben		800-tal (Price Persson 2018)	Fragment
Ribe, kam (utan signum)	Kam		800-tal (Price Persson 2018)	Äldre form o f

Danmark—Steninskrifter

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR 2 Haddeby 2	Sten	934–950. Historisk, språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Blandning av kort- och långkvistformer. Till stor del samma innehåll som på DR 4
DR 4 Haddeby 4	Sten	935–950. Historisk, språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Långkvistformer. Till stor del samma innehåll som på DR 2
DR 9 † Nørre Brarup	Sten	700–900 (<i>DaRun</i>)	Försvunnen
DR 15 Øster Løgum	Sten	800–900. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Endast ett namn i nominativ
DR 17 Starup	Sten	750–850. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form o f . Läsriktning från höger mot vänster
DR 26 Læborg	Sten	900–1000 (<i>DaRun</i>)	Avbildade Torshammare? Inskriften löper bustrofedon
DR 29 Bække 1	Sten	900–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Inskriften löper bustrofedon
DR 30 Bække 2	Sten	900–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Osäker tolkning, eventuellt p.g.a. bruk av förkortningar

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR 34 Horne	Sten	900–1020. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Inskriften är lagd i slinga istället för raka rader
DR 41 Jelling 1	Sten	940–955. Extern datering (<i>DaRun</i>)	Ormhuvudsornamentik
DR 70 Hammel 1	Sten	700–900 (<i>DaRun</i>)	Skadad
DR 105 Laurbjerg	Sten	800–900. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Osäker tolkning
DR 110 Virring	Sten	900–960. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Skadad. Innehåller Tor-vige-formel
DR 143 Gunderup 1	Sten	900–965 (<i>DaRun</i>)	Inskriften löper bustrofedon
DR 144 Gunderup 2	Sten	800–900. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form o f . Kortkvist- s
DR 188 † Ørbæk	Sten	800–900. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Försvunnen. Äldre form o f enligt teckning
DR 189 † Avnslev	Sten	700–800. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Försvunnen. Inskriften löper bustrofedon. Äldre form A †

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR 190 Helnæs	Sten	700–800. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Något skadad. Äldre form av o f , h h och m h . Inskriften löper delvis bustrofedon. Två u -runor i följd
DR 192 Flemløse 1	Sten	700–800. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form a h och o f . Inskriften löper delvis bustrofedon. Två u -runor i följd
DR 193 Flemløse 2	Sten	700–800 (<i>DaRun</i>)	Två u -runor i följd
DR 202 Rønninge	Sten	900–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Inskriften löper bustrofedon
DR 209 Glavendrup	Sten	900–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Något skadad. Den långa inskriften löper delvis bustrofedon. Samma resare och ristare som DR 230 (<i>DaRun</i>)
DR 211 Nørre Næra	Sten	800–900. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form o f . Osäker läsordning
DR 221 Vordingborg	Sten	800–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Delvis osäkert läst samt otolkad
DR 230 Tryggevælde	Sten	900–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Samma resare och ristare som DR 209 (<i>DaRun</i>)

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR 239 Gørlev 1	Sten	800–850. Språktypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form o f . Innehåller formeln þmkiisssttitiilll
DR 248 Snoldelev	Sten	700–800. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form h h och a * . Triskele, hakkors och äldre solhjul bredvid inskriften
DR 250 Høje Tåstrup	Sten	700–800. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form h h och a *
DR 333 Örja	Sten	700–800. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Skadad. Äldre form a * och o f
DR DKFyn51 Faaborg	Sten	700–900. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form o f
DR NOR1988;5 Malt	Sten	800–900. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Till större delen otolkad eller osäkert tolkad. Innehåller en futhark
DR NOR1998;21 Färlöv	Sten	700–900 (<i>DaRun</i>)	De äldre a -runorna * kan möjligen vara yngre h -runor

Danmark—Osäker grupp

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR 40 Randbøl	Sten	900–970. Kontextuell, språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Inskriften har en poetiskt utformad avslutning
DR 191 Sønderby	Sten	700–1100 (<i>DaRun</i>)	Innehåller antingen en äldre A -runa ʰ eller en yngre h -runa
DR 254 Herlev	Sten	Uppfattats som medeltida/sentida, men Stoklund (1994, 195) överväger möjligheten till en tidig-vikingatida datering	Till större delen otolkad. Äldre form o f. Bågen på p -runorna är mycket högt ansatt
DR 356 Sølvesborg	Sten	600–750 (<i>DaRun</i>). Dateringen utgår från bevarad w -runa. Alltså troligen yngre än 600-talet	Skadad. Den antagna urnordiska w -runan p är troligen ett skadat b ß
DR 323 † Lilla Harrie	Sten	800–1020 (<i>DaRun</i>)	Försvunnen. Innehåller möjligen äldre <i>aft</i> X-formel
DR DKNJy76 Sofiendal	Beslag, brons	775–810. Extern stiltypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Skadad och otolkad. Möjligen latinska bokstäver enligt databasen <i>Danske Runeindskrifter</i>

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR EM85;371A	Haddeby Träpinne	800–1000. Arkeologisk datering (<i>DaRun</i>)	Otolkad. Innehåller en kortkvist-futhark
DR EM85;377	Sten	800–900. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i> , Johnsen 1968)	Kortkvist b - och s -runor
Älleköpinge			

Sverige — Lösföremål

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
G 355 (utan proveniens)	Spänne, brons	800–900. Arkeologisk typologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 390)	Kortkvist s - och t -runa. Två i -runor i följd
G 361 Hallbjäns	Bleck, koppar	700-tal. Arkeologisk datering (Pereswetoff-Morath 2017, 63)	Äldre form o f och (troligen) A *
Hs 7 Forsa	Järnring	800-tal (<i>SRD</i>)	Kortkvistrunformer
U ANF1937;163 Björkö	Bleck/hänge, silver	775/800–900. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 20)	Otolkad men troligen språkligt meningsgivande. Innehåller troligen äldre m ŋ

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
U ANF1937;172 Björkö	Bennål	Cirka 900 (SRD). Enligt Källström (2013b, 111) kan inskriften vara äldre (800-talet)	Något skadad. Avbild av en hjort. Långkvistrunformer
U ANF1937;178B Björkö	Runben	900-talets senare del (Källström 2014, 111)	Fragment
U ANF1937;179 Björkö	Runben	900-talets senare del (Källström 2014, 111)	Fragment
U ANF1937;180 Långtora	Svärdsbeslag, silver	850–925. Arkeologisk datering (Imer 2007, ”Katalog”, 251)	Otolkad
U AST1;150 Ulvsunda	Bleck, brons	Tidigt 800-tal. Arkeologisk datering (Pereswetoﬀ-Morath 2017, 161)	Skadad och osäkert tolkat
U Fv1913;276 Björkö	Bryne, sandsten	Funnen inom Birkas gamla stadsområde och dateras därför till äldre vikingatid (Källström 2013b, 108 f.)	Möjligen en begreppsruna (urnordisk o -runa; Källström 2013b, 110)

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
U Fv1921(2);14 Björkö	Fragment, täljsten?	Funnen inom Birkas gamla stadsområde och dateras därför till äldre vikingatid (Källström 2013b, 108 f.)	Kortkvistrunformer. Fragment. Otolkat
U NOR2001;24 Björkö	Runben	900-talets senare del (Källström 2014, 111)	Fragment. Osäkert tolkat
U NOR2002;26 Björkö	Bleck, brons	900-talets senare del (Källström 2014, 111)	Delvis osäkert läst. Otolkat
U NOR2002;28 Björkö	Bleck, brons	900-talets senare del (Källström 2014, 111)	Delvis osäkert läst. Otolkat
ÖI BN83 Klinta	Bleck, koppar	Cirka 900–950. Arkeo-logisk datering (Pereswe-toff-Morath 2017, 215)	Skadat. Otolkat
ÖI BN84 Klinta	Bleck, koppar	Cirka 900–950. Arkeo-logisk datering (Pereswe-toff-Morath 2017, 215)	Skadat. Otolkat
Birka, runben (utan signum)	Ben	Funnen i Svarta jorden, Birka (Källström 2014, 112)	Fragment

Sverige—Steninskrifter

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
Bo Boije4 Skee	Sten	700–800 (SRD)	Skadad. Osäkert tolkad
Bo Peterson1992 Hoga	Sten	800-tal (SRD)	Flera läsningförslag finns
Bo KJ80 Rävsaal	Sten	Cirka 750–800 (Loman 1965, 54)	Äldre form H H
G 109 Ollaifs	Sten	Mitten av 800-talet eller dess andra hälft (Snædal 2002, 64)	Kortkvistrunformer. Bildsten med runor
G 157 Gothems kyrka	Sten	Troligen inte yngre än 900-tal (Snædal 2002, 64, not 61)	Kortkvistrunformer. Bildsten med runor
G 186 † Stenhuse	Sten	Troligen före år 1000 (Snædal 2002, 64, not 61)	Kortkvistrunformer. Eventuellt samma sten som G 187 (Svärdström i <i>SRJ</i> , 12: 128)
G 187 Stenhuse	Sten	Troligen före år 1000 (Snædal 2002, 64, not 61)	Eventuellt samma sten som G 186 † (Svärdström i <i>SRJ</i> , 12: 128)
G 310 Hangvars kyrka	Sten	Mitten av 800-talet eller dess andra hälft (Snædal 2002, 64)	Kortkvist- s , men även långkvist- r . Enligt Källström (2012, 122) är möjligen den övre delen av r -runans huvudstav inte ristad. Bildsten med runor
Sm 144 Gursten	Sten	Slutet av 800-talet (SRD)	Kortkvistrunformer. Flera läsning- och tolkningförslag finns

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
Sm NOR2001;25 Tunnerstad	Sten	800–900-tal. Runtypo- logisk datering (Gustav- son 2003, 26)	Kortkvistrunformer
Sö 176 Kämbö	Sten	900-tal (<i>SRD</i>)	Kortkvistrunformer. Skadad. Delvis osäkert tolkad
U 4 Björkö	Sten	900-tal (<i>SRD</i>)	Kortkvistrunformer
U 5 Björkö	Sten	900-tal (<i>SRD</i>)	Kortkvistrunformer. Fragment
U 9 Björkö	Sten	Funnen inom Birkas gamla stadsområde och dateras därför till äldre vikingatid (Källström 2013b, 108, not 5)	Delar av fem olika runstenar finns samlade under U 9 (Källström 2013b, 108, not 5)
U 752 Viggby	Sten	800–900-tal (Källström 2007b, 50)	Fragment. Kortkvistrunformer
U ATA3916/47 Finsta	Sten	Cirka 900. Runtypologisk datering (Källström 2007b, 54)	Fragment. Äldre form av ᚱ och eventuellt en variant av äldre form ᚱ
Vg 119 Sparlösa	Sten	800-tal (<i>SRD</i>)	Skadad. Osäkert tolkad. Blandning av kortkvist- och långkvistformer samt äldre form av ᚱ och ᚱ
Ög 8 Kälvesten	Sten	800-tal (Loman 1965, 6)	Kortkvistrunformer
Ög 38 Boberg	Sten	900-tal (<i>SRD</i>)	Kortkvistrunformer

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
Ög 43 Ingelstad	Häll	900-talets början (SRD)	Kortkvistrunformer. Möjlig begreppsruna (urnordisk d -runa)
Ög 117 Slaka	Sten	900-tal (SRD)	Fragment. Osäkert tolkad. Runan r och b har kortkvistform, men h -runan har långkvistform
Ög 136 Rök	Sten	800-tal (SRD)	Kortkvistrunformer. Olika typer av runchiffer
Ög N288 Oklunda	Häll	800-talets början (SRD)	Kortkvistrunformer. Två t -runor i följd

Sverige — Osäker grupp

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
G 40 Roes	Stenplatta	800-talets första halva (SRD)	Krause (1966, 235) läser urnordiskt d och r . Källström (2013a, 144) föreslår en läsning helt utförd i den yngre runraden
G 110 Tjängvide	Sten	900-talets senare del eller runt år 1000 (Snædal 2002, 64). Troligen inte senare än 900-talets slut (Källström 2012, 122)	Bildsten med runor
G 225 Svenskens	Spjutspets, järn	900-talets andra hälft (Källström 2012, 122)	Kortkvistrunformer av b och t , men långkvist- s

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
G 248 Riddare	Sten	Troligen mitten av 800-talet eller dess andra hälft (Snædal 2002, 64, not 62)	Bildsten med runor
G 252 Lokrume	Sten	Inte senare än andra hälften av 900-talet (Källström 2012, 127)	Bildsten med runor
G 266 Stenkyrka kyrka	Sten	Ska möjligen föras till gruppen kortkvistinskrifter från Gotland	Fragment
G 280 Pilgårds	Sten	900-talets senare del eller runt år 1000 (Snædal 2002, 64)	Ovanlig disposition jämfört med övriga kortkvistinskrifter från Gotland
G 305 Hangvars kyrka	Sten	Troligen mitten av 800-talet eller dess andra hälft (Snædal 2002, 64, not 62)	Bildsten med spår av runor
G 389 Bottarve	Spännbuckla, brons	900-tal. Arkeologisk datering (Gustavson och Snædal i <i>Gotlands runinskrifter—del 3</i>)	Utgör en del av ett parspänne (Gustavson och Snædal i <i>Gotlands runinskrifter—del 3</i>)
Sm 20 † Rottnekvarn	Sten	900-talets början (Johnsen 1968, 164). 1000-talets början (Kinander i <i>SRJ</i> , 4: 76). Olika dateringar föreslagna p.g.a. osäkerheten kring läsningen	Försvunnen. Bara känd från teckning. Ofullständigt läst och tolkad

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
U NOR1994;26A Hovgård	Bleck, brons	800–900-tal (Pereswetoff-Morath 2017, 207)	Läsningen är osäker, och inskriften är otolkad
Öl 33 † Runstens kyrkoby	Sten	Hör ev. till gruppen av svenska kortkvistinskrifter och kan därmed föras till tidig vikingatid	Försvunnet fragment av runsten. Innehåller kortkvist- b enligt teckning
Öl NOR2003;26 Räpplinge	Bryne, sandsten	Tidigvikingatida? (Williams 2005, 26 f.). 560/570–775/800 (Imer 2015, <i>Katalog</i> , 22)	Äldre form h och a †

Norge — Lösföremål

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
N 127 Hon	Mynt, guld	Troligen cirka 860 (N/yR, 2: 140)	Ingår i ett större fynd bestående av bl.a. guldföremål på sammanlagt över 2,5 kg (N/yR, 2: 132, not 1)
N 137 Oseberg I	Trä-föremål	825–850. Dendrokronologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 290)	Hittad vid utgrävningen av det s.k. Osebergskeppet (N/yR, 2: 163)
N 138 Oseberg II	Träspann	825–850. Dendrokronologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 291)	Hittad vid utgrävningen av det s.k. Osebergskeppet (N/yR, 2: 163)

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
N 139 Gokstad	Kittel, koppar	875–925. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 132)	Funnen vid utgrävningen av ett skepp från cirka 900 (NlyR, 2: 168)
N 282 Trå I	Skopa, brons	900–950. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 414)	Trå I, II och III återfinns på samma bronskopa
N 283 Trå II	Skopa, brons	Se N 282 Trå I	Se N 282 Trå I
N 284 Trå III	Skopa, brons	Se N 282 Trå I	Se N 282 Trå I
N 537 Engstad	Runben	800–900. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 81)	Fragment. Växsvärd enligt Imer (2007, "Katalog", 81)
N 578 Oseberg III	Släde, trä	825–850. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 292)	Hittad vid utgrävningen av det s.k. Osebergskeppet (NlyR, 5: 188)
N 579 Kaupang	Skål, brons	875–925. Stilhistorisk datering (Imer 2007, "Katalog", 208)	Gravfynd. Långkvist- m , men kortkvist- t
N A210 Slemmedal	Rembeslag, silver	Skatten är nedlagt efter 915/920, men troligen under första fjärdedelen av 900-talet (Skaare 1982, 39).	Del av den s.k. Slemmedalskatten. N A210 och N A211 återfinns på samma föremål
N A211 Slemmedal	Rembeslag, silver	Se N A210 Slemmedal	Se N A210 Slemmedal
N A212 Slemmedal	Rembeslag, silver	Se N A210 Slemmedal	Se N A210 Slemmedal

Norge—Steninskrifter

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
N 2 Bjørneby	Sten	Cirka 900 (SRD)	Skadad. Kortkvistrunformer (dock långkvist- s)
N 140 Valby	Sten	800-tal (NIyR, 2: 175)	r efter dental i auarþr
N 209 Oddernes I	Sten	Kanske 900-talets första hälft (Knirk 1993, 178)	Kortkvistrunformer

Norge—Osäker grupp

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
N 300 Eikeland	Sten	Omkring år 900. Runtypologisk datering (NIyR, 4: 72)	Fragment. Kortkvistrunformer
N 450 Strand	Spänne, brons	Cirka 650–700 (SRD)	Äldre form H och A ✱ . Delvis osäkert tolkad
N 458 Gravråk	Sländhjul	Troligen äldre vikingatid (NIyR, 5: 23)	Osäker datering p.g.a. ej katalogförd (NIyR, 5: 23)

Utomnordiska inskrifter

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
RU NLT2004;5 Staraja Ladoga runpinne	Träpinne	Cirka 800 (SRD)	Skadad

Utomnordiska inskrifter—osäker grupp

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
RU Melnikova2001;181 Gorodišče I	Bleck, brons	Arkeologisk datering mellan 950 och 1000-talets början. Dock troligen äldre än 950 utifrån dess runtypologi enligt Pereswetoff-Morath (2017, 256–262)	Krypterade runor. Pereswetoff-Morath (2017, 256–262) presenterar ingen tolkning
RU Melnikova2001;189 Gorodišče II	Bleck, brons	Troligen samtida med Gorodišče I (Pereswetoff-Morath 2017, 256 f.)	Krypterade runor. Pereswetoff-Morath (2017, 256–262) presenterar ingen tolkning
RU Melnikova2001;196 Staraja Ladoga amulett	Bleck, koppar	800–950. Runologisk datering (Pereswetoff-Morath 2017, 272)	Krypterade runor. Osäker tolkning

Förkortningar och bibliografi

- Allén, Sture. 2007. "Rävsalstenen." I *Språkets roll och räckvidd: Festskrift till Staffan Hellberg den 18 februari 2007*, red. Karin Milles och Anna Vogel, 15–24. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, n.s., 42. Stockholm.
- Ambrosiani, Björn. 1995. "Birka und der Beginn der Wikingerzeit." *Acta Prae-historica et Archaeologica* 26/27: 36–38.
- ANF = Arkiv för nordisk filologi 1– (1883 ff.).
- Antonsen, Elmer H. 1980. "On the Typology of the Older Runic Inscriptions." *Scandinavian Studies* 52: 1–15.
- AST1 = Arthur Nordén 1943.
- ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- [DR] AUD[årtal] = Arkæologiske Udgravninger i Danmark (København, 1988 ff.).
- Barnes, Michael P. 1998. "The Transitional Inscriptions." I *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung: Abhandlungen des Vierten internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995*, red. Klaus Düwel, 448–461. ERGA, 15. Berlin.
- . 2006. "Standardised futhorks: A Useful Tool or a Delusion?" I *Runes and their Secrets: Studies in Runology*, red. Gillian Fellows-Jensen, Bente Holmberg, Michael Lerche Nielsen och Marie Stoklund, 11–29. Copenhagen.
- . 2009. "The Origins of the Younger Futhork: A Review of Recent and Less Recent Research." *NOWELE: North-Western European Language Evolution* 56/57: 123–142.
- . 2010. "Phonological and Graphological Aspects of the Transitional Inscriptions." I *Zentrale Probleme bei der Erforschung der älteren Runen: Akten einer internationalen Tagung an der Norwegischen Akademie der Wissenschaften*, red. John Ole Askedal, Harald Bjorvand, James E. Knirk och Otto Erlend Nordgreen, 191–207. Osloer Beiträge zur Germanistik, 41. Frankfurt am Main.
- . 2013. "The Manx Runes and the Supposed Jæren Connection." *Futhork* 3 (2012): 59–80.
- Barnes, Michael P., Jan Ragnar Hagland och R. I. Page. 1997. *The Runic Inscriptions of Viking Age Dublin*. Medieval Dublin Excavations 1962–81, ser. B, 5. Dublin.
- Barnes, Michael P., och R. I. Page. 2006. *The Scandinavian Runic Inscriptions of Britain*. Runrön, 19. Uppsala.
- Bianchi, Marco. 2010. *Runor som resurs: Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. Runrön, 20. Uppsala.
- Birkmann, Thomas. 1995. *Von Ägedal bis Malt*. ERGA, 12. Berlin.
- Blindheim, Charlotte. 1982. "Slemmedal-skatten: En liten orientering om et stort funn." *Viking: Tidsskrift for norrøn arkeologi* 45: 5–31.
- [Öl] BN + nr = inskrift publicerad i Bruce E. Nilsson, *The Runic Inscriptions of Öland*, Ph.D.-avhandling från University of Minnesota (Ann Arbor, Mich., 1973).
- Bo = runristning från Bohuslän.

- [Bo] Boije4 = runristning med nummer 4 i Sten Boije, "Bohusläns runinskrifter", *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia* 3 (1884–1886): 258–288.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1933. "Danske runeindskrifter." I *Runorna/Runer/Runerne*, red. Otto von Friesen, 114–144. Nordisk kultur, 6. Stockholm, Oslo och København.
- Danmarks Runeindskrifter*. Av Lis Jacobsen och Erik Moltke. 3 vol.: *Text; Atlas; Registre*. København, 1941–1942.
- Danske Runeindskrifter* [databas]. Nordisk forskningsinstitut, Københavns universitet. <http://runer.ku.dk/>
- DaRun* = *Danske Runeindskrifter*.
- [DR] DK = löpnummer per region i *Danske Runeindskrifter*, <http://runer.ku.dk/>
- DR + nr = inskrift publicerad i *Danmarks Runeindskrifter*.
- DR = *Danmarks Runeindskrifter*.
- Düwel, Klaus. 1976. "Begriffsrunen." I *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, grundad av Johannes Hoops, red. Heinrich Beck et al., 2: 150–153. 2. uppl. Berlin.
- . 2008. *Runenkunde*. 4. uppl. Sammlung Metzler, 78. Stuttgart.
- E + nr = inskrift från England publicerad i Barnes och Page 2006.
- EM85 = Erik Moltke 1985.
- ERGA = Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde.
- Eshleman, Lori Elaine. 1983. *The Monumental Stones of Gotland: A Study in Style and Motif*. Ph.D.-avhandling från University of Minnesota. Ann Arbor, Mich.
- F + nr = numrerade anteckningsböcker tillhörande Otto von Friesen förvarade i Uppsala Universitetsbibliotek.
- Fridell, Staffan. 2015. "Den stungna **m**-runan." *Futhark* 5 (2014): 195–198.
- Friesen, Otto von. 1912. "Runinskrifterna på en koppardosa, funnen i Sigtuna." *Fornvännen* 7: 6–19.
- . 1933. "De svenska runinskrifterna." I *Runorna/Runer/Runerne*, red. Otto von Friesen, 145–248. Nordisk kultur, 6. Stockholm, Oslo och København.
- Fv = *Fornvännen: Tidskrift för svensk antikvarisk forskning* (utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1906 ff.).
- G + nr = inskrift publicerad i *Gotlands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 11–12.
- Gjessing, Gutorm. 1934. *Studier i norsk merovingertid: Kronologi og oldsakformer*. Norske videnskaps-akademi i Oslo, II. Hist.-filos. Klasse, 1934.2. Oslo.
- Gotlands runinskrifter—del 3*. Av Helmer Gustavson och Thorgunn Snædal. Preliminärt manuskript till publikation i *SRI*. <https://www.raa.se/kulturarv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/>
- GR + nr = inskrift publicerad i Lisbeth M. Imer, *Peasants and Prayers: The Inscriptions of Norse Greenland*, Publications from the National Museum, Studies in Archaeology and History, 25 (Copenhagen, 2017).

- Gräslund, Anne-Sofie. 2006. "Dating the Swedish Viking-Age Rune Stones on Stylistic Grounds." I *Runes and their Secrets: Studies in Runology*, red. Gillian Fellows-Jensen, Bente Holmberg, Michael Lerche Nielsen och Marie Stoklund, 117–139. Copenhagen.
- Grønvik, Ottar. 1985. *Runene på Eggjasteinen: En hedensk gravinnskrift fra slutten av 600-tallet*. Oslo.
- . 1987. *Fra Ågedal til Setre: Sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre*. Oslo.
- . 2004. "Runeinnskriften fra Gamle Ladoga: Et nytt tolkningsforslag." *Norsk lingvistisk tidsskrift* 22: 3–23.
- Gustavson, Helmer. 1974. Rapport till Riksantikvarieämbetet 24/7 1974 (ATA dnr 4652/74).
- . 1981. "Runfynd 1980." Av Helmer Gustavson och Thorgunn Snædal Brink. *Fornvännen* 76: 186–202.
- . 1989. "En runristad speltärning från Vallentuna." I *HaukR—en rinker från Vallentuna: Arkeologisk undersökning av fornlämning 27, Rickeby, Vallentuna sn, Uppland*, av Lars Sjösvärd, 41–48. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Rapport UV 1989:2. Stockholm.
- . 2003. "Verksamheten vid Runverket i Stockholm." *Nytt om runer* 16 (2001): 19–34.
- . 2009. "Runes as a Mark of Status." I *The Martial Society: Aspects of Warriors, Fortifications and Social Change in Scandinavia*, red. Lena Holmquist Olausson och Michael Olausson, 117–124. Stockholm.
- Hagland, Jan Ragnar. 1998. "Innleiing: Litt om datering på runologisk og språkleg grunnlag." I *Innskrifter og datering / Dating Inscriptions*, red. Audun Dybdahl och Jan Ragnar Hagland, 9–15. Senter for middelalderstudier, Skrifter, 8. Trondheim.
- Hagland, Jan Ragnar, och R. I. Page. 1998. "Runica Manuscripta and Runic Dating: The Expansion of the Younger Futhork." I *Innskrifter og datering / Dating Inscriptions*, red. Audun Dybdahl och Jan Ragnar Hagland, 55–71. Senter for middelalderstudier, Skrifter, 8. Trondheim.
- Hammarberg, Inger, och Gert Rispling. 1985. "Graffiter på vikingatida mynt." *Hikuin* 11: 63–78.
- HG1989 = Helmer Gustavson 1989.
- Holman, Katherine. 1998. "The Dating of Scandinavian Runic Inscriptions from the Isle of Man." I *Innskrifter og datering / Dating Inscriptions*, red. Audun Dybdahl och Jan Ragnar Hagland, 43–54. Senter for middelalderstudier, Skrifter, 8. Trondheim.
- Hs + nr = runristning med nummer i Marit Åhlén, "Runinskrifter i Hälsingland", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 27 (1994): 33–50.
- Høilund Nielsen, Karen. 2002. "Ulv, hest og drage: Ikonografisk analyse af dyrene i stil II–III." I *Nordeuropæisk dyrestil, 400–1100 e.Kr.*, red. Karen Høilund Nielsen och Jens Vellev = *Hikuin* 29: 187–218.

- Høst, Gerd. 1958. "Innskriften på Gimsøystenen." *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 18: 290–342.
- IK + nr = brakteat publicerad i *Die Goldbrakteaten der Volkerwanderungszeit: Ikonographischer Katalog* (Einleitung och vol. 1–3: Text och Tafeln), av Karl Hauck, Morten Axboe, Urs Clavadetscher, Klaus Düwel, Lutz von Padberg, Ulrike Smyra, Cajus Wypior och Herbert Lange, Münstersche Mittelalter-Schriften, 24.1.1–24.3.2 (München, 1985–1989).
- IM = inskrift från Isle of Man.
- Imer, Lisbeth M. 2007. "Runer og runeindskrifter: Kronologi, kontekst og funktion i Skandinaviens jernalder og vikingetid." 2 vol.: "Tekst"; "Katalog". Otryckt Ph.d.-avhandling från Københavns universitet.
- . 2012. "Vikingatida gotländska bildstenar: En kronologisk översyn." I *Gotlands bildstenar: Järnålderns gåtfulla budbärare* = *Gotländskt arkiv* 2012: 115–118.
- . 2015. *Jernalderens runeindskrifter i Norden*. 2 vol.: *Kronologi og kontekst; Katalog*. = *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 2013 och 2014.
- IR + nr = inskrift publicerad i Barnes, Hagland och Page 1997.
- Jansson, Sven B. F. 1965. "Ett överraskande runstensfynd: Om Elleköpingestenen." *Ale: Historisk tidskrift för Skåneland* 1965.3: 1–7.
- Johnsen, Ingrid Sanness. 1968. *Stuttruner i vikingtidens innskrifter*. Oslo.
- KJ + nr = inskrift publicerad i Krause 1966.
- Knirk, James E. 1992. "Arbeidet ved Runearkivet, Oslo." *Nytt om runer* 7: 10–14.
- . 1993. "Runesteinen ved Oddernes kirke i Kristiansand." *Universitetets Oldsaksamling, Årbok* 1991/1992: 175–187.
- . 2002. "Runes: Origin, Development of the Futhark, Functions, Applications, and Methodological Considerations." I *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, red. Oskar Brandt et al., 1: 634–648. Berlin.
- . 2006. "[The Coins:] The Graffiti." I *The Hoen Hoard: A Viking Gold Treasure of the Ninth Century*, red. Signe Horn Fuglesang och David M. Wilson, 173–179. *Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia*, 14; Norske oldfunn, 20. Roma och Oslo.
- . 2010. "Dotted Runes: Where Did They Come From?" I *The Viking Age: Ireland and the West; Papers from the Proceedings of the Fifteenth Viking Congress, Cork, 18–27 August 2005*, red. John Sheehan och Donnchadh Ó Corráin, 188–198. Dublin.
- Krause, Wolfgang, med bidrag av Herbert Jankuhn. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. 2 vol. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse, 3 ser., 65. Göttingen.
- Källström, Magnus. 2007a. *Mästare och minnesmärken: Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Scandinavian Philology, n.s., 43. Stockholm.

- . 2007b. "The Rune-stone Fragment from Finsta in Skederid—The Oldest Rune-stone with Long-branch Runes in the Mälars Valley?" I *Cultural Interaction between East and West: Archaeology, Artefacts and Human Contacts in Northern Europe*, red. Ulf Fransson, Marie Svedin, Sophie Bergerbrant och Fedir Androshchuk, 50–55. Stockholm Studies in Archaeology, 44. Stockholm.
- . 2010. "Runbruk i förändring: Några tankar om vikingatidens skrifttraditioner." I *Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademiens årsbok 2010*: 183–194.
- . 2012. "Gotländska bildstenar som källor för runologi och nordiska språk." I *Gotlands bildstenar: Järnålderns gåtfulla budbärare = Gotländskt arkiv 2012*: 119–128.
- . 2013a. "Finstastenen i Skederid—ett genmäle." *Futhark 3* (2012): 135–149.
- . 2013b. "Vikingatida och medeltida skrifttraditioner: Några iakttagelser med utgångspunkt i det svenska runmaterialet." *Futhark 4*: 101–128.
- . 2014. "Birka, Sigtuna och Medelpad—glimtar från tre vikingatida skriftmiljöer." I *Vernacular Literacies—Past, Present and Future*, red. Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund och Susanne Haugen, 107–124. Northern Studies Monographs, 3. Umeå.
- Lagman, Svante. 1990. *De stungna runorna: Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter*. Runrön, 4. Uppsala.
- Lerche Nielsen, Michael. 2005. "Ravnunge-Tue som navngiven viking, runestensrejser og myte." I *Runesten, magt og mindesmærker: Tvæfagligt symposium på Askov Højskole 3–5 oktober 2002*, red. Gunhild Øeby Nielsen = *Hikuin 32*: 7–30.
- Liestøl, Aslak. 1982. "Runene i Slemmedal-skatten." *Viking: Tidsskrift for norrøn arkeologi* 45: 44–48.
- Lindqvist, Sune. 1941–1942. *Gotlands Bildsteine*. 2 vol. Stockholm.
- Loman, Bengt. 1965. "Rökrunorna som grafematiskt system." *Arkiv för nordisk filologi* 80: 1–60.
- Mel'nikova, Elena. 1987. "New Finds of Scandinavian Runic Inscriptions from the USSR." I *Runor och runinskrifter: Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens symposium 8–11 september 1985*, 163–173. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser, 15. Stockholm.
- Melnikova2001 = Elena Mel'nikova. 2001. *Skandinavskie runičeskie nadpisi: Novye naxodki i interpretacii: Teksty, perevod, kommentarij*. Drevnejšie istočniki po istorii Vostočnoj Evropy. Moskva.
- MLUHM1983–84 = Evert Salberger och Lars Larsson. "A Rune-inscribed Detail of a Comb from L:a Köpinge, Scania." *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1983–1984* (1984): 128–137.
- MM + nr = inventarienummer på the Manx Museum.
- Moltke, Erik. 1956. "Lousgård-perlens runeindskrift." I *Festskrift til Peter Skautrup*, 21. januar 1956, red. Svend Aakjær et al., 1–8. Aarhus.
- . 1963. "Runeindskriften på spændet fra Scheelsminde, Ålborg." *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1963: 122–124.

- . 1985. *Runes and Their Origin: Denmark and Elsewhere*. Copenhagen.
- MÖLM2003 = *Kulten — makten — människan: Arkeologi i Östergötland*, red. Gunnel Mörkfors et al. (Linköping, 2003).
- [Ög] N = Arthur Nordén. "Östergötlands runinskrifter: Supplement till Erik Brates 'Östergötlands runinskrifter'". Manuskript i ATA.
- N + nr = inskrift publicerad i *Norges innskrifter med de yngre runer*, dvs. *NlyR*.
- N A + nr = arkivnummer i Runearkivet, Oslo.
- Nationalencyklopedin*, "Vikingatiden". <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/vikingatiden> (besökt 2017-05-30)
- Nationalencyklopedin*, "Sigtuna". <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sigtuna> (besökt 2017-11-17)
- Nerman, Birger. 1947. "Arkeologisk datering av vendeltidens nordiska runinskrifter." *Fornvännen* 42: 109–141.
- Nielsen, Karl Martin. 1954. "Bække-Læborg-stenene og den lille Jelling-sten." *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1954: 252–264.
- . 1970. *Om dateringen af de senurnordiske runeindskrifter, synkopen og 16 tegns futharken*. København.
- NlyR* = *Norges innskrifter med de yngre runer*. Av Magnus Olsen et al. 6 vol. hittills. Oslo, 1941 ff.
- NLT = *Norsk lingvistisk tidsskrift* (Oslo, 1983 ff.).
- Norrøn ordbok* = Leiv Heggstad, Finn Hødnebo och Erik Simensen. *Norrøn ordbok*. 5. utg. av *Gamalnorsk ordbok*, av Marius Hægstad och Alf Torp. Oslo, 2008.
- NOR = *Nytt om runer* 1–19 (Oslo, 1986–2004/2006).
- Nordeide, Sæbjørg Walaker. 2012. *The Viking Age as a Period of Religious Transformation: The Christianization of Norway from AD 560 to 1150/1200*. Studies in Viking and Medieval Scandinavia, 2. Turnhout.
- Nordén, Arthur. 1943. "Bidrag till svensk runforskning." I *Antikvariska studier*, 1: 143–224. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar, 55. Stockholm.
- Olsen, Magnus. 1933. "De norröne runeinnskrifter." I *Runorna/Runer/Runerne*, red. Otto von Friesen, 83–113. Nordisk kultur, 6. Stockholm, Oslo och København.
- Olsen, Magnus och Haakon Shetelig. 1933. *Runekammen fra Setre*. Bergens museums årbok, Historisk-antikvarisk rekke, 1933.2. Bergen.
- Or + nr = inskrift från Orkney publicerad i Barnes och Page 2006.
- Page, R. I. 1983. "The Manx Rune-Stones." I *The Viking Age in the Isle of Man: Select Papers from the Ninth Viking Congress, Isle of Man, 4–14 July 1981*, red. Christine Fell, Peter Foote, James Graham-Campbell och Robert Thomsson, 133–146. London.
- Palm, Rune. 1988. "Mönsterbunden variation i vikingatidens runinskrifter." I *Studier i svensk språkhistoria*, red. Gertrud Petersson, 214–227. Lundastudier i nordisk språkvetenskap, A, 41. Lund.
- . 1992. *Runor och regionalitet: Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna*. Runrön, 7. Uppsala.

- Peets, Jüri, Raili Allmäe, Liina Maldre, Ragnar Saage, Teresa Tomek och Lembi Lõugas. 2013. "Research Results of the Salme Ship Burials in 2011–2012." *Archaeological Fieldwork in Estonia* 2012: 43–60.
- Pereswetoff-Morath, Sofia. 2017. "Vikingatida runbleck: Läsningar och tolkningar." Otryckt Ph.d.-avhandling från Uppsala universitet.
- . Manus. "Vikingatida runbleck: Katalog." Uppsala.
- Peterson1992 = Lena Peterson 1992.
- Peterson, Lena. 1992. "Hogastenen på Orust." I *Blandade runstudier*, vol. 1, 81–111. Runrön, 6. Uppsala.
- . 1996. "Aft/æft, at och æftir på de nordiska runstenarna—regional variation eller vad?" I *Mål i sikte: Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik*, red. Maj Reinhammar et al., 239–252. Uppsala.
- Price Persson, Charlotte. 2018. "Unikke runer fra vikingetiden fundet i Ribe." <https://videnskab.dk/kultur-samfund/unikke-runer-fra-vikingetiden-fundet-i-ribe> (besökt 2018-01-08)
- RU = inskrift från Ryssland.
- Samnordisk runtextdatabas*. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- Sc + nr = inskrift från Skottland publicerad i Barnes och Page 2006.
- Schulte, Michael. 2000. "Runeortografien i overgangen fra urnordisk til norrønt." *Maal og minne* 2000: 113–126.
- . 2011. "The Rise of the Younger *fupark*: The Invisible Hand of Change." *NOWELE: North-Western European Language Evolution* 60/61: 45–68.
- Sh + nr = inskrift från Shetland publicerad i Barnes och Page 2006.
- Shetelig, Haakon. 1948. "Eggjum-hesten." *Fornvännen* 43: 50–51.
- Skaare, Kolbjørn. 1982. "Myntene i Slemmedal-skatten." *Viking: Tidsskrift for norrøn arkeologi* 45: 32–43.
- Sm + nr = inskrift publicerad i *Smålands runinskrifter*, dvs. SRI, 4.
- Snædal, Thorgunn. 2002. *Medan världen vakar: Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi*. Runrön, 16. Uppsala.
- Spurkland, Terje. 1995. "Kriteriene for datering av norske runesteiner fra vikingtid og tidlig middelalder." *Maal og minne* 1995: 1–14.
- SRD = Samnordisk runtextdatabas*.
- SRI = Sveriges runinskrifter*. Olika författare; publicerade av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 14 vol. hittills. Stockholm, 1900 ff.
- Stoklund, Marie. 1994. "Malt-stenen—en revurdering." I *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990*, red. James E. Knirk, 179–202. Runrön, 9. Uppsala.
- . 1996a. "The Ribe Cranium Inscription and the Scandinavian Transition to the Younger Reduced Futhark." I *Frisian Runes and the Neighbouring Traditions: Proceedings of the First International Symposium on Frisian Runes at the Fries Museum, Leeuwarden 26–29 January 1994*, red. Tineke Looijenga och Arend Quak = *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45: 199–209.

- . 1996b. "Runer 1995." *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1995*: 275–294.
- . 1997a. "Arbejdet ved Runologisk Laboratorium, København." *Nytt om runer* 11 (1996): 4–12.
- . 1997b. "Runefundene fra yngre jernalder-tidlig vikingetid og den danske runetradition før Jelling, eller: Myten om svenskevældet." I *Beretning fra sekstende tværfaglige vikingesymposium*, red. Hans Bekker-Nielsen och Hans Frede Nielsen, 25–36. Højbjerg.
- . 2003. "Bornholmske runeamuletter." I *Runica—Germanica—Mediaevalia*, red. Wilhelm Heizmann och Astrid van Nahl, 854–870. ERGA, 37. Berlin.
- . 2005. "Tolkningen af Bække-, Læborg- og Jelling-indskrifterne og meningen med at rejse runesten." I *Runesten, magt og mindesmærker: Tværfagligt symposium på Askov Højskole 3–5 oktober 2002*, red. Gunhild Øeby Nielsen = *Hikuin* 32: 37–48.
- . 2006. "Chronology and Typology of the Danish Runic Inscriptions." I *Runes and their Secrets: Studies in Runology*, red. Gillian Fellows-Jensen, Bente Holmberg, Michael Lerche Nielsen och Marie Stoklund, 355–383. Copenhagen.
- . 2010. "The Danish Inscriptions of the Early Viking Age and the Transition to the Younger Futhark." I *Zentrale Probleme bei der Erforschung der älteren Runen: Akten einer internationalen Tagung an der Norwegischen Akademie der Wissenschaften*, red. John Ole Askedal, Harald Bjorvand, James E. Knirk och Otto Erlend Nordgreen, 237–252. Osloer Beiträge zur Germanistik, 41. Frankfurt am Main.
- Stroh-Wollin, Ulla. 2014. "Hinn, inn eller enn? Om uppkomsten av det nordiska bestämdhetssuffixet." I *Studier i svensk språkhistoria*, vol. 12, red. Maria Bylin, Cecilia Falk och Tomas Riad, 229–239. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, n.s., 60. Stockholm.
- Sö + nr = inskrift publicerad i *Södermanlands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 3.
- Søvsø, Morten. 2013. "Om dateringen af Ribe runehjerneskalen." *Futhark* 4: 173–176.
- U + nr = inskrift publicerad i *Upplands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 6–9.
- Varenius, Björn. 1992. *Det nordiska skeppet: Teknologi och samhällsstrategi i vikingatid och medeltid*. Stockholm Studies in Archaeology, 10. Stockholm.
- Williams, Henrik. 1990. *Åsrunan: Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Runrön, 3. Uppsala.
- . 2005. "Nytt runfynd från Öland: Den runristade brynstenen från Räpplinge." *Nytt om runer* 18 (2003): 26–27.
- Wilson, David M. 1983. "The Art of the Manx Crosses." I *The Viking Age in the Isle of Man: Select Papers from the Ninth Viking Congress, Isle of Man, 4–14 July 1981*, red. Christine Fell, Peter Foote, James Graham-Campbell och Robert Thomson, 175–187. London.
- Vg + nr = inskrift publicerad i *Västergötlands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 5.
- Vr + nr = inskrift publicerad i *Värmlands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 14.2.

- Åkerström, Hanna. 2013. "Interpunktion i runstensinskrifter från tidig vikingatid." Masteruppsats, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- . Manus. "Läsordning i tidigvikingatida runinskrifter."
- Øeby Nielsen, Gunhild, et al., red. 2005. *Runesten, magt og mindesmærker: Tvæfagligt symposium på Askov Højskole 3–5 oktober 2002* = *Hikuin* 32.
- Ög + nr = inskrift publicerad i *Östergötlands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 2.
- Öl + nr = inskrift publicerad i *Ölands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 1.

English summary

The runic material of the early Viking Age: An inventory

A new writing culture emerges in Scandinavia during the 700s. The break with the older Proto-Nordic rune-carving tradition is most evident in the change in the character system which occurs around A.D. 700, when the Proto-Nordic twenty-four-type futhark is replaced by the sixteen-type Viking Age one. There are more runic finds and longer inscriptions from the subsequent early Viking Age period, which is characterised by heterogeneous material and an apparent exploration of the scope of using writing. The transition to more uniform use of runes (at least as far as concerns the stone inscriptions) occurs during the latter half of the 900s as the practice of erecting Christian memorial inscriptions spreads. This trend is traditionally said to begin with the younger of the two Danish Jelling stones (DR 42), which is dated between circa 965 and the 970s. The early Viking Age material can thus be separately demarcated and the primary aim of this article is to make an inventory, and thereby facilitate the establishment of a register, of inscriptions which can be dated to the period between the change in the character system and the tradition of Christian memorial inscriptions. It is thus necessary to formulate the criteria for delimitation on the basis of these two transitions; a secondary aim of the article is therefore to establish such criteria.

No register of early Viking Age material has previously been compiled, although it would offer several benefits. Firstly, such a register would make the relevant material available for further research, being perhaps of particular use to researchers who are not primarily runologists. Secondly, the register would draw attention to the early Viking Age material; the material could then more easily be studied in its own right without being blended with or overshadowed by the considerably more numerous artefacts from the late Viking Age. Thirdly, the register could act as a complement to Anne-Sofie Gräslund's division into somewhat over-

lapping chronological periods according to stylistic group, which focuses primarily on the dating of the late Viking Age material.

The process of selection consists in practice of evaluating the reliability of previously proposed datings and relating the underlying arguments to my criteria for accepting an inscription as early Viking Age. Those inscriptions whose putative early Viking Age date I for various reasons am dubious of, but which I nonetheless do not wish to dismiss summarily, are considered in an “uncertain group”. This inventory of Scandinavian runes includes both inscriptions on portable objects and on stone.

The period of the early Viking Age is defined on the basis of typological variation: changes in the character system at its beginning and the spread of the Christian memorial inscription text type at its end. These typological transitions have been dated on the basis of two inscriptions, chosen as comprising in the one case the first relatively secure example of the younger rune-row, and in the other the last inscription to precede the tradition of Christian memorial inscriptions; both have, furthermore, been given dates which are absolute (i.e. can be linked to a specific time) and based on factors which are neither runological nor linguistic. The beginning of the period is represented by the Ribe cranium (DR EM85;151B), which is dated to 725–50 on the basis of the wood (dated dendrochronologically) and other finds uncovered in the same archaeological layer. The length of the inscription means that the Ribe cranium is the first inscription which can be securely stated to have been carved with a system comprising sixteen characters; all of these runes apart from the **ansur*-rune are attested in the text. Other possible contenders for representing the beginning of the period are N 450 Strand and DR AUD1995;277 Kalmergården. There is some uncertainty surrounding the stylistic dating of the former, while the latter lacks compelling reasons for a secure classification in the sixteen-character system.

The younger of the two Jelling stones (DR 42) is traditionally thought to inaugurate the tradition of Christian memorial inscriptions, with the end of the period therefore represented by the older (DR 41). This is dated earlier than 958 and the younger to between circa 965 and the 970s. The datings are based on the content of the inscriptions, which enables an approximate historical date to be established; their placement is furthermore connected with grave monuments that have been dated with the help of dendrochronology.

The dates of the beginning and end of the period have for practical reasons been adjusted to circa 700–950/970. The extension of the terminal date until 970 is primarily due to the necessity of using the abandonment

of Birka as a delimitation point for the Swedish inscriptions, although inscriptions with a dating to the second half of the 900s can be included if they show typological features that connect them with the early Viking Age.

To determine whether an inscription was executed in a system comprising no more than sixteen characters, I initially consider changes in the character system rather than changes in the runic shapes (although this can also be used as support for selection). I presume that the inscription is executed in the younger rune-row if its notation indicates the use of a system which employs sixteen characters. To a certain extent I employ Michael Barnes's definition of transitional inscriptions (1998, with some modifications) to formulate concrete criteria for identifying when this is the case. Initially excluded are inscriptions which contain one of the eight runic characters (ǀ, ǃ, Ǆ, ǅ, ǆ, Ǉ, ǈ and ǉ) which were eliminated when the rune-row was reduced from twenty-four to sixteen runes. In order to be included, however, the inscription must also contain features that can be securely linked to the younger rune-row. Like Barnes, I accept an inscription as being carved in the sixteen-type futhark if [g] ~ [ɣ] is denoted by the *k*-rune rather than **g**, if [d] is denoted by **t** rather than **d**, and if [ð] is denoted by **p** rather than **d**. Furthermore, **e** denotes /e(:)/ in the twenty-four-type rune-row, where **o** denotes /o(:)/ and **w** denotes /w/, while the sixteen-type futhark is characterised by the representation of /e(:)/ by **i**, and of /o(:)/ and /v/ (or /w/) by **u**. Since examples can be found in the Proto-Nordic material of **u** denoting /w/ (**farauisa** *farawisa* on the unprovenanced bracteate DR IK98), only the representation by **i** of /e(:)/ and by **u** of /o(:)/ can be used as a criterion for identification of the younger rune-row in an inscription. Neither the rune **b** for /p/ nor **i** for /j/ can be employed as a criterion for identification of the sixteen-type futhark, as examples of these occur before the reduction to sixteen characters is fully accomplished.

A small number of inscriptions have been assumed by previous researchers to contain features I believe characterise the twenty-four-type rune-row in combination with those I believe characterise the sixteen-type one. It seems however that these assumptions are lacking in foundation. In certain cases, the feature putatively connected with the older rune-row cannot be accepted while in others the feature associated with the younger is problematic for diverse reasons. The inscriptions in question are Bo KJ80 Rävsa, Bo Peterson1992 Hoga, DR 356 Sölvesborg, G 268 Lillbjärs, N KJ68 Vatn, RU Melnikova2001;181 Gorodišče I, RU Melnikova2001;196 Staraja Ladoga amulet, RU NLT2004;5 Staraja Ladoga runestick and U NOR1994;26A Hovgård.

The criterion for identifying the beginning of the period applies to all of the material, although since the development of the runic tradition diverges in different parts of Scandinavia, we must to some degree formulate criteria applicable to the end of the period which are specific to the Danish, Swedish and Norwegian areas as well as those outside Scandinavia.

Complete typologies, available to a greater extent for the Danish inscriptions than for the Swedish and Norwegian ones, have been central to the task of selection. This pertains to Lis Jacobsen's division, which is based on the Jelling stones (inscriptions classified as belonging to the Helnæs–Gørlev and the pre-Jelling groups are included while those in the Jelling group are excluded unless special conditions apply). The categorisations found in the Internet database *Danske Runeindskrifter* have also been used. The inscriptions are there dated and divided into archaeological periods. All the inscriptions from the periods 'Older Viking Age', 'Younger Germanic Iron Age or Viking Age' as well as 'Transition Germanic Iron Age/Viking Age' are included. The 'Viking Age' group is more complicated as it is usually very uncertain whether or not the inscription should be classified as early Viking Age. Inscriptions from the periods 'Younger Germanic Iron Age' and 'Younger Viking Age' have been included only in exceptional cases.

In Swedish territory, the introduction of the tradition of Christian memorial inscriptions is signalled by the transition from short-twig to long-branch runic forms which occurs in connection with the spread of this type of text. The time of the transition can be established from the dating of the urban centre Birka, which was abandoned circa 970. The inscriptions that have been found there are primarily of the short-twig type; this is, however, around the time when long-branch inscriptions began to be common in Swedish areas, so the date can function as a cut-off point for the period there. Inscriptions found within Birka's urban area are thus included, as well as inscriptions carved with short-twig runes from elsewhere. Of primary importance in determining whether an inscription is carved with short-twig or long-branch runic forms is the shape of the *b*-rune, ᚼᚼᚼ instead of ᚼ , according to Ingrid Sanness Johnsen (1968), although the *h*-rune, ᚨᚨ rather than ᚨ , is also decisive, as is the *m*-rune, ᚩᚩ rather than ᚩ . Several forms nonetheless occur in both systems. The runes *a*, *n* and *o* with double-sided branches (ᚠ , ᚡ , ᚢ) may for example occur in short-twig inscriptions. Another criterion for selection employed for the Swedish material is part of the categorisation by Gräslund of Viking Age inscriptions on the basis of ornamentation.

She discusses the group of unornamented stones, categorised in the Scandinavian Runic Text Database as “RAK”, some of which can be classified as early Viking Age. Magnus Källström nonetheless observes that inscriptions from the late Viking Age have also been categorised in this way, and thus this criterion is itself insufficient to determine whether or not an inscription should be included.

The Norwegian inscriptions do not show so clear a link between the change in the use of runes and the tradition of Christian memorial inscriptions as the Danish and Swedish ones do. There is for example no clear demarcation between short-twig and long-branch runic forms. The cultural turning point connected with the new type of text is however Christianity, which is useful in the selection process; inscriptions with Christian features are not included (the same naturally applies to Danish and Swedish inscriptions). The linguistic feature of preservation of **R** /**R**/ can also be used as a selection criterion: the rune **R** /**R**/ disappears early in Norway, coalescing with and being replaced by **r** /**r**/. The smaller number of chronological points of reference as concerns runological or linguistic features for the Norwegian material means that the majority of the included Norwegian inscriptions have been dated archaeologically.

Other criteria, in addition to lack of Christian features, are common to the Danish, Swedish and Norwegian area. Inscriptions with dotted runes are excluded, for example, as they are not attested before circa 980–1000. Furthermore, inscriptions with the older variant of the memorial formula *aft X* ‘in memory of X’ are included; the prepositional forms older *aft/æft* and younger *æftiR* are used as an indication of the age of an inscription. The older variant can nonetheless occur in inscriptions later than the period under investigation here.

Of the inscriptions found outside the Nordic area, i.e. in Scandinavian colonies such as Russia, Isle of Man, Orkney, Scotland, England and Ireland, only four from Russia are included. The date of the others is far too uncertain. This is especially true of the relatively large group of inscriptions from the Isle of Man. This group has been dated on stylistic grounds to 930–1020, which would mean that the oldest members should be classified as early Viking Age. Stylistic dating does not however agree with a runo-linguistic one as it would imply that certain features occurred on the Manx inscriptions before their general spread in Scandinavia. Innovations such as dotted runes and **𐌺** for /o/ would for example be attested 50–100 years earlier on the Isle of Man than in Norway, something which cannot be reconciled with the general assumption of influence passing from Scandinavia (Norway in particular) to the Isle of

Man. The contradictions in dating mean that no Manx inscriptions have been included.

A total of 132 inscriptions have been classified as belonging to the period of the early Viking Age (see the tabular list above at the end of the Swedish article, “Inskriftsförteckning”), twenty-seven of which are in a group labelled ‘uncertain’ (*osäker*). Of the fifty-six inscriptions from Denmark, eighteen are on portable objects and thirty-eight on stone. Of the fifty-three inscriptions from Sweden, twenty-one are on portable objects and thirty-two on stone. Norway provides fifteen portable objects but only four stone inscriptions, while all four inscriptions from outside Scandinavia are on portable objects.